

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1944**

50 öre

Fotografera
med

kostar det att få fotografera på Skansen hela året. Där har Ni så många tacksamma motiv av de mest skilda slag samlade, som på ingen annan plats. Lös ett tillståndskort.

Titta in till oss, om Ni vill på ett ställe kunna köpa

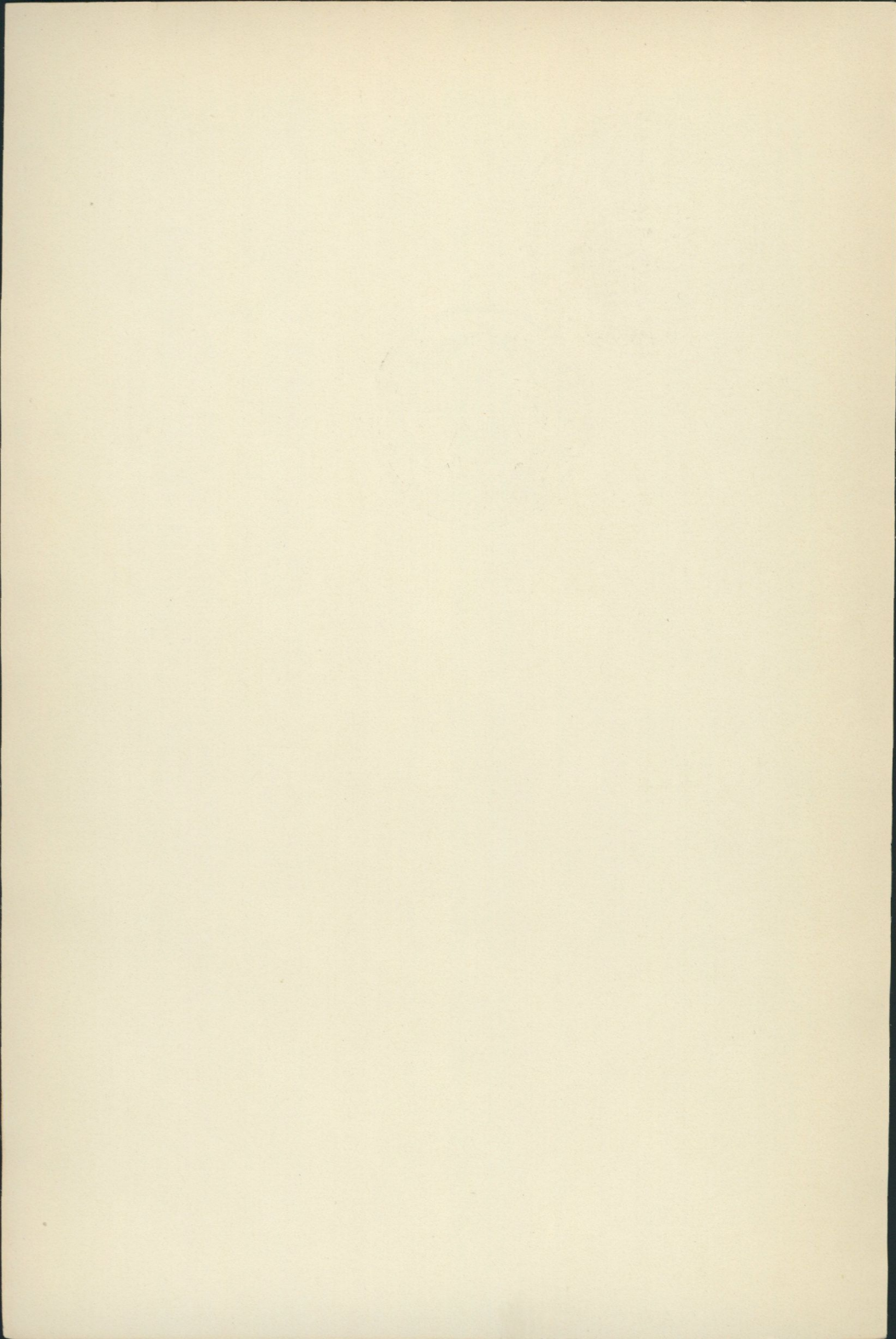
”allt fotografiskt”

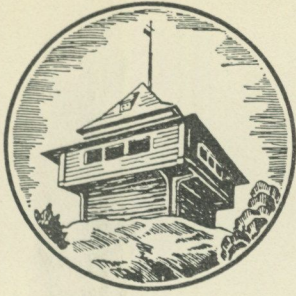
EDV. NERLIEN A.-B.

KUNGSGATAN 19

STOCKHOLM

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1944

Redaktion:

SIGURD WALLIN · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget: "Josua slår de fem Amoreers konungar. Josua Bok 10 Cap." Detalj ur bonad målad av Anders Pålsson, Trönninge socken, Halland. Nordiska museet 58,191 b.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1944
Djuptrycksplanscher och omslag från Nordisk Rotogravyr

INNEHÅLL

ARVID BÆCKSTRÖM, Carl Eldh och Nordiska museets huvudportal	7
LEVI JOHANSSON, Prosten Johannes Dillner i Östervåla och hans psalmodikon	19
KNUT DAHLBERG, På biograf för hundra år sedan	37
MÅNS MANNERFELT, Min ungdoms landsväg	49
MATS REHNBERG, Gratulationer och minnestavlor	61
LUDVIG HAMMARSKIÖLD, När man gjorde kanoner och krut vid Tyresö	85
ALBERT NILSSON, Mårdstocken och dess giller	97
ERIK ANDRÉN, Vauxhallen—Novilla	105
SIGFRID SVENSSON, Säbykistan	121
GERDA BOËTHIUS, Ottilia Adelborgs upptäcktsfärder med pennstift och dagbok	131
Läkaren, Barnets värld, Lin och linne	147
THORSTEN ANDERSSON, Silver från Vä och Kristianstad	153
ARVID BÆCKSTRÖM, Keramiken i den Clarholmska gåvan	169
MARSHALL LAGERQUIST, Alrotsmöbler i den Clarholmska gåvan	181
SIGURD WALLIN, Skogaholmsträdgården på Skansen	185
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	191

Nordiska museet och Skansen under 1943:

Allmogedivisionen	195
Högreståndsavdelningen	199
Skansen	203
Tyresö	211
Julita gård	212
Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen, Hallwylska professuren och institutet för folklivsforskning	213
Utställningar	219
Fältarbeten	220
Förvaltning m. m.	223
Styrelseberättelse för år 1942	237
Revisionsberättelse för år 1942	251
Förteckning över personer och institutioner som 1942—1943 lämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	257

CARL ELDH OCH NORDISKA MUSEETS HUVUDPORTAL

av Arvid Beckström

Hur många av de tusentals människor, vilka årligen passera in och ut genom Nordiska museets huvudportal, ha studerat eller ens lagt märke till den skulpturala utsmyckning, som inramar och kröner denna portal? Och dock har denna dekor sitt stora intresse både genom sin konstnärliga form och genom sitt idéinnehåll.

Byggnadens arkitekt, Isak Gustaf Clason, hade visserligen till sitt förfogande, då det gällde skiftande skulpturala uppgifter på olika håll inom byggnaden, en utmärkt skicklig modellör, Johan Lindström, och dennes duktiga gipsgjutare Lars Åström och A. Löfgren. Men den stora huvudportalen, som 1905—1907 skulle färdigställas, krävde naturligtvis en alldeles särskild omsorg. Flera av dess dekorativa detaljer utformades av den vid det Clasonska kontoret anställde arkitekten, Charles Lindholm, och det blev också denne, som 1905 föreslog, att en ung skulptör Carl Eldh skulle tillkallas såsom medarbetare för att skapa några figurframställningar i den eljest huvudsakligen vegetativt utsmyckade portalen. Eldh var sedan något år hemkommen från sin sexåriga lärotid omkring sekelskiftet i Paris och hade slagit sig ned i Stockholm med ateljé i Narvavägen 21.

Under sommaren 1905 hade sandsten till portalen forslats fram till byggnadsplatsen, och under hösten 1905 och större delen av 1906 skedde huggning, passning, upphissning och inmurning av denna sten (roslagssandsten till den yttre delen, mölnbosten till den inre delen av portalen).

Redan hösten 1905 hade Eldh fått ett första uppdrag, som enligt räkning av den 21 oktober resulterade i några då färdiga "modelleringsarbeten", numera tyvärr omöjliga att specificera.

I slutet av februari 1906 är han emellertid färdig med de sex reliefer, som i manshöjd kläda postamenten till de portalen flankerande tvillingkolonnerna, tre reliefer på den norra sidan om ingången, tre på den södra — alla visande representanter för svenskt arbetsliv. Då byggnadschefen Clason önskade en kort text, en sentens till de sex bilderna, åtog sig Eldh att vidtala Strindberg, vars bekantskap han genom Richard Berghs förmedling gjort redan 1903. Så kom det sig, att August Strindberg skrev allittererande stenstil på Nordiska museets fasad.

På norra sidan se vi på insidan till höger vid ingåendet Spinnerskan, på utsidorna Skogsarbetaren och Fiskaren.

Spinnerskan sitter lugn och inåtvänd i sin stol, en svensk "Monica moder". Från "tottaträet" inunder hennes vänstra arm löper tråden till sländan i hennes högra hand lika jämnt som hennes minnen: "Sagor jag täljer / att arf sitt de unga / minnas må". Dräkten, som Eldh lär fått låna från Skansen, var väl närmast syd- eller ostskånsk — med en och annan konstnärlig frihet. Som modell satt ett gammalt tidningsbud, änka efter en ornamentsbildhuggare Berggren.

Skogsarbetaren vandrar fram mellan trädstammarna med spaden på axeln och timmeryxan i hand: "Sent mogna / vildmarkens / skördar".

Fiskaren ser över sitt nät mot båtmasten i bakgrunden: "List mot list / lif för lif / oviss vinning".

Såsom pendang till den åldrande spinnerskan sitter på portalens södra sida, till vänster vid ingåendet, den unga Modern med sitt barn, också hon talande om arv: "Dådkraft och / dygd i arf du / gifve barn dina". Modellen lär ha varit en kulla från Skansen, iförd värendsdräkt.

På de södra postamentens utsidor framtåga Bonden och Bergsmannen, också dessa yngre än kamraterna på den norra sidan. "Bonden bröt / för odling / byggd" med lie och hacka. Och för bergsmannen med sin gruvlampa, sitt knoster och sina kiljärn gäller det att "Ur berget mana / krafter som / odling

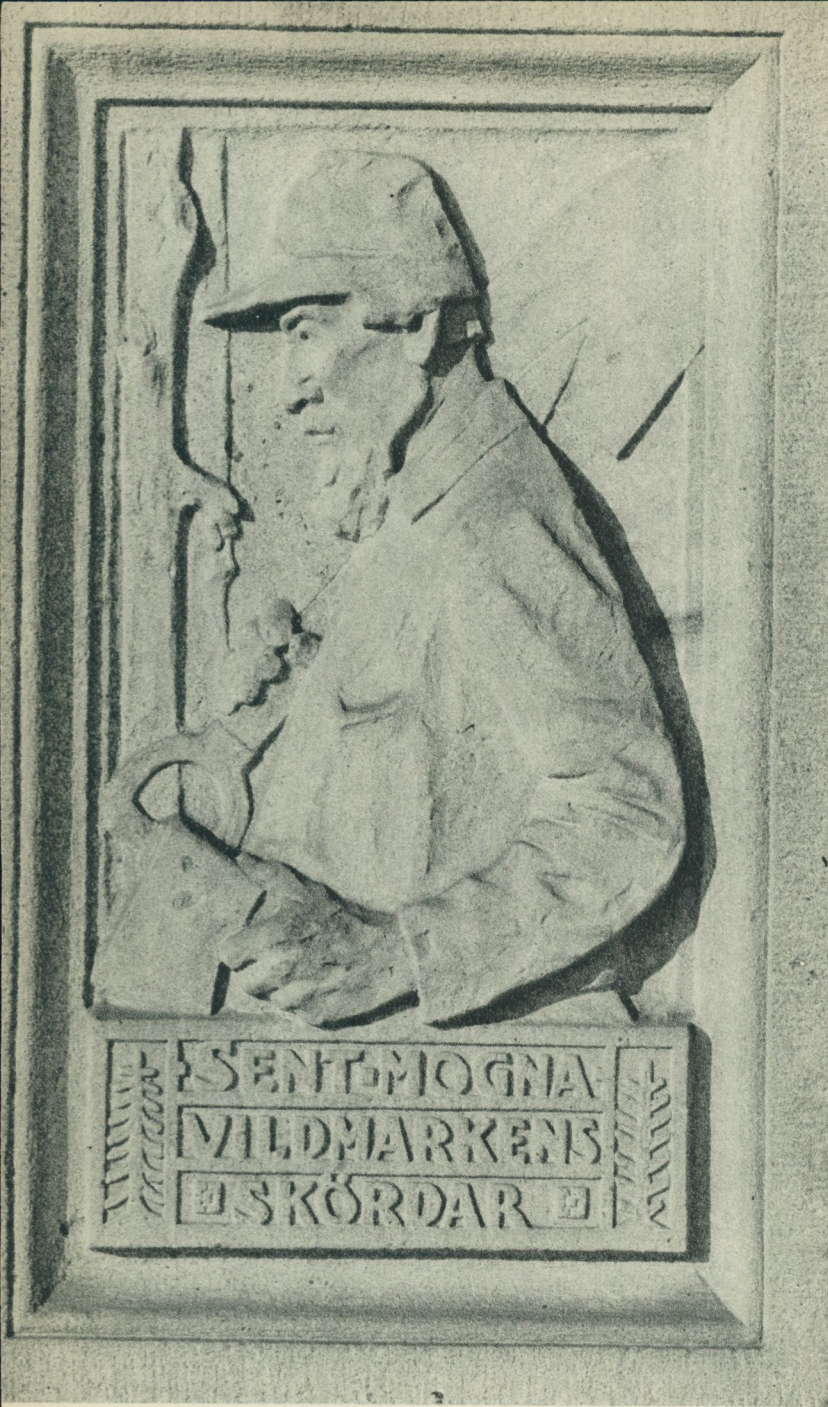

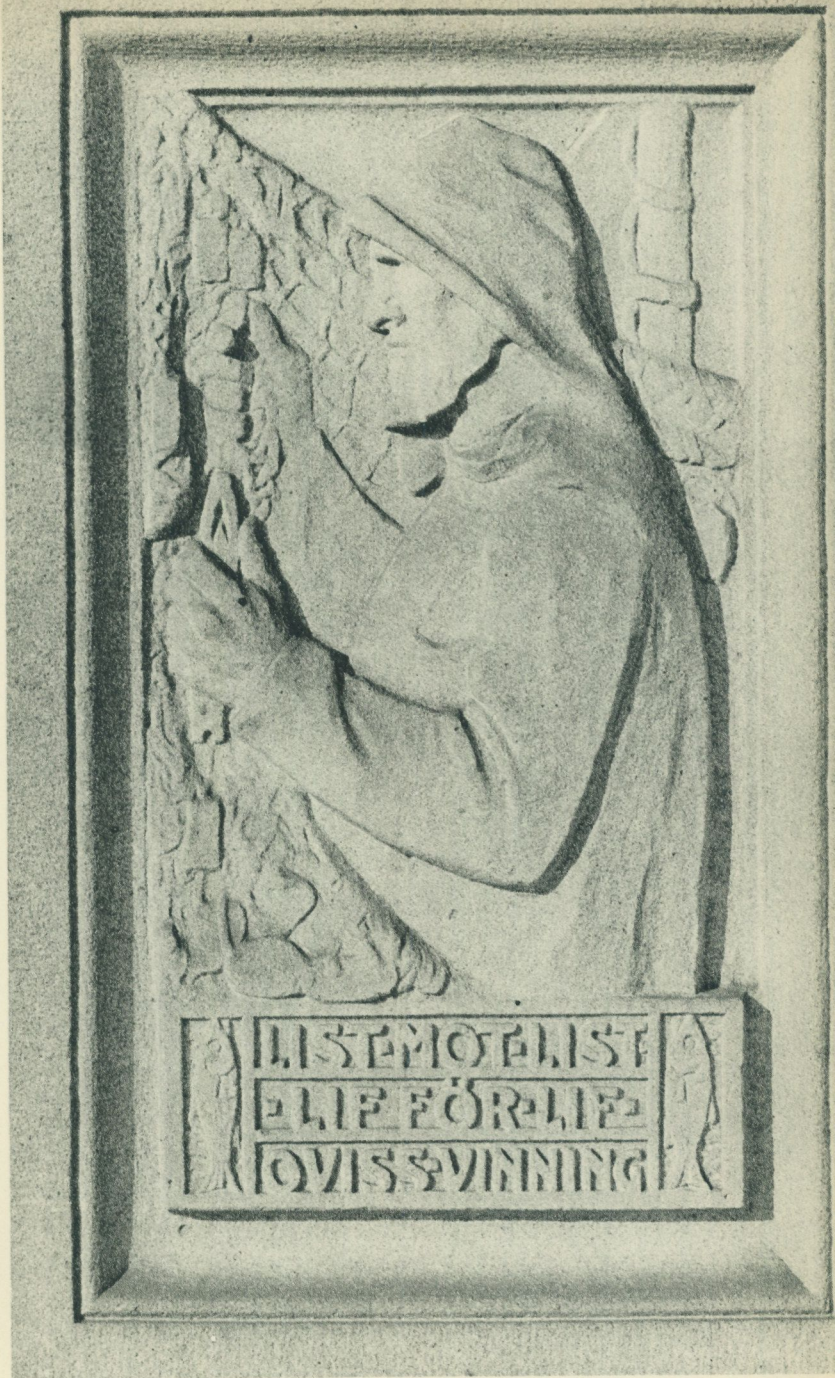
Spinnerskan.

Modern.

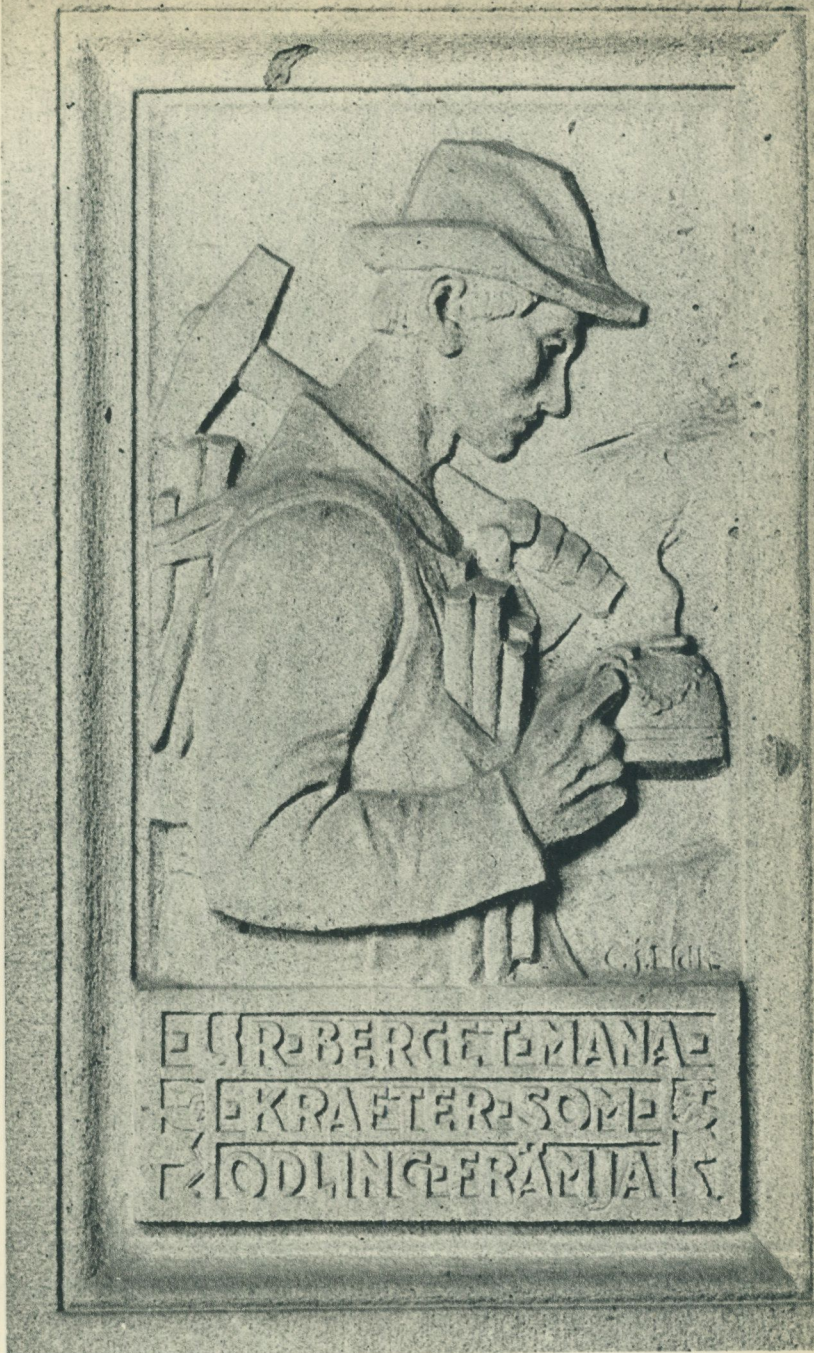
Skogsarbetaren.

Fiskaren.

Bonden.

Bergsmannen.

Moder Svea hyllas. Det är av intresse att jämföra det färdiga verket med utkastet (övre bilden, i konstnärens ägo). Det senare är mindre högtidligt: Svea sitter ledigare och är till hälften naken.

främja". Konstnären hade vid formandet en bild från Danne-
mora för ögonen — från dessa gruvor, där hans far varit smed.

De sex relieferna sjunga sina försynta folkvisetoner ur pos-
tamentens sandsten. De äro uthuggna direkt ute på platsen.

Ett mer monumentalt språk talar ur tympanonfältets "grupp
i reliefskulptur", som Eldh påbörjade 1906. Moder Svea sitter
högtidligt frontalt och fullt klädd i en enkel tronstol och hyllas
av sex representanter för svenska folket, fyra män och två
kvinnor. På hennes högra sida står en man, som lämnar henne
ett skrin, och en kvinna med ett barn på ryggen, medan bakom
dessa en man, sittande på marken, helt går upp i sitt nyckel-
harpo-spel. På sin vänstra sida uppvaktas Svea av en man med
en gåva och en kvinna med ett laggkäril, medan bakom dessa en
man sitter på marken och karvar i ett trästycke.

Med ingången av 1907 påbörjar Eldh den fristående figur,
som skulle kröna detta tympanon: en sittande Allfader. Oden,
i hjälm och med strömmande helskägg, sitter i sin tronstol, vars
sidor med bevingade djur alludera på gudens korpar, Hugin och
Munin. Sitt spjut håller han i höger hand — det var med spjut-
kastning Oden öppnade den första striden i världen. Den vänstra
ögonhålan är tom — ögat hade han satt i pant i Mimers brunn
under en av asken Yggdrasils rötter för en dryck ur denna vis-
hetens brunn. Det är en egendomlig tillfällighet, att den lång-
skäggige landsfadern Gustav Vasa, som väl för sena tiders barn
övergår till en slags yngre Oden, tronar innanför i hallen.

I de genombrutna tornen vid sidan av tympanonfältet med
moder Svea skulle stå fristående bilder av betydande kulturper-
sonligheter: i det norra Olof Rudbeck, i det södra Olaus Mag-
nus. Redan arbetet med Rudbeck fick påskyndas, ty i juni 1907
skulle museibyggnaden invigas. Olaus Magnus skymtar ej ens
i räkenskaperna, honoraret ingick tydligen i den "sluträkning",
som utbetalades den 13 juli detta år.

Det kan ha sitt intresse att se ett sammandrag av de räkningar, som
signerats av Carl J. Eldh och vittna om dennes enda insatser vid Nor-
diska museets konstnärliga utsmyckning:

1905 21/10 Utförda modelleringsarbeten	600 kr.
1906 24/2 Sex utförda reliefer	(avräkning) 200 „

1906	7/4	En beställd grupp i reliefskulptur (förskott)	1.200 kr.
„	30/6	Reliefarbeten (avräkning)	1.800 „
„	1/12	Reliefarbeten (slutlikvid)	1.250 „
1907	23/2	En gipsfigur Odin (avräkning)	300 „
„	9/3	En utförd staty ("Odin") i gips (förskott)	600 „
„	20/4	En gipsfigur Odin (avräkning)	200 „
„	4/5	En gipsfigur O. Rudbeck (avräkning)	800 „
„	13/7	Utförda skulpturarbeten (sluträkning)	1.900 „

S:ma 8.850 kr.

En definitiv slutbetalning "å skuld till Eldh för utfört skulpturarbete för museibyggnaden" skedde först den 15 april 1920, då museet till honom betalade 4.000 kr.

S:ma 12.850 kr.

Den 8 juni 1907 invigdes Nordiska museets byggnad. Detta skedde utomhus, så att säga inför stora portalen, i närvaro av dåvarande kronprins Gustaf. Den som skriver dessa rader minns väl, hur regnet envist silade ned över uppspända paraplyer. Men Eldhs reliefer, hans Oden och Sveagrupp, hans Rudbeck och Magnus, de funnos alla på sina platser. Hela första veckan i juni hade stenhuggare A. Jansson sysslat med "uppsättning af figurer å sandstensportalen".

Liksom Clason införde naturlig sten i stället för tegel i sin tids svenska husbyggnadskonst, så tycks han också ha infört sten i stället för marmor och brons här vid museets portalskulpturer. Något dylikt hade ej Eldh lärt sig i sekelskiftets Paris. Därför levererade Eldh sina beställningar till museet i gips, och stenhuggarmästaren Viktor Gustafsson i firman Bröderna Gustafssons ornamentshuggeri, Garvaregatan 3 och hans medhjälpare högg dem i sten under ett visst övervakande från konstnärens sida, varefter gipserna lära ha förstörts (gipsmodellerna till de sex relieferna finnas dock ännu kvar, mer eller mindre hela, i konstnärens ateljé ute i Bellevue). Redan i januari 1905 hade invid museet uppförts "ett skjul till stenhuggare".

På några ställen har skulptören med C. J. Eldh signerat sina bidrag till museiportalen: under spinnerskan, under bergsman-
nen och under nyckelharpospelaren i Sveagruppen. Det är lik-
som konstnären hade velat bringa en tyst hyllning åt modern,
fadern och musiken.

PROSTEN JOHANNES DILLNER I ÖSTERVÅLA OCH HANS PSALMODIKON

av Levi Johansson

Johannes Dillner föddes den 3 oktober 1785 i Selångers prästgård i Medelpad, där fadern var kyrkoherde. Denne hette Eric Johan Dillner och var son till en sergeant vid Jämtlands fältjägare. Johannes måste ha haft ett briljant huvud och varit besjälad av en mera ovanlig framåtanda. Han var bara på sjuttonde året, då han tog studenten, och sju år senare var han färdig med magistern och prästvigdes. Redan nästa år utnämndes han till e. o. kungl. hovpredikant. Med tiden blev han ledamot av Musikaliska akademien samt kyrkoherde och kontraktsprost i Östervåla, där han dog 1862.

Dillner var en nitälskande man i sitt ämbetes alla själavårdande grenar, men mest ivrade och arbetade han för sångens riktiga användning vid inte bara gudstjänsten utan också i skolorna, synnerligast i dem för menige mans barn. Själv var han mycket musikalisk och måste ha haft en alldeles ovanligt vacker och välskolad röst. Vi ha bevarat ett yttrande härom av ingen mindre än Erik Gustav Geijer: "Så, som jag hörde Dillner sjunga Idunas första sånger, skall jag aldrig höra dem mera." Dillners efterlämnade skrifter uppvisa ett musikaliskt-teoretiskt vetande, som torde imponera även på de verkliga fackmännen på området. Han redogör inte bara för sådant i fråga om skalor av alla möjliga slag jämte intervaller och ackord, som har praktisk betydelse för musikutövandet, utan också för tonernas fysikaliska egenskaper och deras matematiska förhållanden till varandra. Han uppställer detaljerade

regler för psalmsång vid skilda tillfällen och i olika lokaler samt framhåller tätt som oftast den sjungandes känslolinlevelse i text och melodi såsom varande grundvillkoret för verkligt god sång. Som författare är Dillner inte riktigt lyckad. Han är onödigt mångordig, och detta för med sig, att dispositionens tråd allt som oftast går av och hopskarvningarna gärna komma på olämpliga ställen. Han är svår att referera och för vidlyftig att helt citera, men orkar man uppmärksamt läsa igenom, vad han skrivit om kyrkosången, får man verkligen en livlig föreställning om vad fin musikalisk bildning och inlevelse i den gamla kyrkliga tonkonsten vill säga, och det är inte uteslutet, att ens eventuella förtjusning över kyrkosångens talrika nyförvärv på sista tiden kommer att bli något dämpad. Dillner delade frikostigt med sig av dessa sina rika hävor. Under mer än ett halvt sekel betydde han så mycket för svensk församlingssång, att man tryggt kan påstå, att ingen annan enskild person spelat en motsvarande roll.

Det stod illa till med kyrkosången i början av Dillners tid. Annat var ju inte heller att begära. Orglar voro långt ifrån vanliga i kyrkorna på landsbygden, och där de funnos, var det helt visst mer eller mindre skralt ställt med spelkunnigheten och omdömet hos dem, som skulle traktera instrumenten. Man spelade släpigt och osäkert och med fullt pådraget verk, så att människorösterna totalt dränktes i orgelns ursinnigt dånande ljudflod. I mången kyrka spelade man på detta sätt totalt ihjäl församlingssången. I kyrkor, där ingen orgel fanns, gick det så till, att klockaren "tog upp" psalmen utan hjälp av något instrument, och församlingen stämde in. Ofta saknade klockaren all utbildning men var inte desto mindre enväldig vid valet av psalmmelodi. "Sjunges på egen behaglig melodi" är en anvisning i psalmböcker från den tiden. Medan man använde 1695 års psalmbok, var det nog allt annat än lätt att på rent gehör klara melodifrågan, eftersom motsvarande rader i olika verser av samma psalm inte sällan ha olika antal stavelser. Tecknaren av Dillners runa i ärkestiftets herdaminne säger att kyrkosången på många orter då för tiden hart när tystnat. Och Dillner

själv skriver år 1830: "Bland oss hafva älskare af Kyrkosången, som förstå dess högre mening, och erfarit den tjänst hon gör så väl den offentliga, som enskilda gudaktigheten, länge och ömt beklagat dess förfall, eller rättare, dess frånvaro, såsom verklig Tempelsång, bristen av inre och yttre värdighet, den okunnighet och det oskick, som i denna del af gudstjensten egentligen varit alltid rådande, föga motarbetadt, men aldrig någonstädes öfvervunnet." Välmenta försök hade blivit gjorda till sakens upphjälpande, men de magra resultaten därav hade för det mesta stannat inom skolorna och litet eller intet tjänat församlingen, och nu syntes även de mest nitiska och om konsten högst förtjänta ha uppgivit hoppet, i det att de funnit saken i sig själf för svår och i utförandet bunden vid kostnader, som i alltför hög grad skulle betunga det allmänna. Dillner ser ljusare på saken. "Här är visserligen en höjd att öfverstiga, men den är icke ett berg", säger han och stöder sig därvid på erfarenheter från konfirmationsundervisningen. Det är för människan nära nog lika naturligt att sjunga som att tala, och talet lånar oupphörligen av tonerna och deras naturlagar röstens alla böjningar och modulationer. Det för sång behövligen antalet toner är så ringa, att det inte kan vara svårare att lära sig detta än de för läsningen behövligen 28 bokstäverna. Om man bara för varje behövligen ton skaffar sig ett stående och oombytligt tecken, bör det gå lika lätt att lära, veta och utsäga det oartikulerade ljudet av en bestämd ton från dess tecken som att utläsa ett ord efter dess bokstäver. Att det kommit att stå så illa till med kyrksången bland Sveriges allmoge, som dock var så pass långt kommen i bildning, att den på få undantag kunde läsa i bok, berodde bara därpå, att sången aktats så ringa i förhållande till läsfärdigheten och därför icke omhuldats på samma sätt. Detta åter kom sig därav, att musiken som vetenskap var känd av endast ett fåtal. Mången allvarligt lagd såg gärna i musiken något mer eller mindre lättfärdigt, något i "lusthusen" egentligen hemmahörande, och likväl är tonläran en kunskapsgrän, som i djup och skarpsinnighet, i allvar och vetenskaplighet överstiger många men icke står efter något av människovettets

forskningsämnen, och dock hade den ännu ingen lärostol i något enda bland våra undervisningsverk. Detta ansåg D. vara alldeles på tok. "Så länge detta är förhållandet", skriver han, "skall alltid en brist vidlåda all lärd bildning, i synnerhet den presterliga, och vår Skaldekonst aldrig hinna, ja, i oräkneliga, de viktigaste fall, icke ens v e t a sin bestämmelse."

Man skulle ha väntat, att Dillner, då han gick in för att råda bot för de påtalade missförhållandena, skulle allra först ha vänt sig till myndigheterna och försökt att intressera dem för upprättandet av utbildningsanstalter för klockare och kyrkomusici och för bättre undervisning i ämnet i gymnasierna, för att denna art av bildning liksom all annan högre kultur sedan så småningom uppifrån skulle sprida sig nedåt och utåt i samhället, men i stället vände han sig direkt till den breda massan och satte den medel i händerna att själv lära sig sjungandets konst. Det ena av dessa medel var siffertonskriften och det andra ett musikinstrument så enkelt, "att hvar och en, som lärt handtera hyvel och knif, kan själf förfärdiga det".

Under medeltiden hade araberna börjat beteckna vissa toner med siffror. Den schweizisk-franske författaren och pedagogen J. J. Rousseau (1712—1778) tog fasta på idén och utformade den till ett fullständigt tonbeteckningssystem, som är mycket enkelt. Första tonen i varje skala, sak samma vilken, betecknas med siffran 1, den andra med 2 o. s. v. Ett — (minus) framför en siffra betyder, att motsvarande ton skall sänkas ett halvt steg och ett × (gång), att den skall höjas. Dessutom finns det taktstreck samt återställnings- och tidsvärdestecken. Dillner betecknar sifferskriften såsom "vetenskapens, förståndets och begreppets urgamla alfabet i musiken", vida överlägset notskriften, "som egentligen blott är ett conventionelt, visserligen ganska tjenligt chifferspråk, men som säger intet af tonernas väsen och inbördes förhållande." På sifferskriften åter fattar man varje ton, vet dess egenskap och förhållande till andra toner och har ett givet språk "med stående stil", varpå man kan öva och uttala sångens visdom och hemlighet. Fackmännen lära nog inte hålla med den gode prosten i allt detta, men det påstås för

säkert, att det går lättare att lära sig *sjunga* efter siffrorna än efter de vanliga noterna.

Det instrument, som Dillner ville lära folk att tillverka och spela på, var en av honom själv förbättrad typ av det urgamla monokordet: en långsmal resonanskropp med en enda sträng. Dillner kallade sitt instrument "psalmodikon", emedan han i första rummet avsett det till hjälpmedel för inlärandet av psalm-melodier. Hans originalpsalmodikon finnes ännu kvar. Det ingår i Nordiska museets samlingar och räknas med rätta till dess dyrbarheter, bild 7. Det skänktes 1876 till museet av kyrkoherde C. H. Lindahl i Söderfors. Resonanskroppen utgöres av en låda av tunna bräder. Längden är 1027 mm, bredden på däckets 116 mm, sidornas höjd 75 mm och gavlarnas 87 mm. Däckets tjocklek är 3 mm, sidornas 8—9 mm och gavlarnas 14 mm. Stallet, som inte bara understöder strängen utan också tjänar till fäste för densamma, är fastlimmat vid däckets på ett avstånd av 105 mm från högra gaveln. Däck och sidor äro av gran, gavlarna av björk med upptill pålimmade lister av något mörkt, hårt träslag och likaså stallet. Däckets undersida förstärkt med tvärsålar. Fastlimmat vid däckets undersida ligger under strängen ett smalt greppbräde, som genom trappstegsformade nedskärningar är uppdelat i 30 halvtonsteg, ett tonomfång tillräckligt för även de flesta yrkessångare. Tonstegen äro numrerade och eljest märkta i överensstämmelse med sifferskriftssystemet. Därtill äro tonernas namn angivna med bokstäver, men det har Dillner gjort uteslutande för sin egen del, om han någon gång ville begagna vanliga noter. Ljudlådan saknar botten och måste därför vid användandet stå direkt på en bordskiva av trä, om god resonans skall erhållas. Instrumentet väger 1175 gr. Det spelas med en fiolstråke, och olika toner erhållas genom att man med vänstra handens pekfinger eller en rund pinne trycker ned strängen mot greppbrädet. Enligt D:s egen anvisning skall strängen vara en tenor av jämn och god beskaffenhet. Det ser ut som skulle just den här spellådan kunna låta ganska bra. Virket är så pass tjockt, att tonen borde bli fyllig och stadig, och stallet är lämpligt lagt, för att den vibrerande

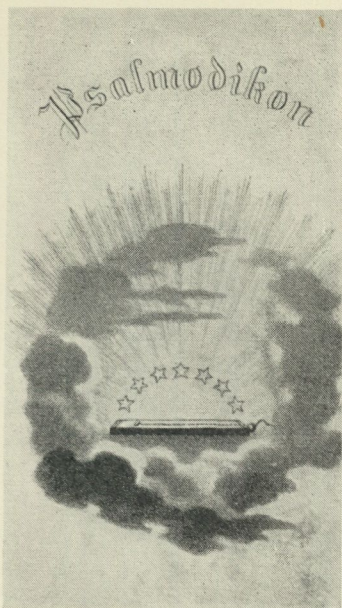

Bild 1. Försättsplanschen till Johannes Dillner, Melodierna till svenska kyrkans psalmer, jämför bild 2.

strängen skall orka försätta däckets i dallring. Andra tillverkare ha vanligen begått det felet att hyvla virket alldeles för tunt samt placera stallet för nära eller rentut på de tjocka gavelstyckena. Däremot är det alldeles gålet, att greppbrädet lagts direkt på däckets. Redan med sin egen tyngd verkar det som sordin, och då man vid spelningen trycker ned strängen mot dessamma, bromsas däckets svängningar upp nästan helt och hållet.

Att framställa det första användbara psalmodikonet, sedan man väl fått idén, var väl inte någon större arbetsprestation och krävde i varje fall ingen ekonomisk uppoffring, fast givetvis var det lite knäp, innan instrumentet stämde nöjaktigt på alla greppen och dessa voro fixerade till bestämda mått. Men för att uppfinningen skulle kunna komma till avsedd nytta, krävdes det sedan av Dillner inte bara en mycket stor arbetsinsats, utan ock att han tog en betydande ekonomisk risk, och det var detta han nu gjorde. Resultatet blev boken "Melodierna

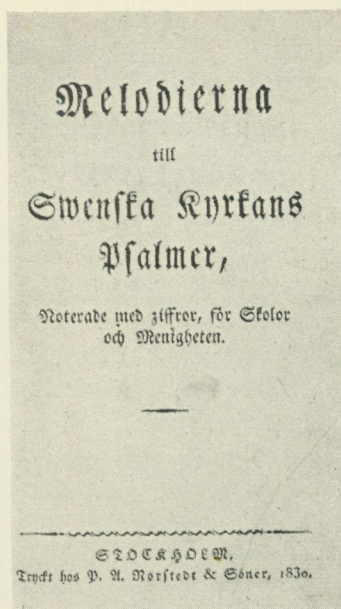

Bild 2. Titelbladet till Johannes Dillners melodibok till svenska psalmboken, skriven med siffertext.

till Svenska Kyrkans Psalmer, Noterade med ziffror, för Skolor och Menigheten". Den utkom från trycket år 1830. Detta är ett märkligt arbete, vida innehållsrikare än vad titeln angiver. Försättsplanschen i början prydes av den bild, som i förminskad skala återgives å bild 1. Vid första ögonkastet uppfattar man väl denna bild som en symbol för den mot höjden stigande koralen, men Dillners mening har nog varit också den att ge folk en föreställning om huru instrumentet psalmodikon ser ut, för att de skulle ha någon ledning, då de själva ville bygga sig spellådor. Det är skada, att den gode prosten inte var så pass praktiskt orienterad, att han i stället presterade en ordentlig arbetsritning med alla måtten utsatta. Någon sådan finnes inte i det för övrigt förträffliga arbetet men däremot lyckligtvis noggranna måttuppgifter för greppbrädets indelning tonsteg för tonsteg. Denna försättsbild har vållat ett missförstånd, som för övrigt fortlever. Man har trott, att Dillner kallat sin *bok* Psalmodikon,

men det har han inte alls gjort, vilket synes av bild 1 och 2. Planschbladet är en sak alldeles för sig självt. Det är inte en gång inräknat i bokens paginering. Senare har det i sifferskrift tryckts en hel del psalmmelodiböcker med den nakna titeln "Psalmodikon", men man är i ovisshet, om Dillner haft något med deras utgivande att göra, eftersom redaktörens namn inte alla gånger är utsatt.

Efter en tidstypiskt formulerad tillägnan av arbetet åt "Det Svenska Presterskapet! Eder, Vördade Fäder och älskade Bröder!" etc. kommer en "Erinran" på fyra tätttryckta sidor, där det redogöres för det rent tekniska i spelsättet, för siffrorna som tontecken samt för det i boken använda beteckningssättet för taktarter och tidsvärden. Vidare uppdragas riktlinjerna för psalmsångens olika tempo med hänsyn till det växlande textinnehållet och de förhandenvarande yttre omständigheterna vid skilda tillfällen. På slutet kommer författaren åter in på själva instrumentet, på dess stämning och skötsel i övrigt. Stämningen av detta instrument är icke bunden vid någon bestämd ton, såsom fallet är med t. ex. fiolen, utan den blir olika för olika melodier, beroende på tonarten. I denna inledande erinran säges om stämningen endast, att man skruvar upp strängen, tills den ger god ton, och visar det sig sedan under spelningen av en melodi, att någon ton ligger för högt eller för lågt för rösten, så ändrar man på stämningen, tills det passar. Längre fram i boken finnas för var och en av kyrkotonarterna precisa anvisningar för stämningen. För doriska tonarten gäller: "Psalmodikon stämmes så lågt, att rösterna ej förmå mer än en ton under 1, eller —7 i lägre oktaven", detta om melodin är "authentisk", d. v. s. huvudsakligen rör sig inom sin skalas första och åttonde ton. Sträcker sig melodin från lägre oktavens femte ton till mellanoktavens femte, säges den vara "plagalisk", och då stämmes strängen så, att rösterna nått och jämnt förmå lägre oktavens femte ton. På det sättet reder man sig utan stämgaffel. Mera sällan lär man väl med denna metod träffa den exakta normaltonhöjden men däremot alla gånger den för ens röst lämpligaste. Här ha vi också lösningen till det

synbart omöjliga problemet att spela t. ex. en d-skala med användandet av precis samma grepp på instrumentet som dem för en c-skala. Det är bara att först stämma upp strängen ett tonsteg, så att den ger tonen d i stället för c, då den tryckes ned på det med 1 märkta steget å greppbrädet.

"Till fromhetens och sångens vänner i mitt fosterland" är rubriken till nästa avdelning. Den upptar nära tio sidor och är alltigenom propaganda dels för själva det system, som här framföres, och dels och allra mest för kyrkosångens höjande. I detta sista stycke är han den store optimisten, som siar t. o. m. om fyrstämmig psalmsång i "verkligt samljud af flere hundra-de, ja mer än ettusende röster, efter Församlingens talrikhet". I första rummet tänker han sig folkskolornas medverkan härtill, men målet kan uppnås även dem förutan, om folk allmänt skaffar sig psalmodikon och melodiböcker. Man behöver bara uttröna, för vilken stämma vars och ens röst passar, och varje söndag giva uppgift på vilka psalmer nästa gudstjänst skola sjungas i stämmor, "då hvar och en med röst begåvad antingen själmant lärde sig melodierna till nästa helg, eller ock kunde tillhållas att göra det." Att detta inte var något löst stundens hugskott, visar Dillner genom att 1837 från trycket utgiva alt-, tenor- och basstämmorna i sifferskrift i anslutning till själva melodiboken.

Nästa avdelning i den förberedande texten handlar "Om ziffornas och andra teckens betydelse i den här använda tonskrift" och så till sist "Rättelser och tillägg" på ej mindre än fem sidor. Författaren beklagar, att det blivit så mycket tryckfel, men urskuldar sig bl. a. med att han bor tre mil från tryckeriet. Det säger oss en hel del om den tidens kommunikationer.

Arbetets musikaliska del upptar för varje psalm antingen melodin i sifferskrift med en verstext underlagd eller ock hänvisning till annan psalm med användbar melodi. Texten är vald med tanke på att den skall lämpa sig att sjunga vid andaktsstunderna i växelundervisningsskolan. Av svenska mässan finnas de partier, som sjungas av församlingen, samt litanian av Luther. Sist äro där 11 psalmmelodier, satta för fyrstämmig

sång. En liten detalj böra vi observera och lägga på minnet, emedan det längre fram skall visa sig, att den spelat en betydande roll. Ovanför varje melodi står en rad siffror med förändringstecken. Den raden anger tonarten och motsvarar de beständiga förtecknen i notskrift. Förteckningen till en koral i doriska tonarten ser ut så här: +2 —3 +6 —7. I melodin inunder sakna dessa siffror förtecken men skola spelas som om de hade dem. Att behöva hålla detta i minnet är onekligen ganska hindersamt för spelningen.

Sist i boken kommer "Plan för användandet af denna bok i Vexelskolan jämte nödiga förberedelser dertill". Detta är ingenting mindre än en i detalj gående handledning i sångundervisningens metodik, inte minst intressant och värdefull genom det rika inslaget av psykologiska och allmänt pedagogiska synpunkter. Det är verkligen skada, att utrymmet inte tillåter ett fylligt referat, för det är här alltigenom utmärkta saker.

Dillners idéer och strävanden resulterade i en folkrörelse av mycket stora mått, kanske större än det nu i dag är möjligt för oss att uppfatta. Då han lämnade in sitt första psalmboksmanuskript till tryckning, tog han en betydande ekonomisk risk. Det var helt visst ett efter tidens förhållanden så pass ansenligt kapital han här satsade på vinst och förlust, att han inte skulle ha gjort något nytt liknande försök, om det första misslyckats, men det gick visst bra. 1837 kommer Dillner, som redan sagts, med alt-, tenor- och basstämman, utgivna i skilda band och med endast siffror. Jag har tagit uppgiften ur Herdaminnet av 1845, där notiserna äro möjligast knapphändiga. Det kan påpekas, att det skulle vara förenat med mycket stort arbete, om det ens vore möjligt, att nu åstadkomma en fullständig förteckning över det som kommit ut i sifferskrift. Det är inte bara att gå till Kungl. biblioteket och anteckna bokbeståndet, ty där har man, konstigt nog, inte på långa vägar allt. 1840 får Dillner lägga upp en ny upplaga av Melodierna till svenska kyrkans psalmer. Boken är nu betydligt utökad med bra saker i melodiväg, bl. a. med en samling profana sånger. Utom de nu nämnda arbetena har Dillner själv redigerat och utgivit åtminstone sex

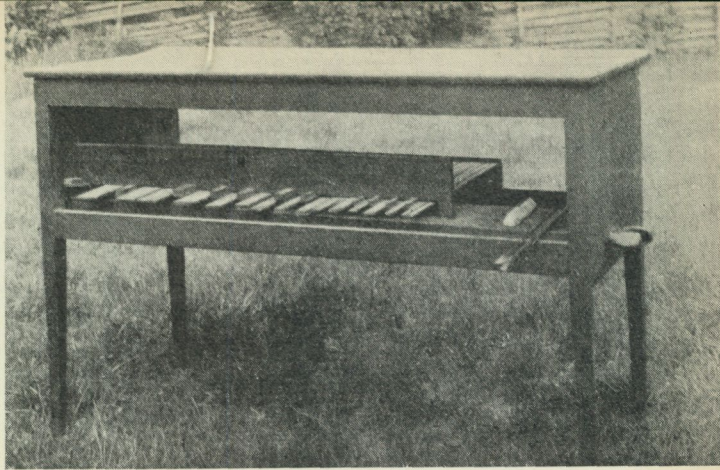

Bild 5. Tvåsträngat psalmodikon med klaviatur från Hässjö socken, Medelpad. Konstruktörens mening var, att man skulle stämma strängarna olika men i harmoni med varandra för att så även kunna spela tvåstämt, ett problem som dock ej löser sig så enkelt. Foto författaren.

är nedåtgående moll. I alla händelser kom boken ut i tre upplagor, den sista 1865.

År 1844 utkom i Stockholm ett arbete med följande titel: "Koralbok för folkskolor eller Det förenklade Psalmodikon af Abr. Mankell, Ledamot af Kungl. Svenska Musikaliska Akademien." M. begagnar sig av nummerserien 1—15, utplacerad på det kromatiskt indelade greppbrädet på samma platser som durskalans toner. Mellanliggande halvtonsteg äro utmärkta med en stjärna. M. har i likhet med Berglin suddat ut åskådningsmedlen för intervallbegreppen, och det är givetvis fel. Ett verkligt bra påfund kommer han likvisst med. För greppbrädets precisa uppdelning har han i slutet av boken satt in ett blad gott papper, på vilket tonstegen med deras beteckningar äro tryckta i naturlig storlek. Meningen är, att man skall klippa loss dessa remsor och klistra dem på instrumentets däck längs det oindelade greppbrädet och sedan efter remsans märken skära upp tonstegen eller anlägga banden för dem. Vidare ger han anvisning på en billig och bra stämgaffel — en plankstump med en spik islagen och avstämd till ettstrukna a. Den boken gick bra, ity att den kom ut i sin åttonde upplaga 1889. Sifferskrift för sång i folkskolan har alltså hållit i sig så länge som fram till 90-talet.

Detta är i mycket starkt sammandrag, vad författaren kunnat ur tillgängliga tryckta källor läsa sig till angående prosten Dillner och hans betydelse för så att säga svensk allkyrkosång. Nu ska vi till sist ta en hastig liten titt ut i geografin och se efter, om vi där möjligen kunna upptäcka några spår efter den märkliga mannen.

Under sista halvåret, medan jag hållit på med den här utredningen, har jag passat på att fråga alla främlingar jag träffat om de här sakerna, så att jag fått ihop en serie stickprov från Skåne och ända upp i övre Norrbotten, ytterst i öster från Gotland och till gränstrakterna i väster. På något enda undantag när har resultatet blivit positivt. De flesta av mina sagesmän ha på sina respektive hemorter sett ett psalmodikon, en "notstock", "notlåda" eller "psalmlåda", allt en och samma sak men med olika namn på skilda trakter. En och annan har själv försökt traktera instrumentet, och de andra ha hört det omtalas och beskrivas. Mera behöver man väl knappast veta för att tryggt kunna påstå, att det dillnerska instrumentet, mer eller mindre typäpka, på sin tid tillverkats och använts över hela vårt land. Vad mig personligen beträffar, var "notstocken" det första musikinstrumentet jag stiftade bekantskap med, och det var på 80-talet hos min morfar i byn Stornäset i Vilhelmina socken, där jag hade mitt hem, tills jag var åtta år. Morfar hade själv gjort inte bara träet utan också strängen av färtarm. Det spelades mycket flitigt på notstocken, synnerligast av mina två unga mostrar, som tycktes ha tagit beting på att lära varenda melodi i "nummerboken". Notstockar funnos för övrigt lite varstans i de små fattiga nybyggarhemmen kring den stora fjällsjön. Det sjöngs också ovanligt kraftigt och bra vid kyrkhelgerna i det lilla kapellet i Fatmomakke, fast man inte hade någon orgel — eller kanske just därför. Det hade jag många gånger som vuxen tillfälle att konstatera.

Att Dillner vann gehör även för sina strävanden för flerstäm-mig psalmsång visas tydligt redan av litteraturen på området. Man skulle naturligtvis inte ha tryckt stämböcker tag på tag, om de inte rönt efterfrågan. Sjungandet i stämmor synes ha

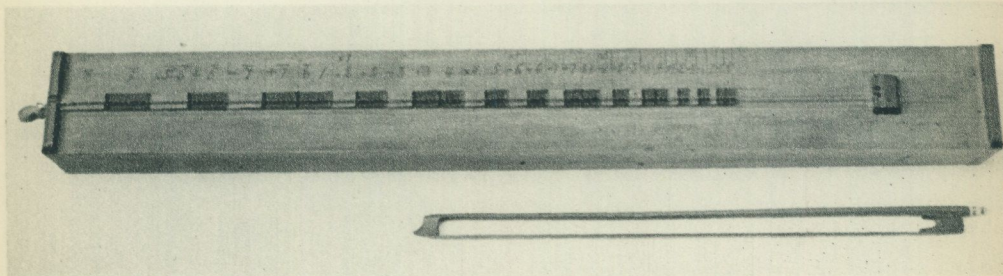

Bild. 6. Johannes Dillner (1785—1862). Porträtt i Östervåla kyrka.
Bild 7. Psalmodikon, som tillhört Johannes Dillner. Nordiska museet
14,152.

Bild 8. Nittioårige Jonas Erik Larsson i Marsliden med sitt psalmodikon.
Vilhelmina socken, Lappland. Foto E. Dahlberg 1942.

varit särskilt populärt i församlingar, där man saknat kyrkorgel. Nuvarande kyrkoherden i Borgsjö, Elis Björkman, född i Vilhelmina 1870, berättar, att där icke fanns någon kyrkorgel under hans uppväxttid. Klockaren "tog upp psalmen", och så föll menigheten in mangrant. De flesta sjöngo melodistämman, men här och var på manssidan hörde man "basar" och på kvinnosidan "diskanter". Diskantstämman låg över melodistämman. Likadant var det i Ankarede kapell i Frostviken tills bara för något årtionde sedan. Där på trakten var det under mina uppväxtår vanligt med sådan trestämmig sång, då man i byarna utan biträde av präst eller predikant höll sina söndagsböner. I seklets början kom Björkman som kapellpredikant till Dikanäs i sin hemsocken. Där hade de inte heller någon orgel, men sådan psalmsång som där säger han sig ingen annanstädes ha hört, och det var trestämmig gehörssång. Bra säkert är det från Dillners nummerböcker man ursprungligen fått impulsen till den flerstämmda sången. I Frostvikens hembygdsmuseum finnes ett defekt exemplar av en bok med separat altstämman. Den har tillhört klockaren Olof Wassdahl, efter vad denne själv antecknat å insidan av ena pärmen. Wassdahl var född 1804, blev klockare omkring 1830 och kvarstod i den befattningen till sin död 1877. Han hade notstock men kunde också sjunga direkt efter siffrorna, så ock hans son och efterträdare Mårten. En dotter till den senare, folkskollärarinnan Karin Wassdahl i Gäddede, har meddelat mig, att det ännu så sent som omkr. 1920 fanns en uppsättning gamla gubbar, som gav färg åt gudstjänsterna där i sockenkyrkan vid de större högtiderna genom att komma tillstädes från sina avsides byar och sjunga basen. Från Sidensjö i Ångermanland har jag fått den uppgiften, att klockaren, innan orgel fanns, från läktaren ledde sången genom att sjunga och spela på notstocken. Till sin hjälp hade han särskilt övade försångare. Menigheten sjöng så våldsamt, att både notstock, klockare och försångare överröstades, men i iveren kom man ofta ur tonarten, så att klockaren måste passa på i skarvarna mellan verserna och föra församlingen till rätta.

Även vad skolsången beträffar, buro Dillners strävanden

frukt. Då folkskoleseminarier sedermera upprättades, tilläts i dessa enligt stadgan valfrihet mellan sång efter siffror och sång efter noter. Kyrkoherde Björkman hade icke sett en not, förrän han kom till Fjellstedtska skolan, men han kunde sjunga efter siffror, och det hade han lärt av gamle folkskollärare Sundkvist i Vilhelmina. S. använde intet som helst instrument vid sångundervisningen, och han följde, så vitt jag kan förstå av Björkmans redogörelse, Dillners förut nämnda handledning. Vid folkskolan i Gäddede i Frostviken sjöng man efter siffror till 1888, och de infödda, ej examinerade "rotskollärarne" försökte var på sin plats, så gott de kunde, lära ut, vad de själva i sång inhämtat i folkskolan. Å bild 3 se vi avbildad en tavla av trä med de för sångundervisningen behövligen siffrorna inskurna. Den har tillverkats och använts av Jonas Larsson i Jorm, som var född 1855, blev rotskollärare 1874 och pensionerades som småskollärare 1910. (Se Årsböcker för svensk undervisningshistoria, 1938, vol. 54—55, sid. 159.) Man tycker, att det skulle ha varit enklare att för var gång skriva upp sifferserien på svarta tavlan, men någon sådan fanns icke i den ambulera-nde rotskollärarens utrustning, som vanligen måste bäras på ryggen mellan de vitt spridda små byarna.

En över hela landet utsträckt systematisk undersökning av hithörande förhållanden skulle helt visst ge till resultat ett överväldigande bevismaterial för vilken ofantligt stor roll prosten Dillner med hjälp av sitt psalmodikon och sifferskriften på sin tid spelat. Hans livsverk kan ännu tydligt skönjas i den folkliga traditionen, men han själv däremot är totalt glömd och det inte bara bland menige man utan även av ståndsbröderna i gemen, vilket senare i sanning är överraskande. Om någon har gjort sig förtjänt av ett kapitel i nyare tidens svenska kyrkohistoria så är det Dillner. I varje sakristia borde det honom till hägkomst finnas ett psalmodikon från trakten jämte sifferböcker, som där brukats, och mannens bild och data bredvid, så ock i alla bygdemuseerna landet runt. Men skall en sådan tanke realiseras, måste det göras snart, medan det ännu finnes några notstockar och nummerböcker kvar ute i bygderna.

567123456712345

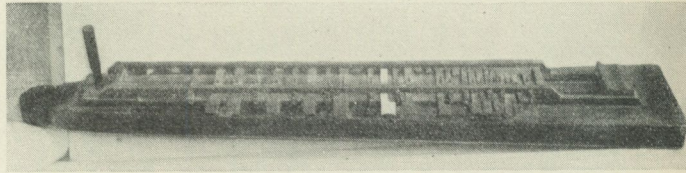

Bild 3. Psalmodikon, "notstock", från Frostvikens socken, Härjedalen. Längd 93 cm. Virket är så tunt att hela instrumentet blott väger 600 gr, trots att det är försett med både botten och fötter; jämför härmed att Dillners eget psalmodikon, bild 7, väger 1175 gr. — Ovanför hänger Jonas Larssons i Jorm nummertavla för skolsång. Foto författaren.

Bild 4. Psalmodikon med klaviatur från Stöde socken, Medelpad. Detta instrument är konstruerat för spelning efter vanliga noter. Foto författaren.

sångsamlingar i sifferskrift, däribland P. H. Syrénens 570 sånger. Det är redan av detta uppenbart, att mannen vunnit en stor publik för sitt psalmodikon och sifferskriften. Men det var inte bara Dillner som matade svenska folket med melodiböcker av detta slag.

Boktryckare Lindh i Örebro tryckte under en följd av år "Psalmodikon", som boken numera kallas. Någon enstaka psalm undantagen är det textlösa sifferböcker, en del separatstämmor. Åren 1851—74 utkommer "Fullständigt psalmodikon efter J. Dillner af P. Pettersson" i ej mindre än sex upplagor. År 1837 utger Leffler och Sebell ett textlöst psalmodikon i fyra volymer, nämligen en bok för varje stämma. 1855 föreligger i tryck 3:e svenska upplagan av "Andeliga sånger för barn", översatt från engelskan, trestämmigt arrangerad och utgiven av P. Palmqvist, som till frampå 80-talet fortsätter med Pilgrims-sånger, Oscar Ahnfelts Andeliga sånger och Sankeys Sånger till Lammets lov. Dessa böcker utgingo tillsammans i åtminstone 12 upplagor.

Det av Dillner använda tonbeteckningssystemet tyckte en del vara för invecklat, särskilt det där med förteckningen, varför några personer kände sig kallade att framträda som reformatorer på området. Den förste i raden var O. Berglin, organist i Berg i Jämtland. Han gick också radikalast till väga. Med det dillnerska instrumentet som motiv bygger han ett nytt, mindre sådant med endast 20 halvtonsteg eller lite mer än det absolut nödvändiga. *Genom att numrera stegen i löpande följd från 1 till 20 slipper han ifrån allt vad förtecken heter både på instrumentet och i sin melodibok.* Det är detta som är det fina i saken, men det har den stora olägenheten, att det inte för blicken antyder något alls om tonernas intervallförhållanden. Man tör inte med detta system kunna lära sig sjunga från bladet, vilket däremot går mycket bra med det av Dillner använda. 1832 — alltså bara två år senare än Dillner — ger Berglin ut sin bok "Melodierna till Nya Psalmboken, noterade med ziffror efter den allmänt antagne J. C. F. Hæffners Coralbok". En förtjänst har den framför Dillners, och det är, att den innehåller en verklig detaljbeskrivning över instrumentet med måttuppgifter och virkesanvisningar, men systemet som sådant, ja, det är bara "epa". Icke desto mindre kom boken ut i åtminstone fyra upplagor, den sista 1851.

J. F. Åkerblom, "apologist och sånglärare", utgav i Falun 1842 en "Ziffer-Coralbok" med anvisning på följande komplettering av själva instrumentet. Man slår fast sju spikar i spellådans ena gavel. Stryker man med stråken mot en av dessa spikar, ger den en tydlig och konstant ton, högre eller lägre i mån den är inslagen mera eller mindre. Spikarna stämmas så, att de ge en durskala. Så numrerar man upp på greppbrädets ena sida en durskala och på den andra en mollskala. Om man nu skall spela ett stycke i t. ex. f-dur, så stämmer man lösa strängen efter f-spiken och rättar sig efter durskalenumreringen under spelningen. Ginge stycket i f-moll, hade man förstås att hålla sig till mollskalan. Meningen med detta är väl, att man skall slippa ifrån de tillfälliga förtecknen, men detta lyckas nog inte alls i fråga om kyrkotonarterna och endast undantagsvis, då det

PÅ BIOGRAF FÖR HUNDRA ÅR SEDAN

av Knut Dahlberg

Revolutionsåret 1848, som satte så kraftiga spår mångestades i världen, blev minnesvärt även för den lilla staden Malmö, dock utan revolution. Det dansk-tyska kriget om hertigdömena utbröt på våren och Malmö blev under sommarmånaderna ett centrum för både militära och diplomatiska åtgärder från svensk sida. Konungaparet Oskar I och drottning Josefina samt prinsarna och prinsessan Eugenie uppehöll sig under längre eller kortare tid i Malmö och mycken militär från såväl gardena som andra regementen förlades dit.

Ett utomordentligt nöjesliv blossade upp under denna tid. Av annonserna i Malmö Nya Allehanda får man mångahanda glimtar av den livliga säsongen. Ångbåtarna Malmö, Freja och Ofeelia gjorde ideliga lustturer till Köpenhamn på för publiken gynnsamma villkor, särskilt för militären. Regimentenas musikkårer höllo konserter i kyrkorna och på andra ställen. På teatern gävos föreställningar. Och framför allt i tivoliträdgårdarna, av vilka funnos flera, florerade nöjeslivet mångsidigt. I Mon Bijou åktes karusell och dansades. I Stadt Hamburg gävos vådeviller och baletter; ibland var där också cirkus, och på kvällarna släpptes upp fyrverkerier, som enligt annonserna stundom avslutades med "Deras Majestäter Konungens och Drottningens Höga Namnchiffer i kulört eld."

I Altona, en tivoliträdgård som låg i närheten av Stadt Hamburg, således invid Gustaf Adolfs torg, förekommo det slags förevisningar som åsyftas med benämningen på denna uppsats. I annonserna härom, som regelbundet infördes i Malmö Nya Allehanda, kallades förnöjelsen "Dimbilder och kosmorama". Det var i själva verket två olika slag av bilder, som visades. Vis-

ningarna voro ordnade av målaren C. C. Dahlberg (författarens farfar), som själv tillverkat alltsammans. Dahlberg var huvudsakligen porträttmålare men är även känd för en del numera mycket uppskattade landskapsmålningar av kulturhistoriskt intresse, t. ex. "de fyra årstiderna i Vemmenhög", som utfördes för stora salen på Dybeck. Han förekom vidare som tillverkare av leksaker i papiermaché och — i samarbete med urmakaren Hoppe i Ystad — av s. k. landskapsklockor med rörliga figurer. Dahlberg, som dessutom gav lektioner i målning och i musik, var en synnerligen mångsidig person, på vars verksamhet det dock ej är tillfälle att här närmare ingå.

Dahlbergs förevisningar voro uppenbarligen avsedda för den breda publiken, priset var endast 8 sk. b^o, hälften för barn och soldater. I Stadt Hamburg var entrén ej mindre än 24 sk. b^o. Visningarna ägde rum mellan 8 och 10 på kvällen, således efter mörkrets inbrott. Stundom förekom dock på begäran visning även mellan 3 och 5 e. m., således vid dagsljus, dock visades då endast kosmoramat men icke dimbilderna. Dessa sista fordrade nämligen mörker. Då det var regnväder, inställdes visningarna, vilket bevisar, att åtminstone publiken uppehöll sig i det fria. I en av annonserna utlovas "nya och omväxlande tablåer" för varje gång. Producenten var således flitigt i arbete mellan förevisningarna. Samtida uppgifter ge vid handen, att det hela var lyckat. Visningarna voro talrikt besökta och prisades som sevärd.

Av de Dahlbergiska nu i det närmaste 100 år gamla bilderna finns ett icke ringa antal bevarat. Tydligt är dock, att många försvunnit. Det finns kvar bortåt ett hundratal små glasmålningar, avsedda för de s. k. dimbilderna. De till kosmoramat hörande bilderna utgöras av målningar i limfärg på pappskivor i format ca 100×75 cm. Ett tjugotal sådana äro bevarade. Samlingen antages vara unik i vårt land. Den förvaras f. n. i Nordiska museet och skall vid tillfälle jämte en del annat av Dahlbergs konstnärliga kvarlåtenskap överlämnas till Malmö museum.

Först skall talas något om dimbilderna. Dessa bilder förevi-

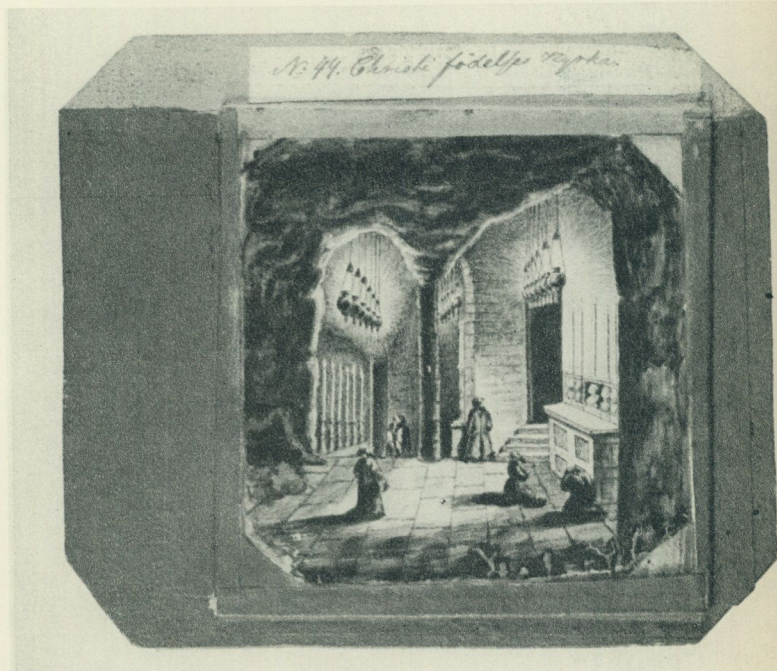
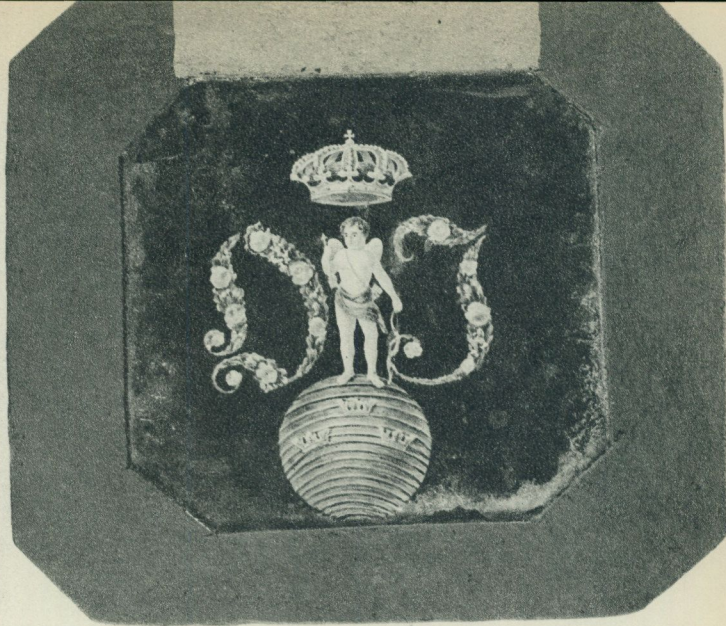

Bild 1. »Deras Majestäters Höga Namnchiffer.»

Bild. 2. Födelsekyrkan i Betlehem. Säkerligen målad efter någon allmänt förekommande reproduction.

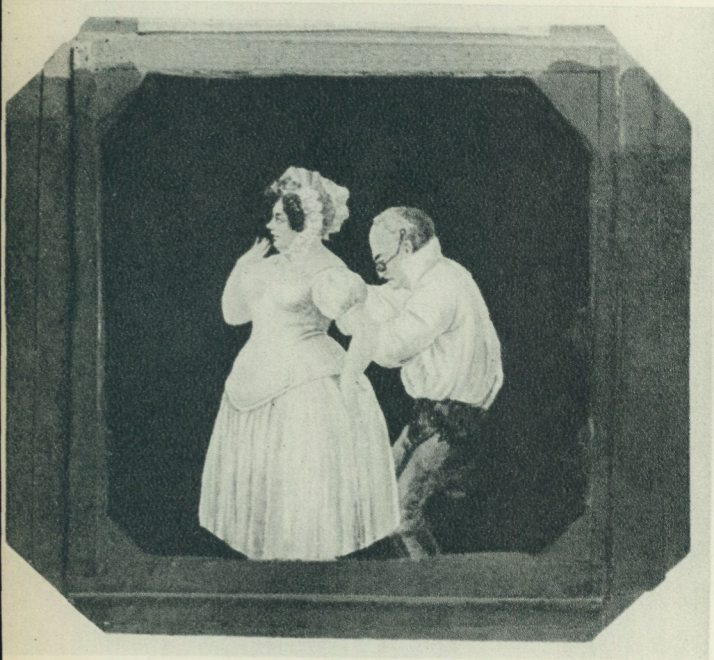

Bild 3—4. »Olika förhållanden inomhus». Korsetten snöres och halsduken knytes. Efter Magasin för konst, nyheter och moder 1829.

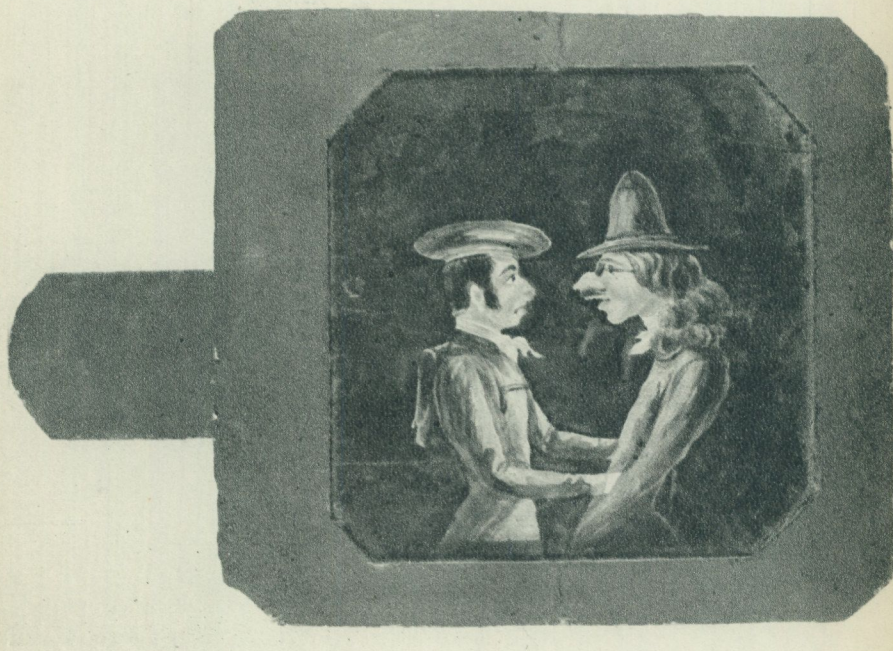
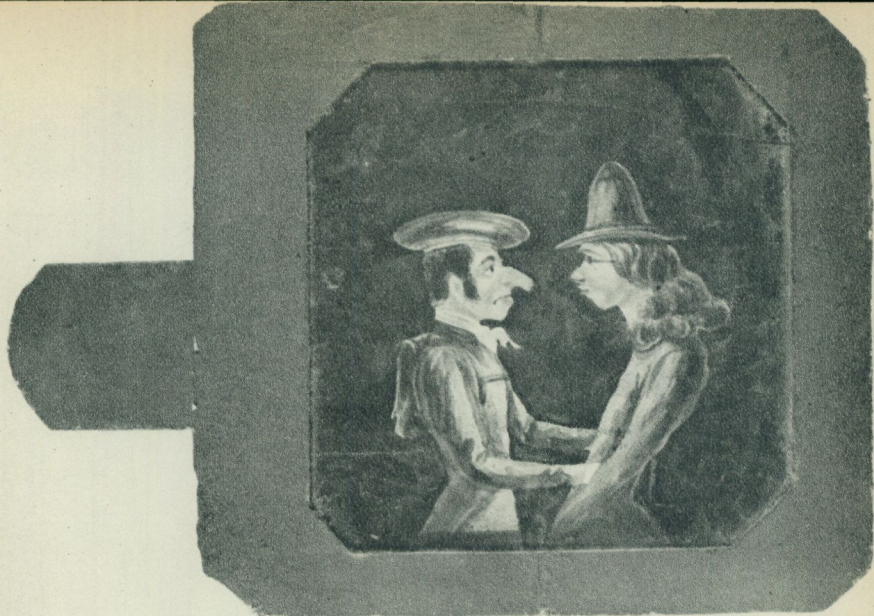

Bild 5—6. Två näsor. Genom att man flyttar ett täckglas kan samma bild visas i två variationer.

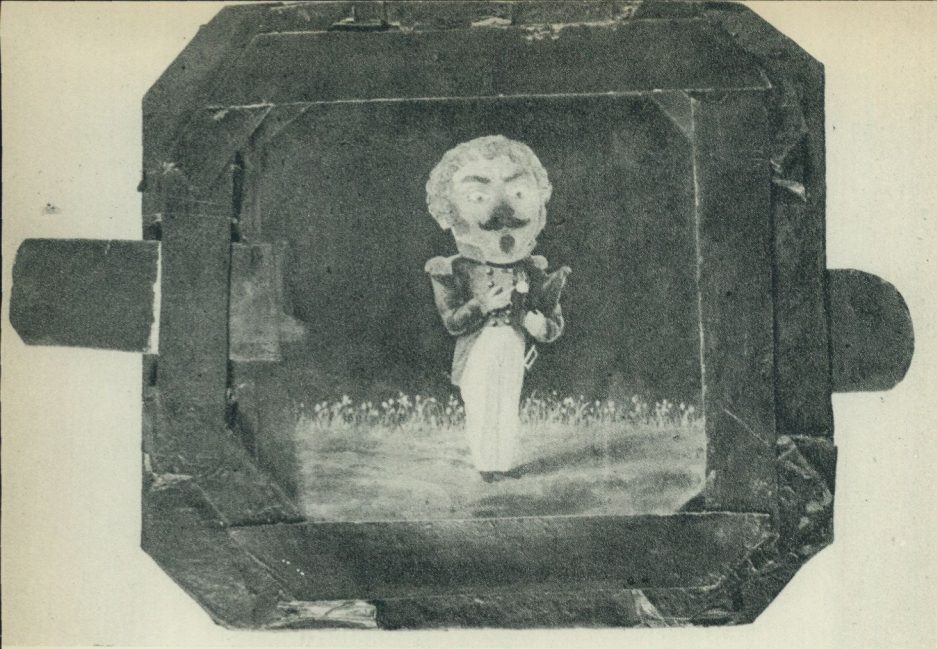

Bild 7. En supig herre. Genom förskjutning av glaset kunna ögon och näsa röras.

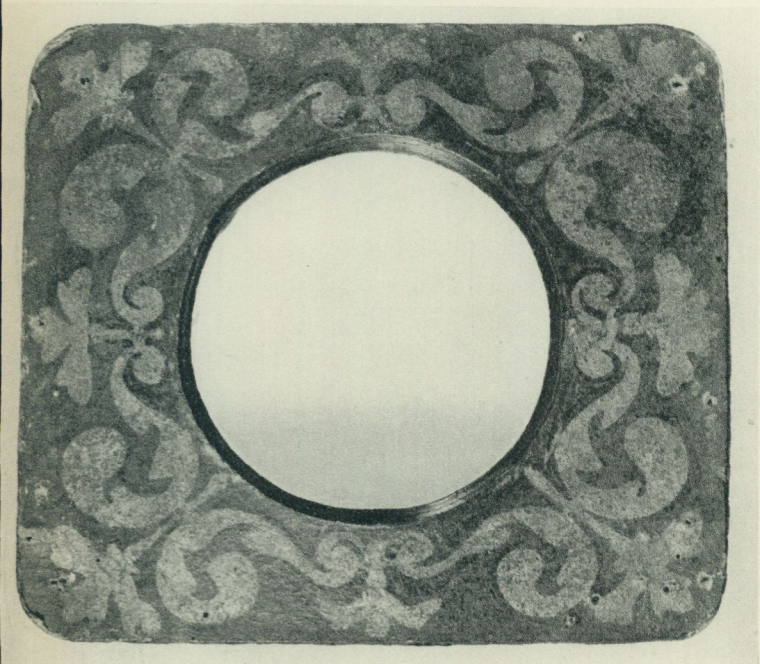

Bild 8. Lins med ram till kosmoramat.

sades uppenbarligen i *laterna magica*. Enligt *Nordisk Familjebok* (andra upplagan) kan man vid användning av denna genom att flytta objektivet under visningen eller begagna sig av två kameror åstadkomma, att en bild långsamt försvinner eller småningom övergår i en annan bild. Detta kallas *dimbilder*. Även kan man i stället för att uppfånga bilden på skärmen låta den gå in i en rökkolonn, varvid åstadkommes, att särskilda partier av bilden förefalla att ligga i olika plan och därjämte synas vara i rörelse. För de bilder, som med dessa metoder åstadkommas, använder man även benämningarna *fantasmagorier* och *dissolving views*. Det antages, att dylika bilder förekommit vid de mystiska seanser, åt vilka hertig Karl, sedermera Karl XIII, och hans vän Björnram ägnade sig. Sådana finesser som de nämnda tror jag nu inte förekommo vid de Dahlbergska *dimbildsvisningarna*. Man kan ju inte begära för mycket för 8 sk. b^o, hälften för barn och soldater. Dahlberg åstadkom däremot vissa effektfulla förändringar eller rörelser genom att två eller tre glas lagts på varandra och att ett (stundom två) av dem rördes. Att förevisningen krävde mörker är självklart och man förstår, att eftermiddagsvisningarna icke avsågo *dimbilderna* utan endast *kosmoramat*.

Med hänsyn till sina ämnen kunna de existerande *dimbilderna* uppdelas i ett antal grupper. Det finns en rad porträtt av svenska konungar och drottningar från Gustav Vasa och vidare. Till denna grupp ansluta sig några porträtt av krigshjältar såsom Tilly och Wallenstein. Om vi antaga, att en förevisning plägade börja med dessa lärrika historietavlor, kunna vi kanske också förmoda att det hela inleddes med "Deras Majestäters Höga Namnchiffer", liksom fyrverkerierna i granträdgården Stadt Hamburg, bild 1. Vidare finns en grupp, som visar märkvärdiga platser i in- och utlandet, bild 2. Även är bevarad en lustig ödemarksbild med vattenfall, framställande dåtidens Huskvarna. Den sista huvudgruppen utgöres av bilder från vardagslivet, ofta med komisk anstrykning. Man äter, super och röker, man blir rakad, får tänderna utdragna etc. Mycket ofta äro bilderna i denna grupp rörliga, bild 3, där en komisk effekt åstadkom-

mes genom att den rödmosiga näsan och ögonen röras. Eller få personernas näsor olika form genom att glasen flyttas, bild 4 och 5, vilka återge en och samma tavla. Det är sannolikt, att dessa bilder, då de rördes, utlöste lika hjärtliga skrattsalvor hos den föga bortskämda publiken som t. ex. filmhjälten Chaplins lustigheter åstadkomma hos en nutida biopublik. Vissa av de nu ifrågavarande genrebilderna voro antagligen fria fantasier, andra voro hämtade från varjehanda lätt tillgängliga källor, t. ex. bild 6 och 7.

Samtliga till kosmoramat hörande målningar med undantag av några bilder av apostlar framställa märkliga byggnader, städer, landskap eller historiska tilldragelser i olika delar av världen; åtskilliga av dem ha orientaliska motiv. På ett par av dem ha ljuseffekter ordnats medelst instuckna små öppningar eller hål, som överklustrats med rött silkepapper. Flertalet bilder utmärka sig genom vacker färgläggning och ett ganska konstnärligt utförande. Andra giva ej anledning till sådant omdöme. De flesta äro lätt igenkänneliga, bild 9—12, men några ha endast gissningsvis kunnat bestämmas.

För fastställandet av vad som menas med ett kosmorama återknyta vi till Nordisk Familjebok, som upplyser, att därmed förstås "en optisk inrättning; som visar perspektiviska avbildningar av de förnämsta städer och utsikter på jorden". Det tillägges, att i våra dagar namnet användes om de mest skilda skådeinrättningar bl. a. om kinematografer (eller som de numera kallas biografen). Därutöver finns en mängd andra benämningar, varom i detta sammanhang må erinras, såsom panorama, diorama, diafanorama (som var ett slags ljusbildspanorama) och biorama, vidare det gamla tittskåpet, som var så populärt under 1700-talet och första hälften av 1800-talet, och slutligen stereoskopet, som många av oss äldre minnas från salongsbordet i de gamla hemmen. Det gemensamma för åtminstone flertalet av dessa inrättningar torde vara, att man genom användandet av linsor lyckas åstadkomma en fristående karaktär, en tredje dimension åt de bilder som visas.

Då det gäller att söka lista ut hur Dahlbergs kosmorama var

beskaffat, kan först nämnas en inrättning, som under namn av diorama åstadkoms av fotografiens uppfinnare Daguerre och första gången visades i Paris år 1822. Detta diorama, som var en högst invecklad apparat, blev mycket berömt. Emellertid ingick däri en sådan mängd av komplicerade ljuseffekter, att vi säkerligen redan av den anledningen här kunna lämna det å sido.

Jag vill emellertid påminna om, att namnet diorama också förekommer i ett annat oss nära liggande sammanhang. En byggnad, som alltjämt bär detta namn, ligger som bekant alldeles invid Skansens område bredvid Djurgårdsslätten. År 1845 fick dekorationsmålaren Müller tillstånd att där förevisa ett diorama, varmed man den gången menade "en rundmålning med konstgjorda ljuseffekter av olika slag under dygnets skiljda tider". Stundom var den t. o. m. försedd med rörliga bilder. I början av 1860-talet förevisade i samma byggnad en professor Enstein sina rundmålningar. Ytterligare en byggnad för rundmålningar fanns i Stockholm, den s. k. Panoramabyggnaden, som låg vid Djurgårdsbron. På 1890-talet förevisades där panoramat Pariskommunens sista dag. Denna byggnad blev liksom så mycket annat nedriven i samband med 1897 års utställning. Vid den tid då Dahlberg visade sitt kosmorama voro dylika rundmålningar utomordentligt populära. Köpenhamn t. ex. vimlade av sådana, som förevisades under alla användbara här ovan uppräknade benämningar. På själva Kongens Nytorv stod en rotunda, i vilken man kunde beskåda en rundmålning av staden Salzburg med dess natursköna omgivningar. Vid betraktande av en rundmålning stodo åskådarna i mitten med målningen runt omkring. Uppenbarligen ha rundmålningarna ingenting gemensamt med det Dahlbergska kosmoramats.

På frågan huru detta, vars rester finnas bevarade, var inrättat, blir svaret, att detaljerna få vi antagligen aldrig reda på, men att de allmänna dragen hos ett dåtida kosmorama nog äro tämligen klara. Bilderna ha betraktats genom lins. Åtskilliga sådana finnas kvar, infattade i prydliga ramar, bild 12. Vid betraktandet ha antingen åskådarna med ögat framför linsen stått stilla och bilderna flyttats, eller också ha åskådarna med linsen

för ögat förflyttat sig längs bilderna. Det sista är nog det minst sannolika.

Det finns ju en rikedom av skildringar av gamla tiders tivolinöjen och där omtalas ofta panoramabilder och dylikt, men någon detaljerad teknisk beskrivning av de mera komplicerade nöjena plägar icke förekomma, endast lätta antydningar. Vid ett omtalande av rundmålningsbyggnaden på Kongens Nytorv nämnes t. ex. i förbigående, att i samma hus förevisades även kosmoramabilder, vilka, som det säges, sågos genom glas. Säkert är här fråga om samma slags kosmorama som det Dahlbergska. I en skildring från Kristiania av år 1842 omtalas ett kosmorama, som förevisades i nöjesträdgården Klingenberg, belägen vid Drammensveien. Av intresse är, att bland bilderna där nämnas bl. a. Marcusplatsen i Venedig, tunneln under Themsen och Gravkyrkan i Jerusalem, vilka alla återfinnas även i Dahlbergs kosmorama.

Det gamla tittskåpet kan sägas vara ursprunget till kosmoramamat. För en ringa peng fick man kika genom tittskåpets glas och se vackra bilder rulla förbi. En förbättrad efterföljare till 1840-talets kosmorama minnas säkerligen alla de äldre av oss från vår ungdom. Det fanns i Stockholm och det fanns i min barndoms Malmö. Om jag ej missminner mig, benämndes det i Malmö panorama eller kanske biorama. Jag kommer ihåg en trevlig sådan inrättning vid Kalendegatan, entré 25 öre. Man satt på stolar kring ett runt skåp försett med kikhål, genom vilka man såg de vackraste landskap, färglagda fotografier, som vid ljudet av klockslag flyttade sig. Det har sagts mig, att egendomligt nog en snarlik inrättning så sent som för ett par år sedan funnits i ett tivoli i Stockholm. Den var dock särdeles enkel; bilderna utgjordes av urklipp ur illustrerade tidningar.

Resultatet av mina funderingar är, att det för hundra år sedan så populära kosmoramamat med sina handmålade bilder kan betraktas som en övergångsform från 1700-talets primitiva tittskåp till vår barndoms panorama (eller biorama) med sina vackra fotografier. Från detta sistnämnda har sedan steget gått raskt fram till nutidens biograf.

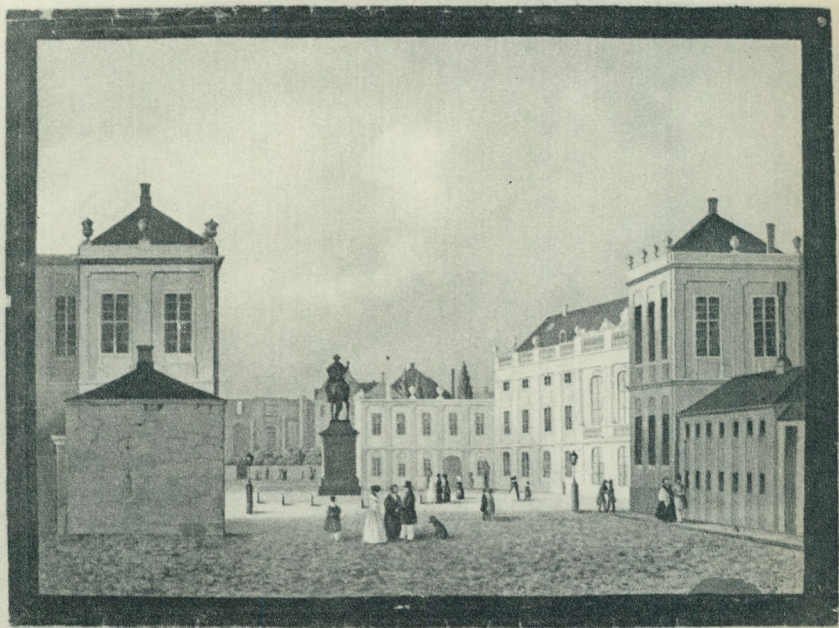

Bild 9—10. Riddarholmskyrkan i Stockholm och Amalienborg i Köpenhamn.

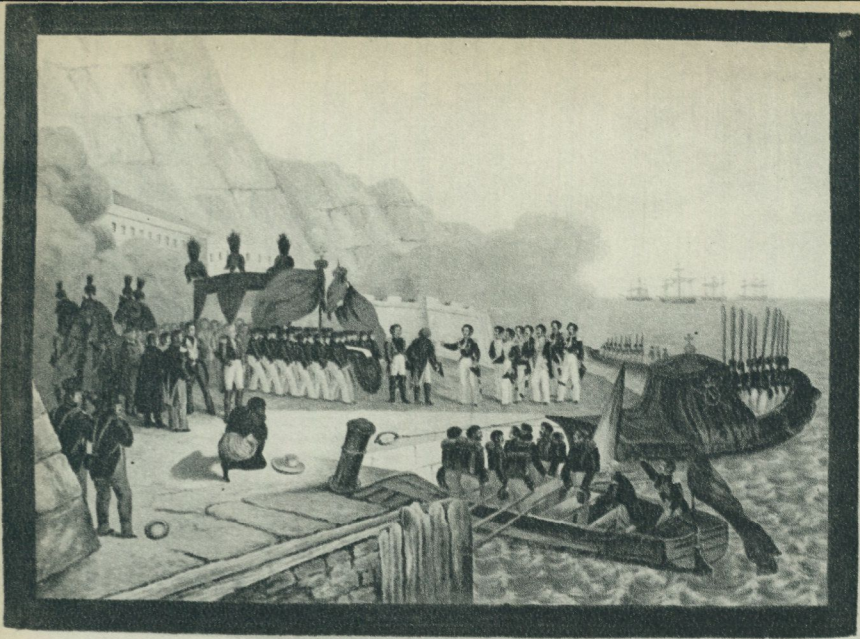

Bild 11. Napoleons stoft föres från S:t Helena.
Bild 12. Barrikadstrid under februarirevolutionen.

MIN UNGDOMS LANDSVÄG

MINNEN FRÅN VÄSTERGÖTLAND

av Måns Mannerfelt

Mången sägen har uppstått kring våra gamla vägars många backar och krökar. Och ändå torde utan tvivel verkligheten överträffat fantasibildningarnas mångfald. Man får ofta skäl att erinra sig detta, antingen man i urkunder och kartor följer de gamla, nu nästan försvunna lederna eller man någon gång i terrängen lyckas få fatt på de igenläkta sårren efter en backes utjämnande eller ser spåren av den åldriga åkervägen, som enligt Sigfrid Siwertz "skruvar sig fram" och "slår vördsamt knut på sig själv."

Utän minsta anspråk på annat än att söka träffa något av liv och stämningar på dylika leder, såsom de för snart en mansålder sen ströko fram genom västgötabygderna hän mot de blå bergen, över åsarna eller längs dalar och dälder skall här några bilder ur minnets album rullas upp. Ingen torde från tiden kring sekelskiftet ha kunnat avgöra, var vägen slutade och var gatan började vid våra städer, köpingar och byar. I Göteborg lades redan under mitten av 1700-talet "uti en dyaktig och lerig terräng" verkliga stenvägar utanför staden på 1 ½ fjärdingsvägs längd. Men gatorna i Skara voro ännu på 1890-talet mångestädes av ren landsvägstyp — och förvisso ej alltid av det bästa slaget, så krokiga, som de voro, så dammfyllda om sommaren och så blöta om våren och hösten. Följaktligen kunna minnena om den gamla landsvägen för snart ett halvsekel sedan få börja i Borås, hemstaden, där man icke heller märkte, när man läm-

nat gatorna och kom "ut på landet". Det skulle då vara att här ute kände man ej rädslan för "Snehatt", Storm och Geten, stadens poliser och "trafikkonstaplar", av vilka den förstnämnde var halt och bar hatten på sned och den siste hade bockaskägg! Ty när man var "kommen på landet" kunde man utan nämnvärda risker om vintern åka kälke i backarna och sommartid hur som helst slå trall och leka andra lekar. De fulla bönderna var man ej rädd för av det enkla skälet, att man torgdagar och marknadsdagar helt enkelt förbjöds att traska landsväg! Vägar-na ut till lekplatserna framstå i minnet som smala, mycket steni-ga och ofta backiga leder, med djupa hjulspår samt diken eller stenmurar vid kanterna. I mitten plägade dock "hästrän-nan" merendels ligga fast med den hårt tilltrampade massan av spillning och grus, kantad av de obligatoriska hjulspåren. Utan-för leden gick på var sida "väjastigen", sedan gammalt upp-trampad av gående körsvenner, denna vägstig, vilken trots att den naturligtvis gick fram över tuvor och stenar blev cyklistens framtida väg.

Från Borås reste vi om somrarna till det gamla kära fäderne-godset, Trestena, nära Hornborgasjön.¹ Landsvägsminnena fortsätta sålunda främst som erinringar från färderna till går-den från den två mil avlägsna stationen Falköping-Ranten, senare den blott 1 mil långa vägen från Axvall, när det blev passligt att resa längre järnväg och ta den smalspåriga ska-rabanan och då bron över Flian blivit farbar genom de goda västgötaknektarnas arbete. Vid stationerna väntade Trestena-kusken Karlsson med droskan, förspänd med Gulle och Frej eller Ajax, den senare en vacker "apelkastad", rätt ädel, vit häst. Lukten av häst, läder och tjära verkade redan från första ögonblicket "lantlig". Nära stationerna var vägen fast och det dånade käckt när vagnen rullade iväg. "Sakeskjutsen" kom långsamt efter.

¹ I ett arbete "Gården vid de tre stenarna" har jag berättat om Trestena-livet kring sekelskiftet som komplettering i tiden till min faders, Otto Mannerfelts postuma arbete "Vardagslivet på Trestena från 1860-talet", publicerat i Fataburen 1929. Manuskriptet äges av Västergötlands forn-minnesförening, Skara.

Bild 1. Landsvägen slingrar sig förbi Gunnarsjö kyrka i Marks härad. Västergötland. Foto Ingegärd Vallin, 1942.

Dessa landsvägsstycken från Ranten via Gudhem till Dagsnäs (helt enkelt en del av gamla eriksgatan) och från Axvall till Östtomten framstå i mitt minne som de verkligt förnäma vägarna; intryck som senare aldrig fördunklats, ej ens efter bekantskap med romarvägar i historien, med autostrador i litteraturen och med de mest moderna stråk i verkligheten. Ty dessa gamla landsvägar voro märkliga — jämförda med de vägar man vanligtvis såg. Det bör ihågkommas, att Trestena låg en bra bit "bortom vägen", och att lederna sålunda där voro enskilda och mera enkla. Kring gården funnos blott smala, krokiga, steniga eller sandiga vägar (utan diken, annat än över maderna) samt med stengärdesgårdar i massor, jämte en myckenhet av grindar och led. Men stora landsvägen var efter tidens sätt att se bred och ofta rätt rak samt väl underhållen och försedd med diken, där så var möjligt. Här hörde också milstolparna, de många "vägdelningsmärkena" samt en och annan vägisare till den obligatoriska möbleringen. Och grindarna voro

här anmärkningsvärt få. Före 1850 fanns det flera tusen grindar i Skaraborgs län, men på 1890-talet hade antalet tunnats av väldeligen. Det var något särskilt med en gammal landsvägsgrind. Först och främst den omständigheten att en grind var en del av ett stängsel, ett led i ett ägoskiljande. Det var olika slag av ägor, gårdar, socknar, häradar, landskap och riken som passerades genom en öppnad grind. Men en grind innebar också ett ofta använt tillfälle till vilopausar, matsäcksätande och hästbetning. Och så var det barnaskaran vid grindstugorna, som naturligtvis ofta hade sett den bortåakande kusken och därför stod och väntade vackert att öppna och få grindslantar. Precis så som August Malmström, Jenny Nyström och andra återgivit denna idyll. Det var också den obligatoriska sista frågan man fick, innan man startade en resa: "Du har väl inte glömt grindslantarna?"

Man mötte inte många trafikanter — icke en gång på stora vägen, sedan man lagt stationsområdet bakom sig. Där körde ju givetvis lantmännen sina körslor. Där kom postiljonen och gångposten lunkande, men det var inte många i övrigt. Att möta en "oxamarsch" hörde då mera till vanligheterna och nöjena. "Frå" och "Höjt" (= hit) ropades det och tagelpiskorna veno i luften. Tillropen ifråga (redan omtalade i Västgötalagen) angiva tydligt, att körsvennen alltid gått till vänster om vagnen, varigenom "hitsidan" blev den vänstra och "frånsidan" den högra.¹ De vanliga gående längs vägarna voro inte heller många. En och annan vandrare stod där och starrbligade efter de förbiresande. Om någon dylik tillfrågades, blev svaret först ofta ett förvånat: "Vaa?" Därför plögade min svärfader, som var en praktisk man, i regel själv ropa "Vaa?" tre gånger, innan han framställde någon fråga. Ty då, när han äntligen frågade, var den tilltalade färdig att svara. — I samband härmed bör frågandets psykologi ej glömmas. Hur vanligt var det ej att, om

¹ Härmed beröres det ytterst intressanta men ej lösta problemet om höger- eller vänstertrafik i Sverige fordomtida. Om det än vill synas som om trafiken i detta avseende ej var så noga reglerad före Karl XII:s förordning om högertrafik 1716 (jämför Vägen 1943, nr 17) talar dock här nämnd omständighet för tidig vänstertrafik.

Bild 2. Äkdon från Västergötland omkring 1890. Veterinär Helgo Welin far på "sjukbud". Foto Sanfrid Welin.

man frågat efter avståndet till ett rese mål och efter hand fått svaren "I mil" och "tre fjärdingsväg", plötsligt, till föga uppbyggelse, få höra: "Ja, se dit ä' då teminstingens en och en halver mil." Det berättas med anledning av dylikt, att general Löwenhielm, som fått en ny stabschef, vilken ideligen frågade efter vägen men just därför ofta kom fel, med tanke på sin gamle stabschef längtansfullt utropade: "Han var dock en förträfflig man, min vän Hugo Raab, när han hade en karta i handen, frågade han aldrig en bonde om någonting". Ofta kunde det hända, att man "tog upp". Härmed menas, att man lät någon gående åka med ett stycke. Det var somliga gårdsboar och andra, som företrädesvis hade dessa privilegier. Och så kunde man "taga upp" någon okänd vandrare ibland.

Helst sitter pojken förstas på kuskbocken. Vi ha lämnat stora vägen och fara in på bygdevägarna. Dessa voro vägen Dagsnäs—Bjärka och "fram" samt leden över Östtomten—Västtomten—Fliabron och maderna till Trestena. Förbi Östtomten mellan herrgården och vagnboden—ladugården gick vägen snart genom en hage. Här var leden krokig och stenig. Så

en grind och så ut på "Västtomta gata". Den som inte rest över en gammal bygata i Skarabygden vet då rakt inte vad det är att resa. Men ingen skall tro, att Västtomten var en liten och särskilt illa hållen by. Här lågo stora hedervärda åbogårdar; värre var det på många andra ställen. Men smutsig och eländig var vägen. Grisasuggor, höns, ankor och kalvar funnos bredvid och ej sällan också på vägen. Hönsen kacklade om varandra på bytomten, fåren bräkte och hundarna gläfsste och skallade. Men den vanliga "bystanken" blandades upp med frisk luft och med doften av vass och dyjord från sjökanten. Djupa hålor lågo tätt när det regnat. Och hjulspåren voro som den värsta berg- och dalbana och försvårade trafiken. Därtill funnos på "Västtomta gata" flera grindar. Kardborrar, väldiga "nätestånd", tistlar och annat ogräs, som växte vid vägkanterna, gjorde ej heller bilden gladare. Men även den värsta bygata tager slut och vi travade ned mot "västgötarnas" bro över Flian. Kontrastverkan mellan "Västtomta gata" och den underbara fjärrsynen här var utsäglig. Och så var man så småningom inne på Trestena ägor. Två grindar avgränsade lagårdsbacken på Trestena. Dessa stängdes med hasp av järn och voro sålunda besvärligare än de på stora vägen, som ofta stängde sig själva med klaff. Så ut i den djupa modden vid gamla bränneriet på Trestena samt sist i sväng och alltid ökad trav, men aldrig galopp, uppför backen. Och så körde man fram i högersväng "till stora trappan", där ekipaget stannade med bakvagnens trappsteg noga i höjd med dörren. Sedan kusken traditionsenligt skyldrat med piskan och liksom hästarna avtackats, kördes ekipaget i skritt "till stall".

Från Skaraåren (1898—1902) minns jag omgestaltningen av lederna i staden från kullriga småstadsgärder och djupa, leriga bakgator, där regnvattnet i pölarna stod stilla, till goda stråk, där belysningen även blev modern. Gatubilden i Skara är bland de mest intressanta, som man kan tänka sig. Man har lätt att utan vidare föreställa sig hur dessa gator vuxit upp ur de knaggliga, krokiga landsvägarna, som korsade varandra vid Kyrkan—Torget. Vägarna kring staden voro understundom rätt fasta, men gräs växte flitigt icke blott vid renarna utan även här och

Bild 3. "Arbetsvägen" till herrgården var sönderkörd och full av spår. Herrskapet själva åkte på den jämna vägen genom allén. Dagsnäs. Foto B. Ekberg.

var på själva vägbanorna, där korna betade och barnen lekte eller "spelte sälta". Huru många hårda ord fick man inte höra om "den däringa uschle makadamiseringen"!

Kom så vistelsen på Kviberg och i Göteborg som officersaspirant från juni 1902. I staden gick det nu några få elektriska spårvagnar. Men hästspårvagnarnas tid var ej förbi. De vändande hästarna vid backarna stå ännu för ens syn. Till Kviberg färdades officerarna från staden ömsom ridande, ömsom åkande i regementsvagnarna, vilka gingo: för de äldre från Stora Teatern och för de yngre något tidigare från Bagargatan vid Redbergslid. Man fick åka i tur och ordning efter ålder. Och då jag på nyår 1905 skulle som nyutnämnd officer fara ut till kasern att anmäla mig (iklädd parad med långbyxor och lackpjäxor med klacksporrar) fick jag ej plats i vagnen — utan

måste gå genom sörjan till Kviberg; en föga avundsvärd anmarsch.

Vägarna kring Kviberg voro omväxlande. Den till staden ledande var redan delvis stenlagd, men vid norra sidan fanns en mjuk avgränsad del, som vi använde till ridbana (för vilket ändamål den nog ursprungligen anlagts) men vilken andra ansågo vara gångbana! Livande för unga sinnen var Olskroksbornas tillrop: "Här kommer di käckaste riddarna från Kviberg!" — Vägen till Lerjeholm var ännu obelagd. Banan var mjuk och angenäm för ryttare. Här var god och nyttig galoppbana särskilt vid ena väggkanten. Partillevägen var smalare och hårdare i sig själv. Den var ej behaglig som ridväg och föga angenäm som åkväg. Om de mindre vägarna genom bergen ska vi ej tala. De voro smala, hårda och steniga i högsta grad; de gingo också ömsom genom väldiga mossmarker, där blott en spång eller någon konstgjord körbana möjliggjorde nödtorftig framkomst, ömsom över kala, halkiga berg. Gatten genom stenmurarna voro många och avkantade medelst pålar, på vilka stockstängsel lags, vilka voro goda och nyttiga hinder, där ej marken framför eller bakom eller bådadera var så lömsk, att den lätt nog bragte häst och ryttare på fall. Landsvägen mot Alingsås—Vårgårda, "Tångavägen", var ju ena riksvägen till Stockholm, men hu en sådan Stockholmsväg! Smal som en häradsväg och ofta dålig som en sockenväg.

— — —

Så vill jag plocka fram ur minnet några allmänna drag i de gamla västgötavägarnas skapnad, liv och möblering. I en vägfärandes minnen intaga backarna givetvis ett viktigt rum. Bland dessa minns jag från Västergötland kanske främst "Hästabräc-kan", som sluttade från Nääs ned mot Kärrbogärde på vägen längs Aspen åt Alingsås till. Backen var ofantligt brant och lång samt rak. Bland andra lider må nämnas de vid Hällingsjö, Mölndals backar, den långa backen uppför Hökensås från Hjo mot Skövdevägen samt den rediga backen från Mariestad på väg mot Hasslerör, där vi som kadetter 1904 sökte cykla upp för med ritbräderna på ryggen och tyvärr skrämde hästarna fas-

ligen, men där vi kanske ock bidrogo att lära kuskar och springare att ej likt käringen tro, att "de va Skam, som for fram på ett spinnrockahjul", när en cyklist kom "frijulande" ned för en lid. Nära sådana backar stodo ibland invid "stöttbergen" massor av störar och käppar, som vandringsmän ställt där för säkerhets skull.

Ett typiskt utseende hade mycket länge vattenövergångarna. Dessa hade givetvis tidigast uppstått vid lämpliga vadställen. Och här byggdes med tiden broarna, ehuru vi veta, att just vid vadställena vattendragen ej pläga vara som smalast, varför brobyggarna också understundom valde andra platser för sina arbeten. Men dragarna behövde dricka alltsom oftast, och detta med minsta besvär för körarna och trafiken. Detta gjorde, att man vid broställena gärna hade vattenställen. Eller omvänt. Broarna byggdes gärna bredvid de gamla vadställena, om och då så var möjligt. Där broarna lagts långt från vadställen, hade man ofta anordnat vattenplatser vid sidan av bron, där man kunde köra ned och vattna samt så köra upp igen. Här kunde trängseln vara lika stor som riskabel. Ofta svängde vägarna nästan katastrofalt före och efter broarna, ty som var man vet, lägges en passage över ett vattendrag vinkelrätt mot detsamma, vilket ej alltid är liktydigt med körvägens riktning.

Smedjorna utmed vägarna är också ett viktigt kapitel. Vid månget vägkors låg den lilla röda smedjan med de svarta dörarna. Här bolmade rök och yrde gnistor för jämnan ur den höga, ofta otympligt murade skorstenen och här var smedfar beredd att lägga om skorna eller nysko hästarna. Här funnos också diverse reparationsgrejor för hjul, lötar och skenor, nav och axlar m. m. Vagnarna sletos mycket och ej sällan behövdes det förbättringar under färderna.

Jag kände ej närmare så många gästgivaregårdar från Västergötland. Men mellan Härlunda kyrka och Skara längs stora landsvägen låg Hallebergs mycket enkla gästgivaregård. Härifrån har jag från barndomen ett minne av de upphängda avstånds- och pristavlorna, som angåvo nyttiga siffror för trafiken; dessa voro ju i stort sett desamma, som i många genera-

tioner hängt där, och vilka väl hjälpte redan Erik Dahlberg och Carl von Linné och andra resenärer att hitta rätt men också att så väl och noga angiva håll och avstånd i sina dagböcker och journaler.

Invid landsvägarna lågo också handelsbodarna. En reguljär lanthandel för 40 år sedan hade allt. Och särskilt må vi i detta sammanhang minnas, huru väl man här plögade vara försedd med resepinaler för såväl människor som dragare och för vagnarna. Här voro formliga resekiperingsaffärer: vantar, "löamössor", hattar och skärmössor, träskor, halmskor, muddar, ytterstrumpor, käppar, schaletter, schalar, rosetter, skoband, barnkläder, galoscher och paraplyer, seldon, selpinnar, tömmar, hindertyg, selkrokar, "hästskyddare" (fjädrar, som man satte vid draglinorna), skacklor, skygglappar, grimmor, grimskafft, svänglar, fotsackar, handlyktor och vagnslyktor, räfsor, bultar, muttrar och nav, söljor och stroppar, kappsäckar av läder eller brokiga av tyg, hästskor, lokor och ok — ja, säg snarare, vad där inte fanns av resetyg. Och allt detta massvis även vid de mindre handelsbodarna. Dessutom fanns naturligtvis mat och godsaker; silltunnan tätt bredvid lådan med färgglada "bonbons" och annat gott, polkagrisar, russin och mandel nära spickeskinkan, corned beef från USA invid pepparkakorna från bakugnen i köket o. s. v. i all oändlighet.

Då och då kunde man få se väldiga kavalkader på vägen. Det hade varit "marken" (marknad) eller skulle så bli. Då gick man man ur huse. Drängarna skulle köpa fästmökarameller, kläder och galoscher, snusdosor med spegelglas och allt mellan himmel och jord. Pigorna skulle köpa nya granna kjolar och röda underkjolar, livstykke och förkläde, duk, krusiduller och band. Och från herrgården skulle man sälja säd samt köpa spik och sill o. s. v. Det var ett fasligt liv på vägen till och från marknaderna. Harmonikans toner ljödo. Arm i arm över vägens hela bredd dansade "markensföljerna" fram. Men mången staccare låg på hemvägen i diket.

Vintrarna voro långa i min barndom. Och med släddonen kördes friskt både i persontrafik och för godskörslor. I Göteborgs-

trakten var vintern kortare och sämre samt därtill senkommen. Därför var det inte sällan man såg släddon där någon längre tid. Vi körde där (liksom även på Almnäs) ofta och med fördel "sparkstött efter häst". Redan vid Lerum och Landvetter, och än mera i de stora skogarna här, fanns det gott om vintervägar, varvid man ogärna körde över vissa sjöar, som med många "drag" ansågos osäkra. Men så mycket säkrare var Gröen (Landvettersjön), Nedsjöarna vid Hindås, Insjön (nära Källered) samt de sjösystem, som lågo mellan Härryda och Hulan. Här plägade vinter-orderriterna gå fram. Här kördes ivrigt med skogskörslor längs de ruskade lederna. Men några skidor såg man ej till då seklet var ungt. Det var blott i Slottsskogsbackarna och senare på Hindås o. s. v. man kunde få se folk på skidor än så länge. Min broder väckte visst

uppsende i Borås, då han kring sekelskiftet for i backarna med ett par långa skidor med ristade trollrunor, som vi fått norrifrån. Här funnos inga bindningar, fötterna (i lappskor) stodo på renhud, och staven var av "obränd aska".

Vägen var allas, detta höll man hårt på. "Det var dans bort i vägen", sjunger Gustaf Fröding. Här var glam och nöje. Och pojken, som förlovat sig, svarade, då han tillfrågades om hur han fick fatt på flickan, betecknande: "Ho sto' bort på väjen vettja". På vägen sjöngos gångbitarna och här var man hemma

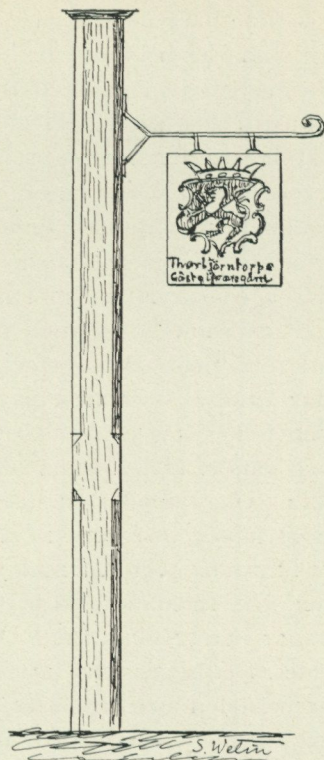

Bild 4. Skylt vid Torbjörntorps gästgivaregård, Västergötland. Teckning av S. Welin 1886.

— inte bara de många, som kunde sjunga: "Jag har bott vid en landsväg hela mitt liv", utan alla. Detta, att vägen var allas, fick en gång en originell illustration i följande. Det var omkring år 1910. Det skulle i Hjobygden bli ett "rött möte", där man skulle framföra vissa revolutionära anspråk. Min svärfader, greve Göran G:son Posse, var en resolut man och nekade mötets hållande på Almnäs ägor. Vederbörande lät då meddela, att mötet skulle gå av stapeln på landsvägen norr om Korsgården, ty vägen var allas och fri och allmän. Min svärfader sade till kusken Linus att spänna för och köra fram samt sade till mig att följa med, då han steg i vagnen. Så bar det av åt Hjohället, där "mötet" som bäst pågick på vägen. Ekipaget körde förbi och folket steg artigt åt sidan. Så for man lugnt i skritt en bit och vände. Med samma resultat. Vägen var ju allas och fri för alla. Allt avlopp i förståelsens och samsjans goda tecken. Så högt håller västgöten av ålder vägrätten och vägfriden.

Den miljö och de smådrag, som här ovan i allra största korthet och ofullständighet berörts, voro i mångt och mycket, ja, jag vågar utan tvekan säga i det mesta, som de varit sedan urgrå tider. Det ligger intet av överord i det påståendet, att under 30-årsperioden 1910 till våra dagar har vägen och trafiklivet ändrat sig mera än tillförne under årtusenden. Framvuxna ur hedenhös och gamla som gatan voro min barndoms vägar och stigar. Folkminnena om våra gamla landsvägar måste tillvaratagas. De kunna skriva historia för våra efterkommande.

GRATULATIONER OCH MINNESTAVLOR

av Mats Rehnberg

Till de enklaste alstren inom den svenska folkkonsten måste man nog räkna de minnes- och gratulationstavlor, som förekommit under de senaste århundradena hos olika samhällsskikt för att hedra eller hugfästa anförvanter och vänner vid olika tillfällen. Dessa ringa konstverk förtjäna emellertid uppmärksamhet ur flera synpunkter. På åtskilliga håll har deras förekomst varit så riklig, att den vida överträffat de mer storslagna formerna av folkkonst inom måleri eller skulptur, samtidigt som tillverkarna genom att vara folkkonstnärer av så att säga andra rangen hittills föga uppmärksammats.

Dessa hyllningstavlor anknyta främst till levnadsloppets olika högtider och händelser, såsom lysning och bröllop, begravning samt födelsedagar och namnsdagar. Firandet av dessa högtider har ju utformats på de mest olika sätt, och gratulationstavlornas konst har kommit att vävas in i folksedens fasta mönster. Från allmogen känner man hittills icke till några prov på denna konst förrän under 1700-talet. Delvis kan detta givetvis skyllas på att det bräckliga materialet icke förmått motstå tidens verkningar. Då texten utgör en betydelsefull del av gratulationerna, särskilt ifråga om de äldsta, torde de dock knappast förekommit i någon större utsträckning, förrän förmågan att läsa och skriva blivit mera allmänt utbredd. Detta understrykes ytterligare av att 1800-talet är gratulationsmåleriets högkonjunktur.

Det är nog icke felaktigt att söka en viss inspiration till dessa folkliga hyllningar och minnen i de motsvarigheter, som under tidigare sekel voro i bruk hos herrskap och borgare. Äreminnen

över avlidna stormän voro under 1600-talet vanliga och talrika äro hyllningsdikterna av olika slag från denna tid. Lasse Lucidors och Johan Runius mustiga rimmerier om "Giljarequal" och "Kiärlekens Sot och Kiärleks Bot" äro i vissa avseenden att räkna som föregångare.

De äldsta målade gratulationer som hittills påträffats på landsbygden härröra från 1700-talets senare hälft. Typiskt nog äro samtliga dessa knutna till lysning eller bröllop. Bland årsfesterna har det endast varit julfirandet som i festivitas och i sedvänjornas mångfald kunnat mäta sig i omfång med bröllopsfirandet i vårt land. Det finnes knappast någon profan fest som är jämförbar med bröllopet. I en del bygder är redan lysningen förenad med ålderdomliga sedvänjor och förehavanden, såsom salut, resning av lysningsträd, kalas och dans. Det välkända talesättet, att brud och brudgum vid första pålysningen från predikstolen bröto benen av sig, har varit förenat med seden att någon av lysningssöndagarna överlämna en käpp och krycka i miniatyr. Detta för att, som det skämtsamt menades, de bägge kontrahenterna skulle ha något att stödja sig på. Skämtgåvan har ofta åtföljts av ett kryckebrev, vanligen en hyllningsvers i någon ornamental omfattning, och de bägge stödjeredskapen ha antingen överlämnats i miniatyr eller varit målade på själva kryckebreven, bild 3. Dylika gratulationer synas ha förekommit på olika håll i landet, främst dock i Svealand och Norrland.

De hyllningstavlur, som förärats brudparen på bröllopsdagen eller eljest i samband med bröllopfestligheterna, representera de mest skilda typer. Vanligen ha de anbragts på väggen i bröllopsstugan, ofta bakom brudparets plats vid bordet. I de bygder, där seden med bröllopsgratulationer varit som mest utbredd, ha så många av gästerna haft med sig dylika hyllningar — de ha kallats brudskrift eller brudönskan — att bruden kunnat fästa över ett tjog på stugväggen. Från Norrala i Hälsingland finnas i Nordiska museet allttjämt bevarade serier av dylika tavlor, tillägnade ett och samma brudpar. Där ha gästerna måst vända sig till traktens troligen ende konstnär och för att få lite varia-

tion i de mönster och ornament som denne behärskade, här han växlat färg på blommor och monogram i sina brudskrifter. Härigenom har en viss omväxling framstått, då hela raden av i övrigt likartade blomkransar lyst från stugväggen.

Siljansbygdens bröllopsskrifter ha mer haft prägeln av släktminnen, avsedda att en längre tid kläda väggen. Också de äro mycket likartat utförda. Kontrahenternas namn och födelseår utsättas noggrant och dessutom återgives en psalm eller kristlig visa med anknytning till äktenskapet. Dessa bröllopsskrifter ansluta sig härigenom till det dekorationsmåleri på väggar och möbler, som med initialer och årtal hugfäste minnet av tilldragelsen.

Under 1800-talet uppträdde en helt ny grupp av gratulationer, nämligen namnsdagarnas och födelsedagarnas. Att särskilt de förstnämnda blivit så vanliga i det bevarade materialet är ju förklarligt, då namnsdagen infaller varje år med ständigt samma aktualitet. Att det inte finnes några namnsdagsgratulationer av högre ålder beror på att namnsdagsfirandet hos allmogen överhuvud taget icke har så gamla anor. Till firandet har hört, att man stundom på skämt stoppat upp anskrämliga dockor utanför stugdörren, där namnsdagsbarnet bodde. Sedan har det gällt för den uppvaktade att lista ut vilka gratulanterna hade varit. Denna omtyckta sed med anonym uppvaktning har på vissa håll överförts på namnsdagsbrevet.

Mestadels har det varit unga flickor, som blivit ihågkomna på sin namnsdag och av underskrifterna att döma ha de ofta uppvaktat varandra. Vuxna och gifta kvinnor bland allmogen ha snabbt kommit ur räkningen med uppmärksamheter av detta slag. I många fall ha dessa namnsdagsgratulationer kunnat räknas såsom ett slags fästmögåvor, alltså övverräckta från en uppvaktande yngling till en flicka. De ha talat sitt tydliga bildspråk av samma art, som när vår tid i liknande situationer också tar örtaprakten som medel, ehuru i form av blomsterhandlarens mera förgängliga varor.

Även om de kvinnliga namnen av typen Augusta, Amanda, Karolina och Margareta äro i majoritet på dessa konstproduk-

ter, saknas det icke helt mansnamn, ehuru i mycket begränsad omfattning. En hälsingebonde i Skogs socken uppvaktades på sin namnsdag den 10 augusti 1850 med följande vers på ett blomsterprytt ark.

Nu Larsmäss dag för oss framter
att Gud städse Eder hälsan ger
Samt lycka uppå alla Sätt
gör Lifvets Börda Ljuf och Lätt.

Hyllningsversens första rad visar tydligt, att man i hög grad fäste vikt vid de gamla "mässorna", men däremot har man i äldre tid icke uppmärksammat dagens namn såsom namnsdag. I Dalarna, där t. ex. Andersmässa, Matsmässa, Jerkmässa och Annamässa firats med olika rikt utvecklade upptåg, ha aldrig några namnsdagstavlor förekommit. Efter hand har emellertid namnsdagsfirandet vunnit insteg i allt större utsträckning och hör nu till det mera observerade, medan man vanligen i tysthet förbigår födelsedagarna. Under inflytande av namnsdagsfirandet synas dock även födelsedagarna stundom kommit att hugfästas med gratulationstavlor och det förefaller härvid som om manliga födelsedagar procentuellt sett uppmärksamrats något mer än manliga namnsdagar.

På flera håll i landet har det varit vanligt, att gudföräldrarna till sitt gudbarns första födelsedag överlämnat en hyllningstavla. Detta hör till de icke alltför talrika, synliga utslagen av fadderinstitutionen. Att å andra sidan gudbarnen vid vuxnare ålder även brukat ihågkomma sina faddrar framgår av att man någon gång under hyllningsversen kan läsa som underskrift att den uttalade lyckan och välgången "önskas af en kär Guddotter". I muntlig tradition framhålles från flera landskap, att det förr varit brukligt, att man även vid barndop uppvaktade med konstverk av detta slag.

Det finnes även prov på att någon gratulationsmålare kunnat få mottaga beställning av lyckönskningar till julen. I mera borgerlig miljö har vid början av förra seklet förekommit denna

form för nyårshälsningar till vänner och bekanta eller från tjänare till sin husbonde. Då en indelt östgötsk korpral avgått från tjänsten, har han likaså blivit föremål för hyllning på detta sätt. Men dylika exempel äro nästan undantag från det egentliga gratulationsmåleriet och snarast att betrakta som mera direkta föregångare till nutidens hyllningsadresser.

Alla dessa uppvaktningar voro avsedda att bringa välgångsönskning vid högtidstillfället men även att i framtiden minna om det särskilda tillfället och den ständigt varande vänskapen. I Dalarna bära bröllopsmålningarna även överskriften "Minnes Tafla". Nu finns det intet, som minnet så gärna dröjer vid som bortgångna människor, det må vara nära vänner eller anförvanter. Så kom det sig, att samma art av hugfästade som vid bröllop eller namnsdag kom till användning, då döden gästade ett hem. För allmogens minnestavlor över döda kan givetvis även tänkas en viss påverkan från tryckta äreminnen över döda stormän, från kyrkliga epitafier samt andra tavlor och namnplåtar. Det synes som om minnestavlor över avlidna varit vanligast i Götaland. Ofta ha de ingått i likrummets utsmyckning, där de placerats på väggen ovanför den avlidnes huvud. I vissa fall ha dessa minnestavlor kombinerats med små kransar och medförts till kyrkan, där de kvarstannat. Det vanligaste har dock varit, att de hängt i hemmen. Så var detta ett sätt, innan fotografikonsten var uppfunnen, att ha de käras minne för ögonen. På vissa håll kan man fortfarande i äldre hem påträffa gratulations- eller minnestavlor på väggarna. Det har nämligen varit mycket vanligt, att dessa målade pappersark av mottagaren satts bakom glas och inramats.

Utformningen av dessa textade och målade pappersark har växlat betydligt beroende icke bara på tidpunkt och användning utan även på provinsiella och framför allt personliga drag hos de olika konstnärerna. I många fall kan man även spåra vissa tydliga sociala skillnader. Bland de äldsta exemplen ur mera borgerlig än bondsk miljö märkas några prydliga gratulationer till handelsmän och krögare. Skillnaden mellan miljö i samhället kommer också till synes i sådana tavlor, där den uppvaktande

tituleras mademoiselle. Vissa sprött tecknade namnsdagsgratulationer äro daterade i prästgården i socknen och på flerfaldiga sätt märkes en personlig impulslinje gående över prästgårdar och skolmästarhem. I andra fall ha konstnärerna ur allmogens krets använt förlagor av diverse slag.

De äldsta målade lyckönskings- eller minnestavlorna bestå öfvervägande av text och härigenom anknyta de tydligt till 1600-talets och 1700-talets tryckta hyllningskväden. Det ornamentala inslaget bland dessa äldre målningar består ofta av överarbetade monogram eller enkelt tecknade vinjetter. Under senare delen av 1700-talet och i ännu högre grad under 1800-talet började dock dessa tavlor att jämte texten bliva försedda med allehanda färgrika inslag. Utvecklingen medförde slutligen, att på vissa håll texten blev endast en detalj i en prunkande bildframställning. Sedan de ornamentala inslagen väl en gång fått insteg, hade de en stark tendens att svälla ut. Säkerligen har detta skett under en ganska stark påverkan av tryckta bilder, därav främst de s. k. kistebreven. Vid mitten av 1700-talet började sådana ettbladstryck tillverkas i större skala i Sverige, först troligtvis lanserade av det Berlingska tryckeriet i Lund, men mest bekanta genom de Lundströmska officinerna i Jönköping. Kistebreven framställdes även på ett flertal andra orter och spredos via marknader och vandrande försäljare till så gott som varje stuga på landet (se Fataburen 1934, sid. 83 o. följ.).

Bland de äldsta ettbladstryck, som bevarats i vårt land, märkes ett flygblad eller stridsskrift utgivet 1574 emot påvedömet. Bladets illustration utgöres av en centralfigur, som inramas av ett valv, buret av tvenne pelare. Pelarna såsom dekorativt element förekomma under seklernas lopp på bildframställningar i de mest skilda tekniker och återfinnas inom gratulationsmåleriet inom alla bygder, bild 10. Vanligen avse pelarna endast att framhäva tavlans centrala motiv och gärna har målaren låtit deras raka linjer klädas av slingrande blomsterrankor. De båda pelarna sammanbindas ofta med halvbågar av girlander, de kunna också bära upp var sin blomsterurna och då slingrar sig hela blomprakten samman i en prunkande valvbåge. Det finnes emel-

lertid även exempel på att konstnären drivits av naturalistiska intressen och noggrant tecknat varje mursten, marmorerat pelarkroppen eller i detalj avbildat ett korintiskt kapitäl.

Ymnighetshornet är även välkänt ur ornamentala synpunkt. Det är icke sällsynt bland kistebreven och har hos gratulationsmålarna rönt en ganska stor popularitet. Helst ha hornen placerats vid tavlans nederdel och ur bräddarna ha stuckit upp blomsterstänglar, vars bladverk fått fylla pappersarkets tomma ytor, bild 6.

Draperiet har i långa tider flitigt begagnats av konstnärerna för att inrama eller skänka perspektiv åt en bildframställning. Bland kistebreven har detta motiv varit mycket vanligt. De folkliga konstnärer, som varit sysselsatta med bonadsmåleri, ha i stor utsträckning tillgripit draperande anordningar. Även gratulationsmålarna ha med begärlighet sökt utnyttja möjligheterna i detta motiv. Vanligen ha de lösgjort draperiet från tavlans ytterkanter och gett det en symmetrisk utformning, så att det kommit att sväva likt en päll eller tronhimmel över hyllningstavlans centrala namnparti. Från förlagor av olika slag, icke minst just kistebreven, ha gratulationsmålarna inspirerats till att också använda de vingade genierna. Ofta ha de målats ovanför pelarna eller i de övre hörnen. På begravningsstavlorna ha de vanligen kommit att framträda såsom änglafigurer.

Det ur ornamentala synpunkt viktigaste inslaget i hela gratulationsmåleriet är emellertid blomsterkransen. Dess utformning växlar från trakt till trakt, från den ena konstnären till den andra, ja, i de flesta fall även mellan olika alster av samma målares hand. Skiftningarna sträcka sig från tunna stiliseringar, utförda genom streckad konturteckning, till yppiga realistiska färgfloder. Genom dessa blomsterdekorationer är det som hela denna genre erhållit sin festliga prägel.

Typisk för gratulationsmålningarna är även den ornamentala ram, som vanligen brukar omge bildframställning och hyllningsverser. I de enklaste fallen har konstnären nöjt sig med endast en färgad tjock linje, men oftast brukar ramen mönstras och utformas på en mångfald sätt. Även detta drag torde inspire-

rats av äldre tryck, ehuru inga direkta kopieringar kunna påvisas.

Särskilt sedan kistebreven i träsnitt under 1800-talets lopp efterträtts av litografier, utgjorde de europeiska konungahusen eller andra framstående personer omtyckta motiv. Gratulationsmålningarna sakna oftast figurframställningar, i varje fall äro exemplen på dylika ganska sällsynta. På en del västmanländska alster har det emellertid förekommit, att stelt tecknade människor flankera hyllningstexten, bild 7. Någon gång synas dessa figurers uniformer eller borgerliga ståndkragar påminna om kistebrevens stormän, och då på en kristligt färgad namnsdagsgratulation från Härjedalen halva arket är upptaget av en militär i bröstbild, framträder detta beroende av förlagan ännu tydligare. Här har tecknaren till och med kopierat underskriften "Friedrich Wilhelm", vilket gör det troligt, att han studerat något kistebrev eller tryck av annat slag med en ursprungligen tysk bildframställning. Under 1800-talet pågick en mycket omfattande import just från Tyskland av trycksaker av detta slag.

På en del av minnestavlorna över döda personer givas exempel på hur konstnärerna omformat motiv från träsnitten i sina målningar. Bland kistebrevens mycket vanliga bibliska motiv märkas från flera officiner framställningar av Kristi uppståndelse, där Frälsaren avbildas i en sarkofag mitt på bilden, omgiven av knäböjande änglar. Begravningsstämningen i denna scen har tillvaratagits av minnestavlornas framställare, som på sina pappersark återgivit en likartad gruppering. Den korsfäste Frälsarens sarkofag har endast ändrats till att föreställa en avliden åbos hemsnickrade och kimröksfärgade kista och änglarna ha bibehållits, bild 11. Flera konstnärer ha vid omgestaltningen av förlagornas innehåll drivits så långt i realism, att de avbildat en del av likrummet genom att måla kistan stående på en bräda, som lagts mellan ett par stolar. I flera fall ha på begravnings-tavlorna kistorna även återgivits stående på bären.

Timglaslet och urtavlan, vars visare närma sig domens timme, äro omtyckta symboler, som lånats över till sorgtavlor. På träsnitten peka visarna på fem minuter i tolv, undergångens

närhet antydes i texterna. Midnattens spöktimma var ju även välkänd i folkföreställningen. Men då målaren på sina sorgeminnen tecknat bilden av en urtavla, har han med ett annat klockslag velat antyda, att den döde bonden nått livets afton. Ty för en lantman infaller aftonen redan vid 7-tiden på kvällen och den symboliska klockan på hans gravskrift visar därför på halv åtta.

Med dessa exempel ha endast antytts några överensstämmelser mellan gratulationsmålarnas alster och äldre bildframställningar av olika slag. Det vore förvisso synnerligen felaktigt att antaga, att de månghundrade händiga personer, som under tidernas lopp sysslat med denna folkkonst, slaviskt och osjälvständigt suttit och plagierat trycksaker. I vissa fall har så otvivelaktigt varit fallet, men oftast har man säkerligen målat såsom man mer eller mindre medvetet ansåg att det borde vara, d. v. s. såsom vederbörandes föreställningsvärld utformats under inspiration från olika källor. Det finnes även exempel på att beställarna ganska utförligt preciserat sina önsknings, varigenom vissa drag ytterligare konserverats.

Några gemensamma drag ha här antytts. I den färgrika och för en gångs skull i verklig mening brokiga mångfalden är det emellertid stundom möjligt att utläsa särdrag för begränsade tider, bygder eller konstnärer.

I vissa socknar i Hälsingland, främst i Arbrå och Järvsö, märktes under början av 1800-talet en tendens att genom omsorgsfull textning med bokstäver av olika grovlek åstadkomma en nästan typografisk prägel med spaltad uppställning och rubriksättning. Likheten med de tryckta äreminnena blir i dessa fall särskilt slående. Likartade tendenser ha även förekommit i Småland.

I Siljansbygden, där dessa målningar egentligen endast förekommit i samband med bröllop, bestå de nästan genomgående av ett centralt parti med text i mycket stora bokstäver. Hyllningarna äro här synnerligen stereotypa. Under kontrahenternas namn och data har konstnären målat sin vanliga, kristligt färgade vers på det ena arket efter det andra. Lyckönsknungen

är sedan omgiven av svällande kurbitsar eller blomsterfyllda ramverk i dalmålarnas sedvanliga maner.

I Roslagen utfördes under början av 1800-talet till lysning och bröllop en grupp konstverk av särpräglat slag, framställda av papper i flera lager. Underst lyser en bottenfärg på ett ark, som åtminstone numera vanligen ter sig som mörk orange eller tegel. Över detta är fäst ett ljus papper med själva hyllningstexten, utklippt, men i ytterligt fina mönster av blommor och djur, som alltså avteckna sig mot den röda botten. För att ytterligare understryka prakt och färgrikedom har konstnären över det hela fäst ett dussintal yviga rosetter av färgat och förgyllt papper, bild 4. De flesta av dessa hyllningstavlorna ha utförts i den vanliga fyrkantiga formen, men vissa ha även tillverkats i hjärtform. Överhopningen av glittrande papper är icke helt olik den stass av glittrande och lysande pappersprydnader, som bars av kyrkbrudarna i många bygder vid denna tid.

Det förnämsta handarbetet i dessa produkter från Roslagen utgjorde utan tvekan de genomklippta mönstren. Överhuvudtaget verkar det som om tillverkarna av denna folkliga konst just i Uppland i särskilt hög grad föredragit att använda sax eller kniv vid sidan av penseln. Det finnes från åtskilliga håll i landskapet prov på hur man klippt ut valvbågar, blomstergirlander och andra mönster i vita eller svagt färgade pappersark, som sedan med skrivpennans hjälp blivit försedda med själva hyllningstexten. Man måste nästan förutsätta, att mottagaren placerat sin gåva mot en färgad bakgrund, en duk eller ett sidenstycke, för att de klippta konstverken skola komma till sin rätt. Vid klippningen — i en del fall har man dock säkerligen använt kniv — har i åtskilliga fall pappersarket vikits dubbelt eller fyrdubbelt, varigenom det utklippta mönstret erhållit en symmetri som eljest varit svår att skapa. Från en del håll i Uppland finnas exempel på en blandning mellan målning och klippning. Vissa av gratulationstavlans mönster äro alltså klippa genom papperet, medan andra äro målade.

En viss förkärlek för klippta gratulationstavlorna kan även

spåras i Västmanland. I detta landskap är särskilt blandningen av klippning och målning vanlig. Här har man i mycket stor utsträckning även framställt tavlorna genom att kulört papper klippts i olika blommor eller figurer som sedan klistrats på ett vitt underlag. Denna metod synes dock vara jämförelsevis sen och förekommer även på åtskilliga andra håll. Silhuettklippning i svart papper, som vissa tider varit mycket vanlig i borgerliga kretsar, är mycket sällsynt inom denna folkkonst. Stundom har den dock kommit till användning för sorgtavlor.

Gratulationstavlorna må vara enkla och anspråkslösa konstlster men de krävde dock en konstnärlig förmåga, som inte besatts av vem som helst. Sälunda har det varit möjligt att fastställa, att de av forskningen tidigare uppmärksammade folkliga konstnärerna inom bonadsmåleriets område även varit verksamma som framställare av gratulationstavlur. Från omkring 1800 finnas bevarade bröllopstavlur, som målats av Saras Anders Persson från Laknäs i Leksand. En stark konservatism kan spåras, då man finner exakt samma vers på de bröllopskrifter som hans son utförde ett halvsekel senare:

Himmelens herre med Lycka och Gamman
Singne de vackra och dygdiga Två
som sina hiertan har bundit Till Sammans
Sorger och Smärtor dem vike ifrån
Trohet och Enighet Kärlek och fromma
Grönske med ymnighet i deras bo
gif dem och her Till Liufiga blommor
Sist och En Evig Glädje och Ro.

Den enda skillnaden i inskriptionerna består i att sonen Saras Per, som kanske citerat den för honom välbekanta versen ur sitt eget minne, skrivit "henighet" på dalskt maner.

En annan leksandsmålare som under 1800-talets första hälft utförde dylika gratulationer var Larshans Per Persson i Björkberg. Med säkerhet skola de pågående forskningarna om dalmåleriet kunna påvisa, att åtskilliga andra arbetat även med dessa

gratulationer, särskilt med hänsyn till denna konstarts bestämda utformande i Siljansbygden och fixerade användning i bröllopsceremonierna.

I Härjedalen fanns under 1800-talet en målare vid namn Olof Elf, vilken var leverantör av stora gratulationstavlor, där han gärna visade sin skicklighet genom att framställa präst och uppvaktning kring de obligatoriska pelarna, bild 9.

Bland bonadsmålarna inom det sydliga området känner man med säkerhet till att Sven i Betlehem, från Vrå socken i Småland, utförde sorgskrifter på beställning. De exemplar, som bevarats av hans hand, äro till största delen fyllda med en omsorgsfullt präntad text och inramade i en enkel men verkingsfullt utförd ram.

Vid sidan av dessa mera betydande folkliga konstnärer har det i de flesta bygder levat talrika artister, som hittills rönt mindre uppmärksamhet, men vilkas alster i antal mångfaldigt överträffa de bekanta konstnärernas verk. I många fall har minnet av dem nästan fullständigt slocknat. I Norra Unnaryd i Småland levde enligt traditionen under 1800-talets första hälft en gubbe, som fick avsättning för sina målningar även i en del av de närbelägna västgötasocknarna. Från Norrala i Hälsingland, där gratulationsmåleriet omfattats med alldeles särskilt intresse, finnas alltjämt bevarade en del små paper, som salubjödös av en vandrande åldring, vars namn och hemort helt fallit ur befolkningens minne. De bevarade alstren av hans hand visa genomgående ett försök att måla en naturalistisk ros samt några blå blommor i en bukett. Papperets nederdel var blank för att köparen där skulle kunna låta skriva sin hyllning. Från Rogberga i Småland minnas alltjämt äldre personer en gammal gumma, som tillverkade sina tavlor för 6 skilling stycket. I Knivsta i Närke skall det vid förra århundradets mitt ha levat ett fruntimmer, som lärde sig denna konst under en tid i fängelse.

På flera håll känner traditionen emellertid även namnet på dessa gratulationsmålare. I Värnamotrakten uppges en kvinna vid namn Källström varit mycket anlitad under 1800-talets mitt.

Bild 3. Lysningsgratulation, daterad 1816. I tavlans centrum märkes den symboliska käppen och kryckan. Från Fellingsbro socken, Västmanland. Nordiska museet 78,298 c.

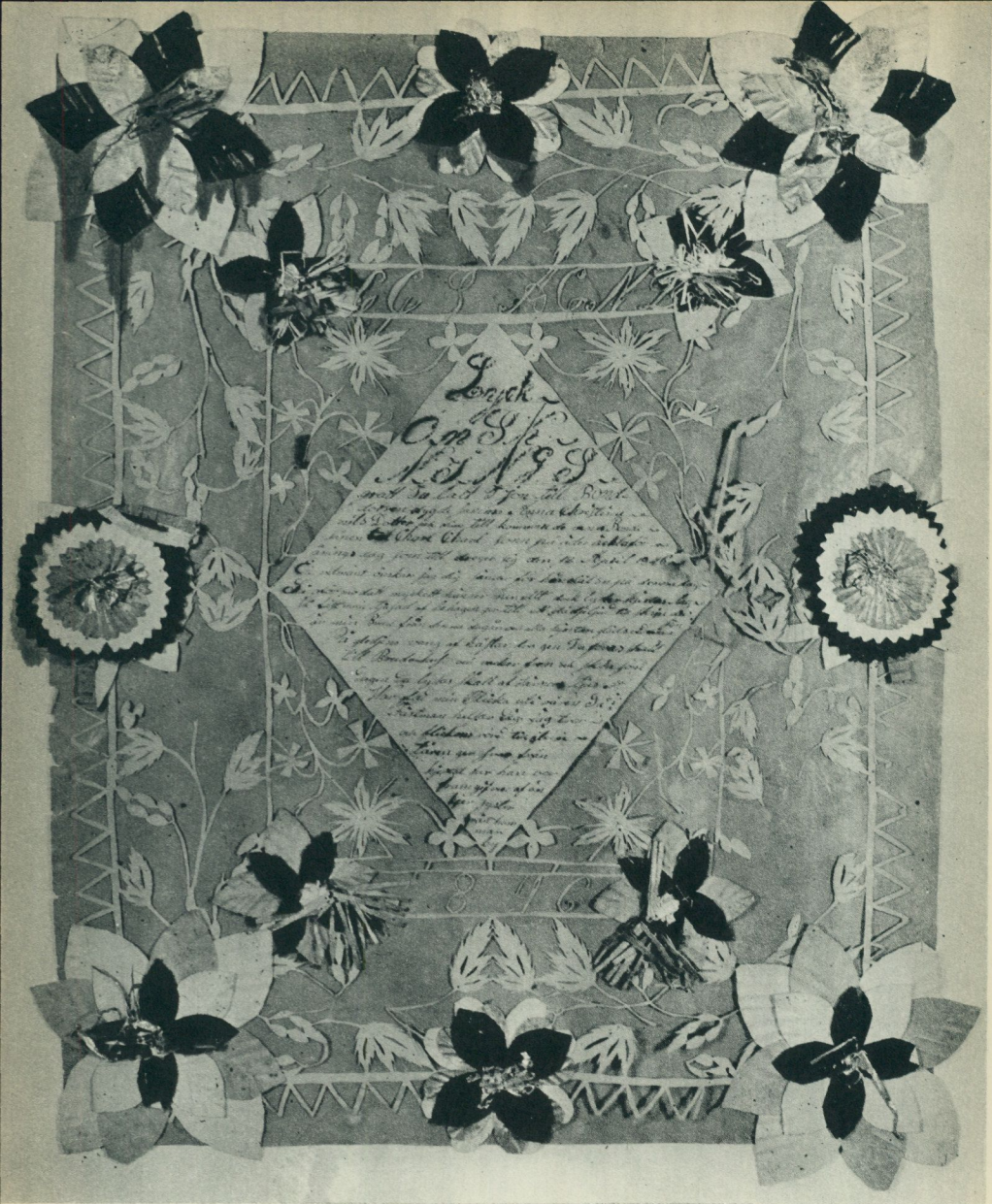
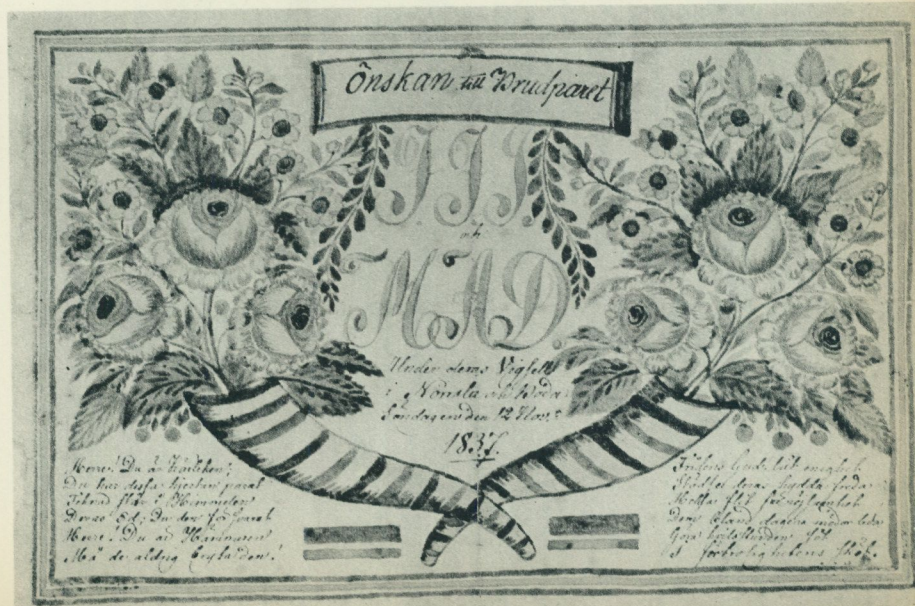
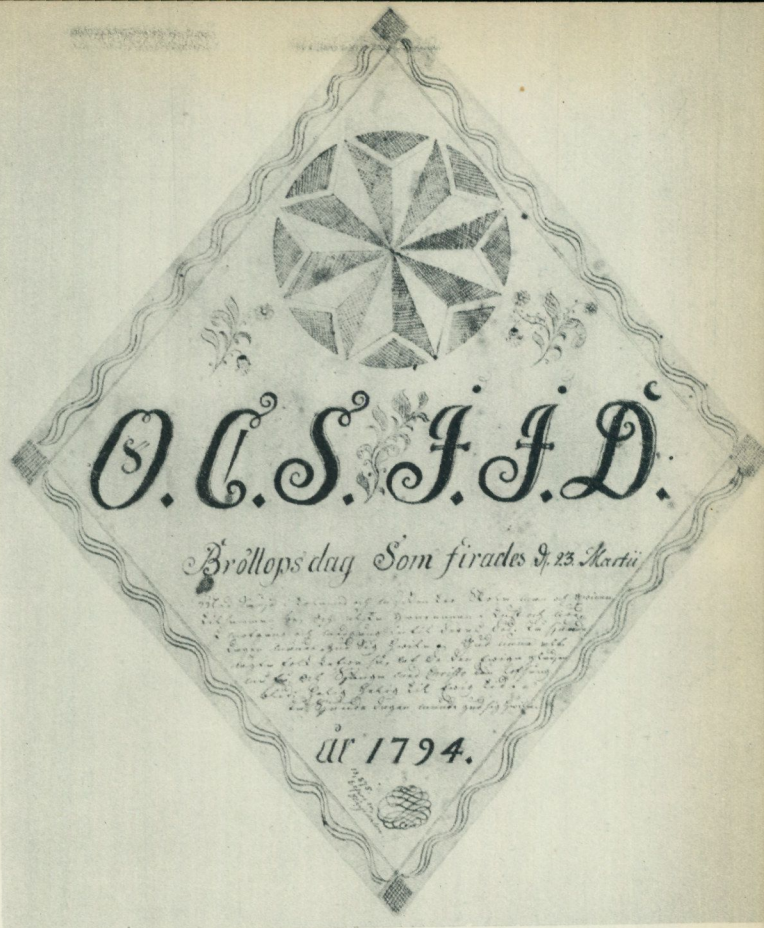

Bild 4. Bröllopsgratulation, daterad 1848. Lösa pappersrosetter äro fästade på ett vitt nätverk över röd botten. Från Väddö socken, Uppland. Nordiska museet 45,474 b.

Bild 5. Bröllopsgratulation, s. k. »brudskrift», daterad 1794. Från Älvros socken, Härjedalen.

Bild 6. Bröllopsgratulation, daterad 1837. Från Norrala socken, Hälsingland. Nordiska museet 2,935.

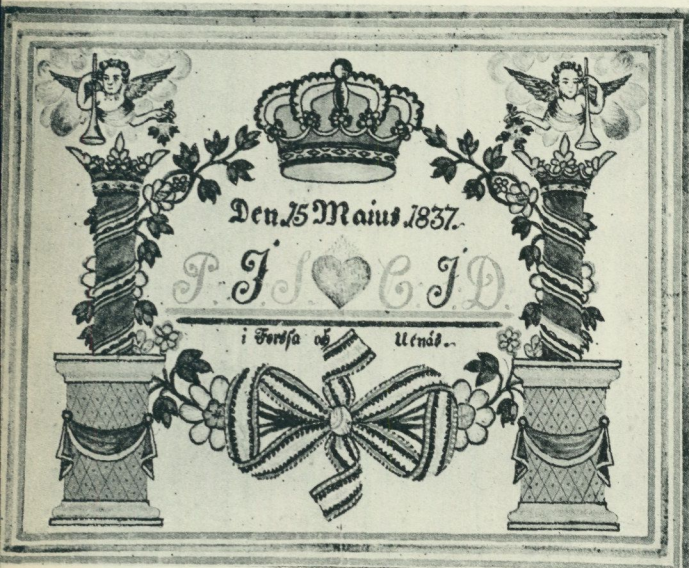

Bild. 7. Gratulationstavla från V. Färnebo, Västmanland. Nordiska museet 44,497 b.

Bild. 8. Bröllopsgratulation, daterad 1837. Från Forsa socken, Hälsingland. Nordiska museet 10,591.

Bild. 9. Bröllopsgratulation, daterad 1841 och signerad Olof Elf. Från Älvros socken, Härjedalen. Foto Nils Keyland 1915.

Den 17 Ingen som Hæderligen fördes till oss Dyrka Och nedan Hæder för
 Junii. Och på denna dag Pastor Comenius Den 12 APRILIS 1641
 Och jag Valde till de Hæderfulla Christen Borgen Herrn för att för det Hæderingen till den för
 Hæderligen Kontingenten Brudgummen ur löge tillade Och för Hæderligen Hæderligen
 Borden Ten Jons Jons

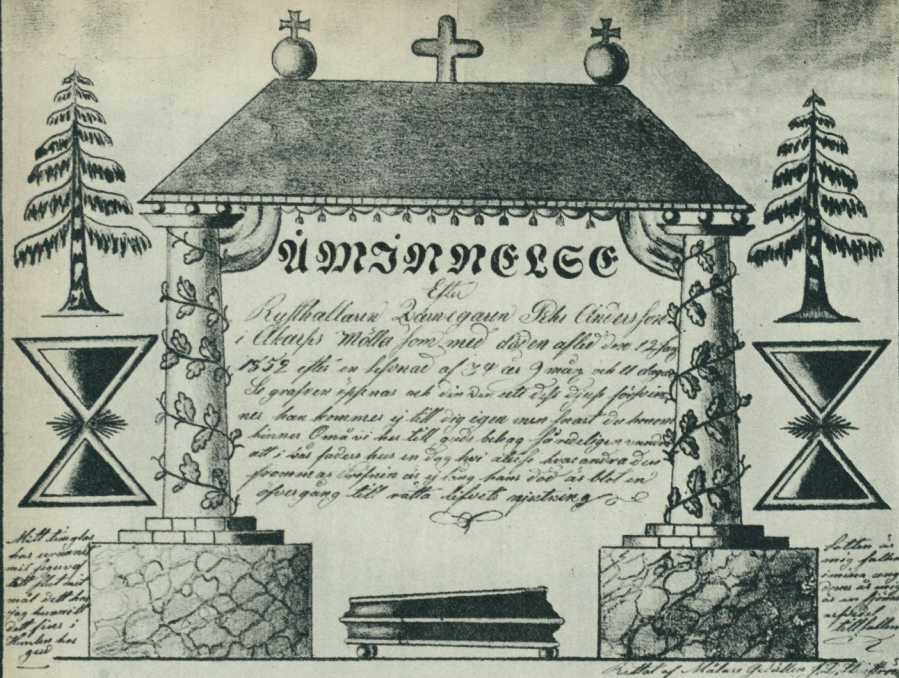
JONAS

Och Bruden är barn Och Gudnådliga Hæderligen dottern

BRID

Hæderligen Hon Jons En är år 1643 Bruden
 Hæderligen Hæderligen dottern är år 1641 år 1641 år 1641

The lower section of the page is a complex arrangement of text and illustrations. It features two large, ornate columns on either side, each topped with a decorative capital and containing a figure. Between these columns, there is a central figure, possibly a saint or a person of significance, dressed in a white and black robe. The page is filled with various inscriptions, including names and dates, and is decorated with intricate floral and scrollwork patterns. The overall style is characteristic of 17th-century manuscript illumination.

Från Köla i Värmland minnes man en liknande verksamhet av en viss Pers Olle i Hälla. Emanuel Österberg från Kulltorp i Småland skall ha varit så uppskattad, att han fått mottaga beställningar även från grannsocknarna. I Burträsk känner man till, att en man vid namn Nils Frisk sysslade med detta slags måleri. I Karlslunda i Småland anlätades en person vid namn Karl Tana i liknande uppdrag. Särskilt bekant för sin skicklighet i genren var kustvaktshustrun Sofia Palm i Vikens fiskeläge i Skåne. Hela serier av rutinerat utförda bröllopsgratulationer tillskrivas i Norrala Jon Jonsson i Varberg samt en man vid namn Scheuler. En del dalsländska sorgeminnen vet man med säkerhet härröra från Anders Andersson i Björstad, Högsätters socken, och från Visingsö har minnet bevarat namnet Karl Ödvall på en person, som under 1800-talet varit särskilt verksam gratulationsmålare.

I vissa fall har det dessutom varit möjligt att framdraga tillräckligt många upplysningar om dessa konstnärer för att man skall kunna erhålla en uppfattning om deras personalia, karaktär och ställning i samhället. Icke sällan framgår det, att lite originella personer ofta ägnat sig åt denna konst. Från flera håll på Gotland känner traditionen "ritarn Ahlstedt", en kringflackande bohem, som tidigare skulle varit studerad karl. Det finns från de bygder, som denne man trafikerade, några ganska sällsamma gratulationstavlor bevarade, vilka av vissa skäl kunna misstänkas härröra från hans hand. Enligt den bevarade traditionen skulle tavlorna utförts av en person, som sedermera blivit vansinnig. De utgöra en sällsam blandning av begravningsymboler som kors och kyrkor samt bröllopsmotiv som hjärtan och pokaler. Överhuvudtaget alla de tecken och figurer, som ingingo i en gratulationsmålares förråd, ha anbragts på samma tavla.

Bild 10. Minnestavla, daterad 1852, signerad "Målaregesällen J. D. Stenström". Nordiska museet 222, 979.

Bild 11. Minnestavla, daterad 1867. Från Grönby socken, Skåne. Nordiska museet 94, 527.

Det synes även ha varit ganska vanligt att lite vanföra och för annat arbete odugliga personer kommit att ägna sig åt denna art av måleri. I Frändefors levde förra seklet ett original, som mest kändes under namnet Stompen, ehuru hans egentliga namn var Lindberg. Öknamnet härledde sig av att han från födelsen haft högra armen stympad vid armbågen. Sitt arbete utförde han i stället med vänster. En i Västergötland mycket verksam gratulationsmålare var torparen Pehr Nilsson, född 1793 i Flo socken. Genom sjukdom i barndomen hade han kommit att erhålla en kraftig puckel och genom att han ändå sysslade med grovarbete, blevo armarna särskilt stora och klumpiga. Bland folket i bygden var han mest känd under namnet Lille Per eller Krokige Per. På grund av hans invaliditet åtog sig sockenstämman år 1818 att bekosta en viss utbildning i "veterinäryrket" åt honom. En av hans huvuduppgifter blev sedan att slå åder på kreatur. Traditionen vet att förtälja, att han var så fruktad av djuren, att de på långt håll brukade råma, då de sågo honom komma. Alltjämt minnas de äldsta i bygden, hur Lille Per ännu på sin ålders dagar syntes gå omkring i långrock och knäbyxor, med vita ullstrumpor och sliten kalvskinnsmössa. På grund av sin skicklighet att skriva och räkna anlätades han ofta vid auktioner och liknande tillfällen. Som gratulationsmålare hade han en alldeles särskild fördel av sin fallenhet för att dikta. Det finnes talrika små häften från olika högtidligheter, fyllda av högstämnda tillfällighetsdikter av hans hand. I bygden bevaras även åtskilliga målningar, som utgått från hans verkstad. Även vad man i övrigt förtäljer om honom visar att han otvivelaktigt hört till de icke alldeles sällsynta folkliga diktarbegåvningar, som berikat den folkliga poesin och i många fall genom sitt bildspråk och sin uttrycksförmåga bidragit till att skapa stäv och ramsor.

Skrivkunnigheten har givetvis varit nödvändig för framställningen av gratulationerna. I de flesta bygder har det alltid brukat finnas några personer, som varit i stånd att föra pennan åt befolkningen i övrigt. Från Rute socken på Gotland berättas det om en handelsman, som tack vare sin skrivkunnighet även

kom att fungera som gratulationsmålare. I Eda socken i Värmland levde vid mitten av 1800-talet en nämndeman vid namn Anders Olsson, skrivkunnig och hjälpsam vid behov av hyllningstavor. I alldeles särskilt hög grad var det ju dock gamla tiders skolmästare, som behärskade skrivkonsten. Det finnes talrika exempel på att dessa skollärare även utvecklats till konstnärer, åtminstone inom gratulationsmåleriets begränsade ram. T. ex. fanns på Öckerö i Bohuslän en ambulerande skollärare vid namn Andersson från Kringlan, känd under öknamnet Drusslet, som försåg sin trakt främst med minnestavor över avlidna.

Vårt lands troligen sista gratulationsmålare av det gamla slaget hörde även till pedagogernas skara. Det var torparedottern Karolina Norberg, född på torpet Granelund i Bolmsö socken, Småland. Hon tjänstgjorde som ambulerande småskollärarinna mellan skolrotarna i hemsocknen, innan hon på 1870-talet gifte sig med en skomakare. Gratulationsmåleriet hade hon lärt sig efter fadern, torparen Sven Norberg på Granelund. På 1880-talet tog Karolina en femtioöring för sitt arbete men ett stycke in på detta sekel hade priset stigit till ett par kronor. Särskilt verksam som målarinna var hon under sin tid i Unnaryd.

Det är ju välbekant, att de gamla knektarna ofta fingo tjänstgöra som skolmästare och de spelade i andra avseenden en icke oviktig roll i sina bygder på grund av kunskaper och färdigheter av olika slag. Det är påfallande, i hur hög grad knektarna förekommit just bland gratulationsmålarna. Vid 1700-talets slut var en högbåtsman verksam i genren. I Lommaryd och Vireda i Småland minnes folk, att en husar från Kärryds rusthåll under förra seklet var traktens gratulationsmålare. I Bara härad i Skåne var under 1800-talets förra hälft husaren Katzler, född i Örup 1792 och död i Nevitshög 1877, en produktiv konstnär. I ersättning brukade han nöja sig med mat och brännvin. Från 1800-talets början finnas i Hälsingland en del alster bevarade, vilka utförts av soldaten A. Hedlund, i bygden känd under namnet "Fiffel" på grund av att han ansågs vara en

”slögen kar, skrivkunnogan och snäsp.” I Säby socken i Västmanland var det korpralen Damberg, som var mästare till de mest uppskattade tavlorna. Uppräkningen av soldater skulle utan svårighet kunna kompletteras ytterligare.

Mindre vanligt synes det vara att genuina bönder ägnat sig åt gratulationsmåleriet. Redan av de exempel av olika slag som i det föregående framdragits märkes i stället att det i hög grad var enkelt folk som sysslade härmed. Från Sävstaholm i Sörmland minnes man klippta och klistrade tavlor, som en av godsets torpare brukade förfärdiga. På torpet Svansenet under Samseryds säteri, Hestra socken i Småland, fanns en skicklig gravskriftstillverkare, som brukade kallas Knorpe Nisse på grund av sin lust för skrivningar och knåpgöra. I början av 1800-talet fanns en torpare i Skogs socken, omkommen genom drunkning år 1845, vilken var en uppskattad gratulationsmålare. Anlagan gingo i arv till hans son torparen och skolläraren Per Rosman född 1813, av vars hand åtskilliga tavlor finnas bevarade. Denne Rosman synes även varit ganska poetiskt begåvad, ett avgjort plus i denna sysselsättning.

Gratulationsmåleriet hör icke till de mest lysande sidorna inom folkkonsten, men det har i omfång vida överträffat de uppmärksammade mera exklusiva prestationerna. Genren ger åtskillig inblick i den bredare folkkonstens karaktär och traditioner. Till sin upprinnelse härstammade gratulationsmåleriet från de borgerliga samhällsklasserna, men hos allmogen omformades konstarten och nådde en självständig utveckling. Påverkades detta måleri från tryckta förlagor, så gav det i gengäld en del impulser tillbaka. Under 1800-talets mitt framställdes på flera officiner olika slags halvfabrikat av hyllnings-tavlor, tydligt påverkade av de folkliga tavlornas stil. Genom den fasta placeringen i folkseden har detta måleri ytterligare sitt intresse. Traditionen till våra dagar har ingalunda brutits. I vykort av olika slag och framför allt i telegrammens lyxblanketter har det fått sina nutida efterträdare.

NÄR MAN GJORDE KANONER OCH KRUT VID TYRESÖ

av Ludvig Hammarskiöld

Namnet Vättinge är för länge sedan glömt, och dock spelade denna ort under äldre vasatiden en viktig roll såsom plats för ett kronobruk. Ända in i senaste tid har okunnighet rått om varest Vättinge var beläget. Det har förväxlats med Vällinge i Salems socken i Södermanland, sannolikt till följd av att på båda ställena mässingsindustri förekommit och emedan strecket över t så lätt uteglömmes. Icke ens C. T. Odhner har undgått detta misstag, då han talar om krutkvarnen vid Wellinge på 1640-talet, varmed utan tvivel avses Vättinge (Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare, Stockholm 1865, sid. 278). Detsamma är förhållandet med utgivaren av Axel Oxenstiernas skrifter, såsom i det följande skall visas. Vättinge låg i själva verket vid Tyresö, såsom redan av E. W. Dahlgren i boken om Louis De Geer påvisats (del II, sid. 401) och som till fullo klarlagts av professor Bertil Boëthius i "En bok om Tyresö". Den sistnämnde har beskrivit de industriella förhållandena vid Tyresö under Maria Sofia De la Gardies tid d. v. s. under senare hälften av 1600-talet, varemot den föregående tiden av honom endast i ringa mån berörts. Det synes därför kunna erbjuda ett visst intresse att söka komplettera den i Tyresöboken gjorda framställningen med några uppgifter om den tidigare, för krigsmaktens räkning arbetande industrien, vilken var förlagd just till Vättinge vid Tyresö.

På Gabriel Bodings karta över Tyresö från år 1748, vilken är återgiven i nyssnämnda bok, står namnet Wättinge med täm-

ligen stor stil för den plats som nu heter Nyfors vid sjön Flatens utlopp i Albysjön. Här förefinnes mellan de båda sjöarna en nivåskillnad av 6 meter, varigenom ett fall bildas, som kan utnyttjas för industriellt ändamål. Tyresötrakten innesluter även andra sådana strömmar med stor fallhöjd, såsom Albysjöns utlopp i Saltsjön dels vid Tyresö slott, dels vid Uddby. Den förra, kallad Follbrinkströmmen, lär ha varit det ursprungliga utloppet, men har fått sin betydelse minskad genom tillkomsten — antagligen på konstlad väg — av Uddbyfallet med icke mindre än 13 meters fallhöjd, där nu en kraftstation är belägen. Det är uppenbart att dessa kraftresurser, sedan man lärt sig att genom vattenhjul taga vara på vattenkraften, måste åt Tyresötrakten hava givit ett högt värde som industriplats. Här uppstodo redan tidigt kvarnar (vattenverk) för olika ändamål, såsom hammarsmedjor, mjölkvarnar och sågvarnar.

I konung Erik XIV:s dombok står för 1562 (4/6) under rubriken "Wettinge ström" antecknat: "Med thetta breff, at Anno etc. 1494 föll Töriesö sätegårdh, medh the gods ther undher ligia, på här Bengt Gregersons dell, ther iblandh är enn gårdh ij Wätinge, rentar 4 marker penningar. Sedan erfde fru Anna, Erich Rynings, samma gårdh och ström; af henne läst salige konungh Göstaff wedherkennas samma Vitinge ström på wedherlagh" (Historiska handlingar, del 13: 1, sid. 58). Icke mindre än tre olika stavningsätt för Vättinge inrymmas här. Strömmen kom sålunda i konungens d. v. s. kronans ägo, men icke godset Tyresö, som från Ryningska ätten övergick i Oxenstiernornas besittning.

Redan före konungens förvärv av Vättinge ström fanns där en hammarsmedja. Detsamma var förhållandet vid Nacka, där även vattenkraft finnes att tillgå, såsom ännu idag kan konstateras. Båda dessa bruksanläggningar hörde ihop och stodo länge under en gemensam fogde, trots att avståndet dem emellan är en dryg mil fågelvägen.

Från 1544 talas om smide vid Vättinge av stångjärn och bysseplåtar (räntekammarböcker, Kammararkivet). De sistnämnda sammanvälldes till byssor (kanoner). Dylika smidda

järnkanoner voro dock endast av liten kaliber. Under åren 1557—1560 levererades från Nacka sådana till stora arkliet (artilleriet) på Stockholms slott. Därefter upphörde leveranserna, emedan man frångick smidesjärnet såsom kanonmaterial och övergick till gjutjärn, varigenom tillverkningen av järnkanoner måste överflyttas till Bergslagen, i främsta rummet till Nora och Lindesberg, där masugnar funnos att tillgå. Emellertid spelade vid denna tid järnkanonerna över huvud taget en mindre roll än kanoner av metall, vilka tillverkades i byssehuset, sedan vid byssegjutaregården, i Stockholm.

Den egentliga avsikten med Gustav Vasas förvärvande av Vättinge ström var tydligen att där förlägga ett krutbruk. Så skedde också, ty under åren 1556—1559 uppfördes en krutkvarn av konungens särskilt betrodde bruksbyggmästare Markus Klingenstein. Vid samma tid fanns även krutkvarn vid Nacka och 1560 (20/1) befallde konungen Anders Sigfridsson Rålamb, sedermera överste tygmästare, att ovanför Nackaströmmen göra en dammbyggnad för att bättre kunna taga vara på vattentillgången.

Av alla krigsförnödenheter var vid denna tid krutet den mest svåranskaffade. Oavlätlig omsorg ägnades därför av Gustav Vasa och hans söner åt att göra landet självförsörjande i avseende på krut. Svartkrutet består som bekant av kol, svavel och salpeter. Kolet erhöles genom kölning i mila av lind- eller hasselved, för vilket ändamål kolare ingingo i krutbrukets personal. Svavel fick man genom import eller från svavelbruk inom landet. Svårast var att bekomma salpeter. Den erhöles genom urlakning av jorden på platser, där "antingen bönderna hava haft deras fåboskap, får och getter eller ock där de hava deras få om sommaren nattetid insläppta". Då dyngan skulle köras ut på åkern, togs det understa lagret i högen bort till framställning av salpeter. Detta ämne producerades på många olika håll i riket. Före användning i krutkvarnen skulle salpetern luttras. Krutet tillverkades i olika former såsom körnekrut, slangekrut, stenbyssekrut och mjölkkrut allt efter mängden av däruti ingående salpeter.

År 1565 voro Hans von Brunsvik och Erik Eskilsson "krutmakare", den förre vid Nacka, den senare vid Vättinge. Året därpå säges att båda krutkvarnarna vid Nacka voro avbrända, men åtgärd torde ha vidtagits för att omedelbart med hjälp av kringboende bönder återuppbygga bruket. Antagligen hade man icke ännu lärt sig att bemästra den riskfyllda tillverkningen.

I riksstaten för 1573 (Historiska handlingar, del 8: 2, sid. 80) omnämnes vad som behöves "till Nacka hammarsmedja och till Nacka och Vättinge krutkvagnar". Sålunda erfordrades stångjärn, stål, tjära, kol, lind- och hasselved m. m. I beräkningen av kostnaden för det pågående kriget upptages för samma år ett belopp "till Nacka och Vättinge krutkvagnar, desslikes till Nacka hammarsmedja och 3 mjölkvagnar, item till 2 kopparkvagnar vid Vättinge". Det vill härav synas som om vid nämnda tid järnsmidet var förlagt till Nacka och kopparkvagnarna till Vättinge. Förhållandet vad järnsmidet beträffar bestyrkes av de i kammararkivet bevarade räkenskaperna från 1558, 1566 och 1600 (räntekammarböcker), vilka äro gemensamma för båda bruken. Järntillverkningen omfattade ett stort sortiment såsom lavetter, hjulaxlar, kätting, spik och allehanda verktyg. Materialet utgjordes av stångjärn, osmundjärn, smältjärn och byssejärn. De tillverkade produkterna gingo företrädesvis till stora arkliet (artilleriet) på Stockholms slott, men även till skeppsfloktan vid Älvsnabben. Huru fabrikationen under tidernas lopp uppdelades på de båda tvillingbruken, är i övrigt oklart. Så mycket är dock säkert att krut tillverkades på båda ställena, såsom framgår av uppbörden vid arkliet.

Så fortgick verksamheten fram till 1620-talet. En hel rad av fogdar, gemensamma för de båda bruken, äro till namnet kända (J. A. Almqvist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen). År 1616 hette krutmakaren vid Nacka Jöran Hendriksson och vid Vättinge Hans Pedersson. Årsproduktionen av krut var detta år omkring 3500 kg sammanlagt på båda bruken. Den vid bruken anställda personalen var upptagen på arkliets stat och utgjordes 1618 av 3 mästersmeder, 2 hammarsmeder, 10 smedsdrängar,

Bild 1. Lilla Sickla. Troligen platsen för vattenhjulet vid Sickla krutkvarn. Bild 1—3 och 5 foto Hans Hammarskiöld.

2 krutmakare, 6 krutmakardrängar, 2 kolare, 1 mästertimmerman, 1 timmermansdräng och 1 stalldräng.

År 1618 ställdes Nacka och Vättinge liksom artilleriet i sin helhet under den från utlandet inkallade artillerigeneralen Antoni Monier, vilken synes hava varit särskilt kunnig i kruttillverkning. Snart därefter inträdde en genomgripande förändring i sättet för anskaffningen av krigsförnödenheter. Förut hade detta skett i kronans egen regi, men nu överlämnades fabriktionen understundom till entreprenörer, däribland Monier. Denne var en av de mest uppmärksammade utlänningar som av Gustav II Adolf inkallats för att biträda honom vid krigsväsendets nydaning. Han var bördig från Brabant och hade varit anställd i generalstaternas tjänst. Efter ankomsten till Sverige utmärkte han sig såsom Nils Stiernskölds medhjälpare vid intagandet av Pernau 1617, där han blev svårt sårad. Han blev 1618 generallöjtnant över artilleriet. Med honom och en skeppsbyggmästare avslöts 1620 (26/4) ett kontrakt, enligt vilket de under 5 års

Bild 2. Nackaåns utlopp.

tid skulle svara för underhåll och nybyggnad av skeppsflottan. I kontraktet var noga stipulerat vad som skulle göras och vilka förmåner som av entreprenörerna skulle åtnjutas. Det heter däruti att till Monier skulle på arrende upplåtas "Nacka ström med all byggnad och inventarierna som där finnes, kvitt och fritt att njuta, bruka och behålla uti 10 år." Av rubriken i riksregistret framgår att kontraktet gällde ej endast Nacka utan även Vättinge. Deras samhörighet bestyrkes härav.

Till Monier skulle för kruttillverkningen lämnas "allt det salpeter som här i vårt rike årligen så väl i Finland som Sverige falla och tillverkas kan, vilket allt skall vara väl luttrat och arbetat". Detta innebar att han fick monopol på kruttillverkningen.

Monier åtog sig också att "uppsätta allehanda byggnad". För detta ändamål ålades innehavaren av Tyresö, Gabriel Gustafsson Oxenstierna, 1621 (18/2) att på grund av "kontrakt om Nacka och Vättinge" leverera timmerstockar, tegel, kalk, ekvirke, järn

Bild 3. Huvudbyggnaden vid Nyfors.

m. m. Det gällde tydligen en större ombyggnad av krutkvarnarna. Om det var fråga om Nacka, Vättinge eller bådadera är icke känt. Emellertid blev Moniers kontrakt icke fullföljt, ty 1625 (28/5) upplätos såväl Vättinge- som Nacka-fallen åt Abraham Werden såsom företrädare för ett konsortium, i vilket Louis De Geer synes hava varit huvudpersonen, för anläggning av ett kittel- och mässingsbruk. I samband härmed fingo de rättighet att "avbryta därsammastädes järn-, krut-, såg- och koparkvarnarna" (Bergverkshandlingar, Messingsbruken, Riksarkivet).

Det synes icke osannolikt att upphävandet av Moniers arrendekontrakt samt överlåtandet av Nacka och Vättinge på Abraham Werden kan ha stått i ett visst sammanhang med en märklig plan som konungen hade att reglera sjösystemet söder om Stockholm, i syfte att samla vattenkraften på ett håll. Planen belyses genom tvenne brev från Gabriel Oxenstierna till hans bror rikskanslern.

För att man må förstå planens innebörd, torde följande topografiska orientering vara på sin plats. Vättingeströmmen utgör avlopp för sjön Drevvikens betydande sjösystem. Detta är genom en vattendelare skilt från det sjösystem, från vilket Nackaströmmen får sitt vatten och som utgöres av Dammtorpssjön, vilken i sin ordning har tillopp från Älta-, Söderby- och Källtorpssjöarna. För att förena Vättingeströmmens med Nackaströmmens vatten måste vattendelaren genombrytas, varvid dock den komplikationen föreligger att Drevvikens nivå är 19,1 m, under det att den vid vissa tillflödessjöar till Nackaströmmen är betydligt högre, jämför kartan bild 4.

Av Gabriel Oxenstiernas brev 29/3 1622 framgår, att konungen ville dämna upp vid Vättinge för att leda Drevvikens vatten åt Nackahället (Axel Oxenstiernas skrifter och brevvexling, del II: 3, sid. 36).¹ Gabriel Oxenstierna säger sig hava underrättat modern, fru Barbro Axelsdotter Bielke, om dessa planer. Själv har han mot dem stora betänkligheter, särskilt i avseende på den skada som skulle åsamkas Tyresö ström "i det att ett annat utlopp göres och strömmen således ifrån sin gamla fart avvändes". Dock ställer han sig icke alldeles avvisande i betraktande av det vederlag som bjudits, nämligen Häringe jämte Hammerstad.

I det andra brevet, som är daterat 2/4 1623, säges konungen hava förnyat sin sedan tvenne år hysta önskan att tillbyta sig Tyresö strömmar (anf. arb. sid. 46). Det gällde dock icke längre att "sticka av strömmen och föra honom till Nacka", utan att förvärva både gård och ström. Konungen ville även få Älta "på det han måtte dämna vid Nacka så högt H. K. Maj:t både kan och vill". Avsikten var att "upprätta några bruk där vid gården" (Tyresö) och vore konungen "mycket däruppå fastnet". Den ursprungliga planen hade således blivit omkastad, så att det nu gällde att bygga ut Vättinge- i stället för Nackaströmmen.

¹ Det i brevet förekommande namnet Vällinge är uppenbarligen en felskrivning för Vättinge och utgör ett ytterligare bevis för det glömskans mörker som lägrat sig över detta namn.

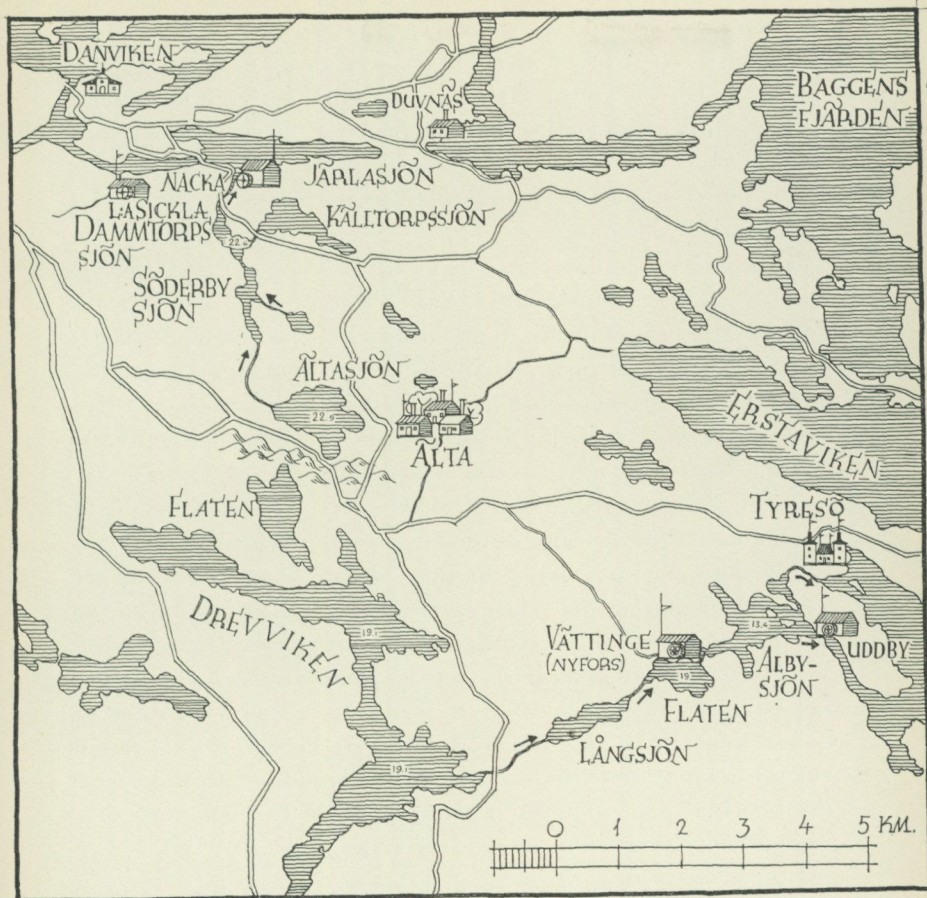

Bild 4. Vättinge- och Nackaströmmarnas sjöområde. Vatten-
delaren är belägen mellan Flaten och Ältasjön (schematiskt
utritad). Karta tecknad av Gotthard Gustafsson.

Konungens plan på att förvärva Tyresö gick emellertid om intet, ehuru ovisst är om detta berodde på vägran från fru Barbros sida eller av andra skäl. Det inbördes förhållandet mellan Nacka och Vättinge blev därför orubbat. Däremot upphörde kruttillverkningen vid Nacka, antagligen beroende på att vattenkraften var för svag för att räcka till mera än det nya mässingsverkets drift.

År 1624 levererades från Nacka av Monier för sista gången krut till arkliet i Stockholm. Från Vättinge fortsatte däremot krutleveranserna, ehuru utan att Monier därmed hade att skaffa. Han bereddes ersättning för förlusten av Nacka genom att 6/3 1627 i förläning för evärdelig tid erhålla Sickla ladugård, som förut ingått i Danvikens hospitalsgods (Kammarkollegii registratur 1627, fol. 36 v, Kammararkivet). Två år senare fick han även Lilla Sickla. Hans domän synes ha sträckt sig ända till Duvnäs, ty om en äng därstädes var han 1630 i tvist.

I förläningen av Sickla ingingo också "kvarn och kvarnström". För den nutida iakttagaren är det lätt att upptäcka, var denna anläggning legat, nämligen vid Lilla Sickla, där tydliga spår efter dammbyggnaderna och kvarnen finnas kvar, bild 1. Här anlades emellertid ett nytt krutbruk i stället för det vid Nacka slopade. År 1628 levererades därifrån för första gången krut till arkliet i Stockholm. Bruket benämndes "Moniers krutkvarn Sickla". År 1634 försvinner likväl Moniers namn i detta sammanhang. Anledningen var följande.

Monier hade alltjämt på mångahanda sätt av konungen tagits i anspråk. Således skickades han 1629 på en viktig ambassad till Ryssland. Under kriget i Tyskland blev han kommandant i Stralsund och ett dragonregemente bar hans namn. 1634 tog hans vistelse i Sverige ett snöpligt slut i det att han efter Nördlingen rymde över i sachsisk tjänst, varpå han anförde artilleriet mot svenskarna. Egendomligt nog hindrade likväl icke detta, att hos svenska regeringen från generalstaternas sida år 1640 krav framställdes på gottgörelse åt honom. Härpå svarades kärvt men befogat, att "som överste Monier, vilken haver avträtt från oss utan dimission och gått över till vår fiende och låtit sig bruka

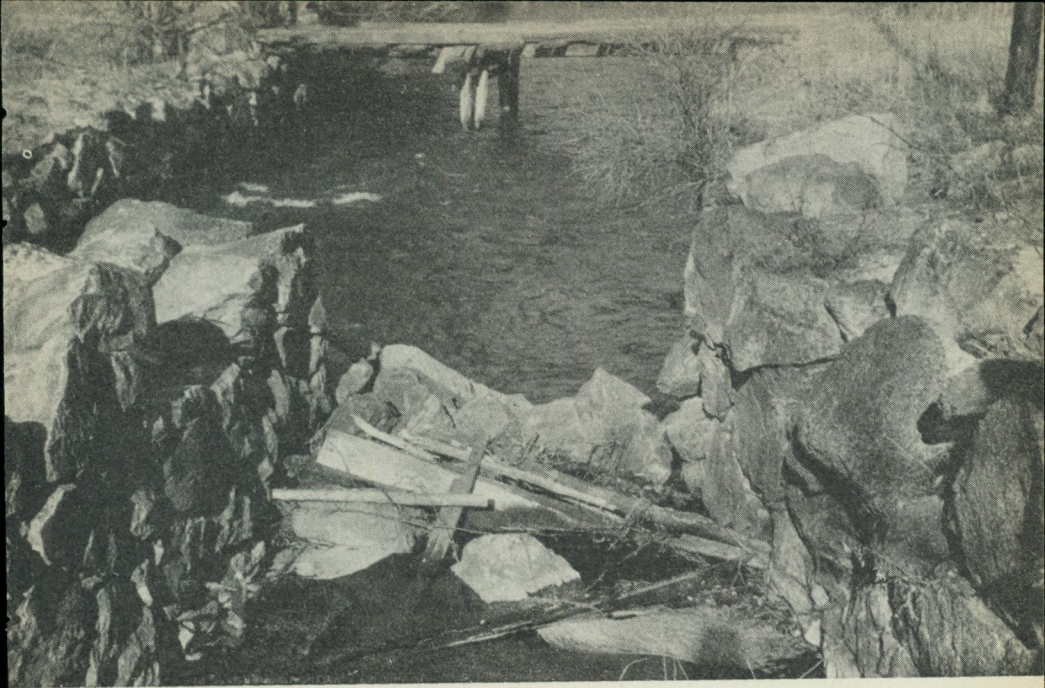

Bild 5. Nyfors. Troligen platsen för vattenhjulet vid Vättinge krutkvarn.

uti fientliga aktioner mot oss både i Wittstocker-slaktningen och annorstädes, så att det tyckes oss fast illa vara”, kunde generalstaternas ”intercession” icke bifallas (Riksrådsprotokoll 7/9 1640). Kvarstad lades naturligt nog på Moniers gods. Sickla gård återgick efter en övergångstid till Danvikens hospital (J. A. Almqvist, Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden). Sickla krutkvarn fortsatte dock ännu en tid att leverera krut.

Det återstår att tillse, hur det gick med tvillingbruket Vättinge. Visserligen hade i kontraktet med Abraham Werden sagts att han finge avbryta krutkvarnarnas verksamhet, men vid Vättinge fortsatte den ännu några år, såsom framgår av arkliets räkenskaper. År 1640 anmälde rikskanslern i rådet att i riket från Frankfurt a/M inkommit en skicklig krutmakare vid namn Leschorn, som förestod det förnämsta krutbruket i Tyskland. Han förmådde göra krut efter en ny metod, varigenom det kunde hastigt framställas i stor myckenhet. Undersökning gjordes av översten för artilleriet Joen Persson Jernlod, var man kunde

finna en lämplig plats för ett dylikt krutbruk. Han förslog Åker vid Gripsholm, som av regeringen gillades. Ett nytt krutbruk uppfördes här, vilket föranledde nedläggandet av kruttillverkningen såväl vid Vättinge som vid Sickla. Från den senare platsen levererades krut sista gången 1640 och från den förra 1642, varvid årsleveransens storlek utgjorde omkring 7000 kg.

Redan 1616 har såsom krutmakare vid Vättinge nämnts Hans Pedersson. Han stod i denna egenskap kvar ända till slutet, ty år 1646 (31/8) ingav han en supplik till drottningen, kallande sig "en gammal cronones krutmakare" (Riksarkivet. Ang. särskilda industrigrenar. Krut- och kultillverkning). Han säger sig ha tjänat i yrket "allt ifrån den tid salig konung Carl trädde till regementet till nu närvarande tid på åtskilliga bruk, om vilket nogsamnt finnes besked uti det lovliga krigs Collegio, så emedan det bruket Wettinge, vilket jag senast förestod är nu alldeles förstört, är jag således bleven utan tjänst och näringsmedel". Han begär därför att bli förhjälp till några tunnor spannmål under sin återstående livstid.

Medan kronobruket vid Vättinge ännu ägde bestånd, började utbyggandet vid Uddbyfallet av en privatindustri såsom i "En bok om Tyresö" närmare beskrives. Detta tog dock icke riktigt fart, förrän Maria Sofia De la Gardie kring 1600-talets mitt tagit tyglarna i sina händer. Samtidigt övergick även Vättingeströmmen från kronans i hennes privata ägo.

Av vad i det föregående anförts framgår att Tyresötrakten sedan långt tillbaka i tiden på grund av sina kraftresurser spelat en stor roll ej endast som industriplats i allmänhet, utan som huvudort jämte Nacka för kronans krutfabrikation, ett viktigt moment i landets krigsberedskap. Undersökningen av Tyresöindustriens ursprung har därför genom ämnets natur på samma gång blivit en skildring — om än ofullständig — av krutbrukens äldsta historia i Sverige. Då Nordiska museet såsom ägare av Tyresö slott har ett speciellt intresse att inom ramen av sin allmänna kulturvårdande uppgift taga vara på Tyresö-minnena, synes det icke vara obefogat att som ett betydelsefullt inslag i dessa räkna det gamla Vättinge.

MÅRDSTOCKEN OCH DESS GILLRING

av Albert Nilsson

Ar 1936 förvärvades till Nordiska museet genom förmedling av jägmästare Erik Thorell i Uppsala en mårdstock från Järvsö socken i Hälsingland, där den stått på det s. k. Slåttnyrsskiftet i kyrkoherdeboställets skog nära Sidskogsjön. Fällans omhändertagande på platsen ombesörjdes av skogsmästare Anders Persson i Järvsö. Stocken var uppsatt mellan två relativt smäckra furustammar. Dessa stagades med plankor och sågades sedan ner, varför stocken kom till museet precis i det skick som den var uppsatt i skogen.

Mårdstocken var uppsatt i ett blandbestånd med mindre furor och nära en bäck med sälgsnår. Av andra stockar i samma skog att döma har det dock varit vanligare att placera mårdstocken inne i ett gransnår.

Fällan består av understock och fyra överstockar, löst lagda ovanpå varandra, bild 1. Understocken är fastsatt på stammarna med spikar, som även fästa de båda följarna längs stammarna. Dessa följare bilda en ränna, vari överstockarna vid avgillringen kunde glida. Av särskilt intresse är själva gillringen. På understocken finner man på ungefär en tredjedel från dess ena ända två uthuggningar i vinkel, som bilda en bädd för gillerstickan. Denna är en självvuxen gren med en kvarsittande längre kvist. Dess övre spets är trubbigt rundad. Den undre är försedd med ett hak, avsett att ansättas mot den nämnda bädden, medan övre spetsen ansättes mot den nedre överstockens undersida, direkt mot barken. Då stocken är uppgillrad pekar kvisten rätt utåt. På spetsen sättes som bete en ekorre,

en nötskrika eller en lavskrika. Avgillringen sker så att mården kommer klättrande längs ena stammen och in på understocken. Från någon annan plats får det icke vara möjligt för honom att nå betet. Då han sträcker sig efter detta måste han antingen ha kvar bakkroppen på stammen, medan huvud och framkropp äro på understockens motsatta sida, eller också kan han ha tagit sig helt upp på understocken, varvid han för att nå betet måste balansera kroppen tvärs över denna. Då mården hugger betet, bändes haket bort från sin bädd, gillerpinnen faller undan och överstocken träffar mården över halsen eller mellankroppen, bild 2.

Som skydd för betet kunde det i Järvsö förekomma, att pinnar inslogos mellan de övre stockarna och på dessa pinnar lades en bädd av granris. Ett annat sätt var att lägga en gren snett från överstocken till ett annat träd strax intill och i vinkeln invid stocken lägga granris. Detta var ett säkrare snöskydd, bild 1.

På hösten 1941 fick författaren tillfälle att filma och fotografera åtskilliga äldre fångstmetoder i Ovanåkers socken i Hälsingland. Den mårdstock, som då blev föremål för studium och som även förvärvades till museet, bild 3—5, var i stort sett av samma typ som den nu nämnda. Den var byggd på platsen omkring 1920. Den hade blott två överstockar och var bättre gjord. Överstockarna voro fast förenade med trä-naglar. Stocken var uppsatt mellan en kraftig tall och en medelstor gran. Följarna längs de växande stammarna voro fastslagna med trä-naglar och på de översta av dessa vilade understocken. Överstocken ledar mot understocken medelst en nagel i denna och ett i överstocken upptaget hål. Nageln kallas på platsen "kil" och har ibland bara varit en vanlig träkil, inslagen i understocken genom överstockens spräckta ända. Gillersticken är av samma typ som på stocken från Järvsö. Badden på understocken är dock försänkt till ett hak, bild 4 och 5. Som bete användes en nötskrika, men en ekorre ansågs bättre. För att skydda betet fanns ett tak av grankvistar, som lagts på två i den övre stocken inslagna käppar.

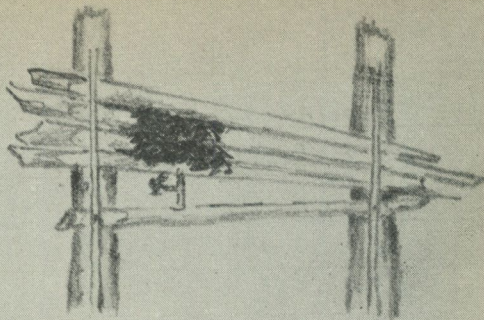
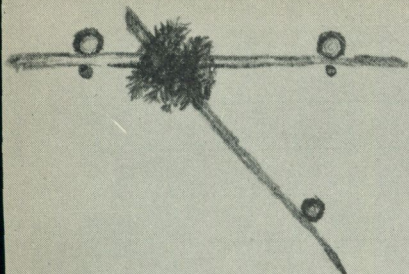

Bild 1. Mårstocken från Järvsö socken, Hälsingland. Nordiska museet 205,473. Skiss av jägmästare Erik Thorell.

De här beskrivna båda mårstockarna representera en typ, vars utbredning i vårt land man för närvarande vet ganska lite om. Utanför Sverige äro de kända i Finland, Baltikum samt Ost- och Sydosteuropa. Det synes vara samma typ av stock och gillring, som Lars Levander avser i sitt nyligen utkomna första band av Övre Dalarnas allmogekultur (sid. 30). Men då Levander skriver, att "det var endast en gillersticka, vässad i båda ändarna och passande in i små fördjupningar i bägge stockarna", måste det föreligga ett misstag. En sådan gillersticka kan inte fungera. Genom dr Levanders vänliga förmedling har jag fått taga del av de källor, som ligga till grund för hans framställning. Det visar sig därvid, att en upptecknare från Boda omtalar haket i gillerstickans nedre ända. Två rekonstruerade teckningar (Ål och Älvdalen) visa emellertid felaktigt gillerstickor, spetsiga i båda ändar, vilket torde ha lett dr Levander vilse. Även en annan fråga rörande mårstockens konstruktion är av intresse i detta sammanhang. Från Älvdalen och Vämhus uppger Levander att mårdgillret vilade på en i triangelform byggd plattform mellan tre intill varandra stående träd. Källor äro här en uppteckning (Vämhus) och en av de nämnda rekonstruktionerna (Älvdalen). Rekonstruktionen visar dock blott mellan tre träd surrade stockar, där de tvås ändar tjäna till underlag för fällans understock. Gillerstickan är riktad mot triangeln mitt. Dessa anordningar äro unika och förefalla otroliga. Från en

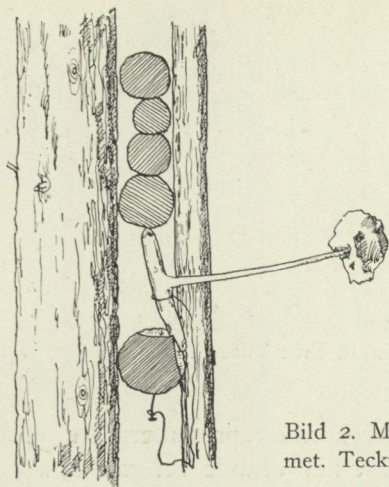

Bild 2. Mårdstocken från Järvsö. Gillringssystemet. Teckning av författaren.

plattform skulle mården få fotfäste för benen och lättare slita sig loss. De i triangel ordnade stockarna skulle ge mården tillfälle att nå betet från sidostockarna, där han inte kunde träffas av överstocken vid avgillringen. Hela mårdstockens princip går ut på att djuret efter avgillringen skall finna sig hängande mellan stockarna. Möjligen kan taket, som ibland lades ut i vinkel till ett tredje träd i närheten, ha vållat missförstånd.

Gillringsmetoden för de nämnda mårdstockarna synes vara av ett visst intresse, särskilt som den icke tidigare observerats. De mårdstockar, som beskrivits i den jakthistoriska litteraturen i Sverige, synas alla ha haft det tredelade giller, som ofta betecknas som 4-giller efter dess schematiska uppställning. Detta giller är tämligen vanligt för olika slags stockar och flakar. Det har brukats för mårdstockar i Jämtland enligt Æ. Nordholm (Jämtlands djur-fänge, Upsala 1749, sid. 42 och fig. V) och Sven Ekman (Norrlands jakt och fiske, Upsala 1910, sid. 151), och enligt uppteckningar i Nordiska museets arkiv är det belagt från Bjuråkers socken i Hälsingland och Boda socken i Dalarna. Th. Hahr beskriver i sin jakthandbok (2. uppl., sid. 324) en mårdstock av ungefär samma yttre typ som de här skildrade. Den har emellertid ett tak liggande på störar mellan ovanstoc-

Bild 3. Mårdstocken från Ovanåkers socken, Hälsingland, på sin ursprungliga plats. Nordiska museet 223,963. Foto författaren.

ken och en stång, fäst mellan ett par närstående träd, parallella med stocken. Taket består här av grästorvor och mossor och torde sålunda utom som skydd för betet även ha varit avsett som extra tyngd åt den uppgillrade stocken. Om gillringen säger Hahr endast, att den sker med vanliga gillerstickor, vilket synes kunna tyda på att det är 4-gillret.

Beträffande det giller, som finnes på mårdstockarna från Järvsö och Ovanåker, kan man inte undgå intrycket, att det är på samma gång enkelt och effektivt. Om dess ålder i förhål-

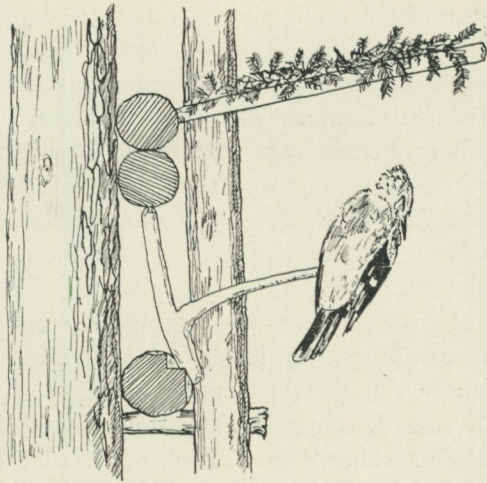

Bild 4. Mårdstocken på bild 3 gillras. Gillerstickans hak ansättes mot ett motsvarande hak i understocken. Foto författaren.

lande till andra giller är det givetvis omöjligt att ha någon mening, så länge dess utbredning är så föga känd. Som lämplig terminus technicus torde man kunna använda beteckningen enkelt hakgiller.

Det finnes emellertid även ett annat giller för mårdstock, som det kan finnas anledning att nämna i detta sammanhang. Hahr har avbildat det i sin jakthandbok (sid. 324). Sture Lagercrantz har förmodat att Hahr enbart använt en tysk förebild (*Zeitschrift für Ethnologie*, 1941, sid. 59). Detta är tydligen icke fallet, eftersom det verkligen finnes svenska belägg i Nordiska museets arkiv, så vitt man kan finna utan någon möjlig påverkan från Hahr. Det ena är en dock icke fullt säker beskrivning från Ovansjö socken i Gästrikland av en mårdstock. Det andra gäller en mårdläm från Ukna socken i Småland och i detta fall är gillringen fullt klar. Det består av en tvådelad gillersticka med delarna satta mot varandra halvt i halvt. Ett snöre går från den ena delen över en ögla i en av lämmens ovanstockar och uppbär sedan agnet. Vid ett ryck i

Bild 5. Mårdstocken från Ovanåker. Gillringssystemet. Teckning av författaren.

agnet och snöret bräckas gillerstickorna från varandra och lämmen faller ner. Meddelaren uppger att olika gillersystem kunde användas, men det skildrade var det vanligaste. Som lämplig benämning på detta giller kan föreslås tvådelat giller med dragutlösning. Om man ersätter snöret med en mellan gillrets mitt och ett hak i den uppgillrade stocken ansatt sticka, är man framme vid det av Ekman från Burträsk by i Stensele som en lokalform skildrade gillret till en ekorrstock (anf. arb. sid. 157).

Man har sålunda i Sverige tre principiellt olika typer av giller till mårdstockar och mårdlämmar. Deras ålder och utbredningsförhållanden äro ännu i stort sett okända. Det som det vanliga gillret så ofta betecknade 4-gillret kan därjämte gillras med nyckeln eller sprötet ansatt antingen undertill eller från sidan. Mårdstocken och mårdfällan måste nog också betraktas som en tämligen speciell fångstanordning, eftersom det gäller att fånga ett smidigt och efter sin storlek kraftigt djur, som mest rör sig i träden.

Vad ovan anförts kan kanske ge anledning till vissa mera principiella funderingar. I de hittills framlagda bearbetningarna eller systematiseringarna av primitiva fångstredskap har man i

stor utsträckning nöjt sig med redskapets yttre habitus, medan själva gillringsprincipen ibland förbises, ofta nog på grund av ofullständiga källor. Vid systematik såväl som vid kulturgeografiskt studium av de primitiva fångstdonen torde dock själva gillersystemen vara de i första hand utslagsgivande. Detta inte minst därför att den rent yttre principen, t. ex. en i spänning nedböjd ungstam, en uppgillrad balansstång, en fallstock eller falläm, lätt nog synes kunna framkomma självständigt på olika platser.

Lars Levanders nyutkomna första del av Övre Dalarnas allmogekultur är en i de flesta avseenden utmärkt språk- och saksstudie. Att man dock kan finna felaktigheter, då det gäller så pass invecklade ting som fångstdonens funktion visar kanske, att den bäste språkman inte räcker till även för en etnologisk tolkning av stoffet. För museimannen-etnologen är ju detta konstaterande närmast till hagsvalse i en trång tid. Ty för honom är föremålets karaktär och användning minst lika viktig som termerna. Beskrivningar och namn kunna heller aldrig ersätta föremålen själva som dokument. Men även museerna ha en del föremål, vilkas funktion inte är fullt klarlagd. Detta ger författaren anledning att draga fram sitt præterea censeo: Den moderna metod för registrering av rörelsemoment och teknik, som filmen innebär, måste komma till större användning i det etnologiska fältarbetet.

VAUXHALLEN — NOVILLA

av Erik Andrén

Under empiretiden fullbordas den omdaningsprocedur, som av den gamla jaktparken Kungliga Djurgården skapat ett folkligt nöjescentrum och en flitigt utnyttjad friluftsmiljö för huvudstadens innevånare. Redan på Gustav III:s tid hade den kungliga jakten upphört. Folket tog Djurgården i besittning och kroglivet blomstrade. J. P. Tollstorp skriver i sin historisk-statistiska djurgårdsskildring: "Det ena värdshuset inrättades efter det andra . . . massor av människor utströmmade från huvudstaden, i synnerhet om söndagen. Man förlustade sig i det gröna. Det blev en sed att föra matsäckar med sig; däromkring svärmade familjer med barn och vänner, under mycket skämt och glam. Man gjorde lekar, dansade, sjöng och drack. Det var oskuld, sanning, frihet i dessa nöjen. Det var huslighet i den fria naturen. Birfilare och gycklare av alla slag omgävos av lyssnande och nyfikna hopar . . ."

Mordet på Gustav III satte punkt för bellmansperioden i Djurgårdens historia. "En uppskrämd styrelse, trumpen och skygg, nedtrampade spåren efter den levnadsglade, emedan han varit så förtrolig med folket. Glädjeyttringar, själva forntidens lekar började anses vådliga, författningar utkommo, åsyftande inskränkning av folkets nöjen, i somliga låg förbud, och där detta ej så lätt lät sig göra, nedtrycktes de genom etikettens band . . . menigheten hade ej mera någon fristad för sina oskyldiga lekar, lika så litet som för sina utsvävningar. Polisen blandade sig i folknöjet. Det var en vidrig anblick." Detta allt fortfarande efter Tollstorp. Men omsider tog en monark på nytt Djurgården i besittning. Och det var i en demokratisk anda. Karl XIV Johan byggde sig på 1820-talet lustslottet Rosendal,

och med honom följde hela huvudstadens befolkning ut till Djurgården. Nu dominerade dock inte krogkunderna, det var snarare bourgeoisien som utgjorde stommen i kungens följe. "Slätten är nu som förr betäckt med massor av folk, men av ett nytt släkte, förnämt i later, lysande i dräkt; det vandrar stilla och sedligt fram, man hälsar och ler samt språkar liksom förtroligt", fortsätter Tollstorp. "Stundom är där muntert, men i allmänhet råder en viss tvungenhet, stelhet — tvånget av etikettens band... Där är dock ordning, skick och värdighet i uppförandet. Det är bra, kanske bättre, nyttigare..."

Under trettio- och fyrtiotalen byggdes — eller ombyggdes — en stor del av Djurgårdens hus i en stil, som fått namnet djurgårdsempire. Det var främst kring slätten, nöjeslivets givna centrum, som krogar, utvårdshus och andra nöjesetablissemang flockade sig. Där byggdes också Vauxhallen 1833. Boijes Magasin presenterade i julinumret samma år den nya attraktionen i bild och ord. "Den vackra Djurgården, som dagligen förskönas, där årligen nya byggnader uppväxa och nya kolonisationer äga rum, har även nu fått sin Vauxhall, vars yttre är ganska vackert och har ett pittoreskt läge, på samma ställe där officerscorpsen under ett campement på Ladugårdsgärdet för 10 år sedan i en provisionellt uppförd paviljong gävo en fest till firandet av H. K. H. Kronprinsens födelsedag den 4 juli. På samma dag i år kommer även denna nya Vauxhall, varav vi här lämna en teckning, att första gången öppnas och med dans invigas." Jämför bild 1. Den provisoriska paviljongen, som byggts efter ritningar av Fredrik Blom, och festligheterna i samband med kronprins Oskars födelsedag 1823 ha behandlats i Fataburen 1939 av Arvid Bäckström.

Redan på 1790-talet hade det funnits en Vauxhall i Stockholm. Det var den gamla orangeribyggnaden i Kungsträdgården som byggts om till danssalong i förening med restaurang och döpts efter en berömd förebild i London. Den moraliskt indignerade Anna Maria Lenngren fann där ett demokratiskt samröre av "frillor och fruar och fri republik".

Initiativtagare till den nya Vauxhallen vid Djurgårdsslätten

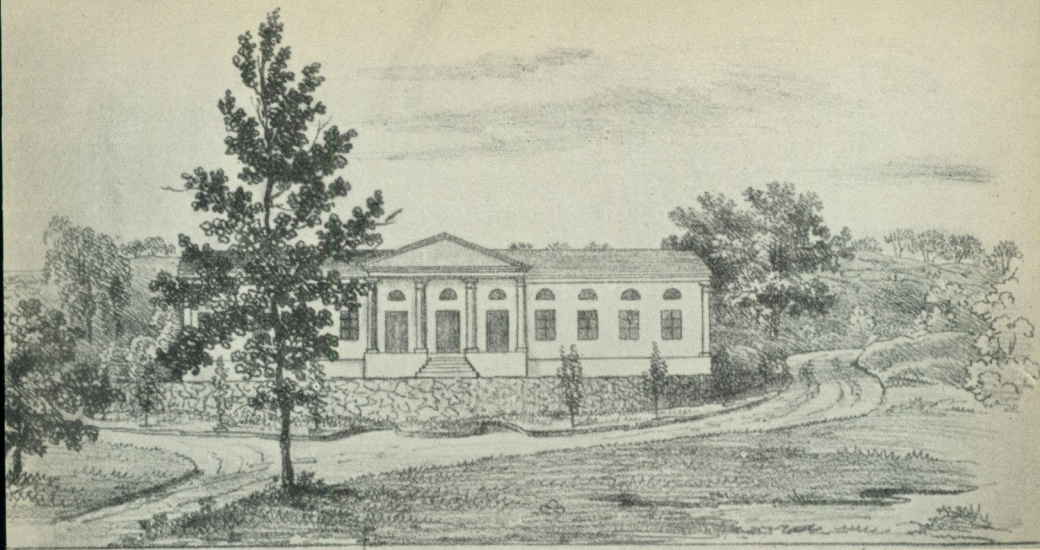

Bild 1. Vauxhallen. Efter Boijes Magasin 1833.

var en hovjägare G. L. Carlstedt. Denne hade redan 1832 hos Kungl. Maj:t anhållit om upplåtelse av mark i den s. k. Tallbacken och rättighet att där uppföra "ett sommarboningshus". Samma år ändrade han sin ansökan till att gälla "en danssalong med tillhörande rum". Den ritning, som hovjägaren bifogat sin ansökan, kan tyvärr nu inte anträffas. Djurgårdsintendenten I. A. Ström fick frågan på remiss, och han ansåg att byggnaden komme "att pryda Djurgården, som ock att bidra till nöje för huvudstadens innevånare, då de vistades å Djurgården", varför både han och riksmarskalksämberet tillstyrkte en upplåtelse av önskad mark på trettio år. Så fick hovjägare Carlstedt den 9 maj 1832 tillstånd att starta "en danssalong i förening med rafraîchissementers försäljning" på villkor bl. a. att han erlade en årlig arrendeavgift av 25 rdr banko, att brännvin icke finge utskänkas, att "en fullstämmig dansmusik uppfördes minst varje söndags- eller helgdagsafton kl. 6—11" och att entréavgiften bestämdes till 24 skilling banko.

Terrasseringsarbetena sattes omedelbart igång, det var ju meningen att Vauxhallen skulle invigas på kronprinsens födelsedag den 4 juli följande år. Nu hann man tydligen inte bli fär-

dig i tid, ty det var först den 21 augusti 1833, kronprinsessans namnsdag, som Vauxhallen öppnades för allmänheten med en allmän bal från kl. 6 till 11 om aftonen.

Några månader efter invigningen skulle huset försäkras i Allmänna brandförsäkringsverket. Tack vare värderingsmännens utomordentligt exakta och detaljrika protokoll ha vi här en värdefull beskrivning av byggnaden i dess ursprungliga skick.

Huset säges vara uppfört i korsvirke, vilket här betyder dubbel brädpanel. Väggen är $2\frac{1}{4}$ tum tjock, den yttre panelen av $1\frac{1}{4}$ tums bräder är stående, den inre entumspanelen har ligande bräder. Det är naturligtvis denna kors-stagning av väggmaterialet, som föranlett den missvisande användningen av termen korsvirke.

Just denna väggkonstruktion använde Fredrik Blom i sina flyttbara hus. Väggarna kunde levereras fullt färdiga med dörr- och fönsteröppningar och försedda med stora järnskruvar i hörnen för hopsättningen — en fullkomlig motsvarighet till våra dagars monteringsfärdiga trähus. Man kan givetvis inte räkna Vauxhallen till de flyttbara husen, men väggkonstruktionen är densamma.

Vauxhallens grund var av enklaste slag. På norra sidan, alltså mot berget, fanns en meterhög stengrund och under västra delen en liten murad källare, men de andra väggarna vilade på träkubbar liksom golvet bjälklag. Yttertaket var också av enklaste material, bräder och takpapp.

Fönstren, åtta på framsidan och tre på vardera gaveln, voro drygt manshöga och försedda med reliefornerade överstycken och därovan halvrunda fönster med lister och konsoler. Mitt på huvudfasaden åt slätten till fanns en utbyggd gavelfronton, 15 alnar bred, med rikt skulpterad akantusornamentik. Den uppbars av fyra kolonner av trä med profilerade bas- och kapitållister. Hörnpilastrarna hade samma profiler och även gavlarnas frontoner voro rikt utsirade. — De ännu bevarade fönsteröverstyckena äro gjutna i gips, men det återstående gavelfältet är skuret i trä.

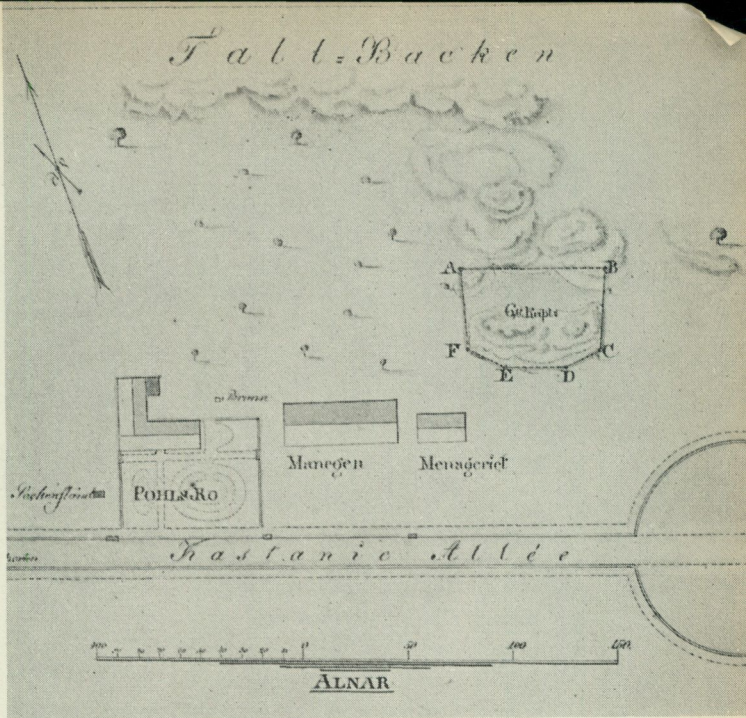

Bild 2. Detalj ur karta över Djurgårdsslätten 1832, som visar hur den dåvarande bebyggelsen, manegen och Pohls-ro (Alhambra), låg snett framför den med A—F utmärkta stakningen för Vauxhallen.

Den härövan beskrivna delen av huset hade följande mått, längd 50 alnar, bredd $16\frac{3}{4}$ alnar, höjd $9\frac{3}{4}$ alnar. Men utmed hela baksidan fanns en utbyggnad, uppförd av dubbel brädpanel med fyllning av hö. Den innehöll tre trapphus av samma höjd som danssalen och mellan dessa lägre partier, $4\frac{1}{2}$ aln höga, med kök och bostadsrum. Takfallen, både trapphusens "frontoner" och mellanpartiernas låga pulpettak, hade bräder och takpapp. Utvändigt var Vauxhallen oljemålad — sannolikt i gult med gråvita detaljer — på tre sidor, men utbyggnaden på baksidan var struken med slamfärg. En uppgift i P. E. Bergstrands djurgårdsbok 1886, att huset ursprungligen skulle ha varit rödfärgat med vita fönsterbågar förefaller mindre trolig. Dels är ju gult djurgårdsempirens speciella modiefärg, och dels upptar brandförsäkringen oljefärg och icke den billigare rödfärgen.

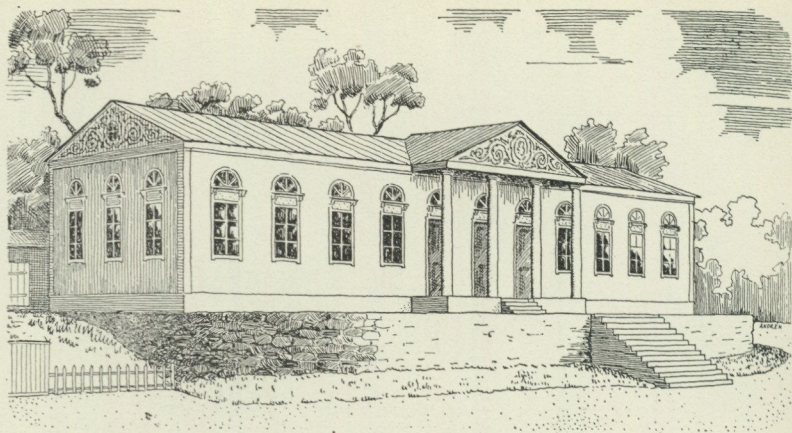

Bild 3. Försök till rekonstruktion av Vauxhallens ursprungliga skick. Framför terrassen planterades 1833 en rad nu försvunna popplar. Teckning av författaren.

Det inre dominerades av den stora danssalongen, 36 alnar lång, 16 alnar bred och 8 alnar hög. Golvet var av tvätumsbräder, väggarna hade nedtill fotpanel och mittbandslist, därövan "papperstapeter målade i vattfärg med draperier och pilastrar". Mitt på den inre långväggen fanns en 13 alnar lång musikläktare, vilande på konsoler. Från salongen kom man genom halvfranska döbattangdörrar in i två lägre sidorum, ett vid vardera gaveln. Här funnos limfärgade papperstapeter med påklistrade bårder. Ovanpå varje sidorum voro två mindre rum inredda som entresoler, öppna utåt danssalongen. Dessa fyra små chambres séparées voro tapetserade med franska pappers-
tapeter. Slutligen fanns det i utbyggnadens tre bostadsrum, i trappuppgångarna och musikläktaren limfärgade papperstapeter med bårder och i köket en stor köksspis med sin brandmur och skorsten.

Utmed terrassen och stora trappan framför Vauxhallen löpte 115 alnar oljemålad barriär, och den $7\frac{1}{2}$ aln breda trappan hade 19 steg av tretumsplank. Brandförsäkringens av den fasta egendomen slutade på den icke föraktliga summan av 6.751 rdr 32 skilling banko.

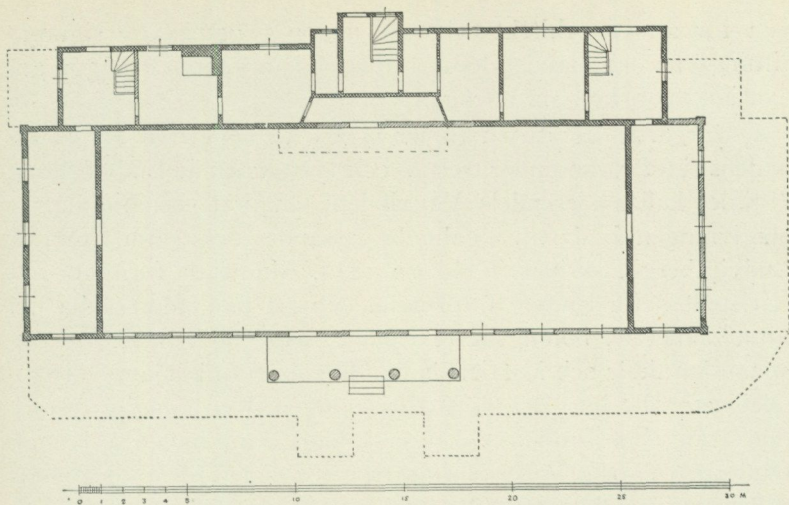

Bild 4. Plan av Vauxhallen. De snedstreckade partierna nu helt eller delvis bortrivna. Pricklinjen anger tillbyggnadernas utsträckning.

Tyvärr saknas uppgifter om vem som utfört ritningarna till Vauxhallen. Och då ritningarna synas vara försvunna, kan man inte heller av piktur eller ritmaner få någon ledtråd för attribueringen. Likväl kan knappast mer än ett namn komma i fråga: professorn och överstelöjtnanten Fredrik Blom, arkitekten på modet i Karl Johans-tidens Stockholm och Djurgårdens specielle arkitekt. Många indicier peka i denna riktning, även om vart och ett för sig saknar full beviskraft. Fredrik Blom hade ritat den paviljong, som var Vauxhallens företrädare på platsen. Den arkitektoniska tanken är likartad i båda dessa byggnader. Vauxhallens väggar äro byggda enligt exakt samma konstruktionstyp som Bloms flyttbara hus. De halvrunda fönstren äro visserligen ett allmänt tidsdrag, men med inramning i från stenarkitekturen lånade former föra de tanken på Fredrik Blom. Till och med terrassens rutstaket är en liten detalj, som ofta återkommer på Bloms ritningar. Slutligen kan tilläggas att de väl proportionerade fasaderna och den monumentala uppbyggnaden bestämt

tala för att en arkitekt och icke någon byggmästare signerat ritningarna och bland tidens arkitekter kan knappast någon annan än Blom komma i fråga.

I djurgårdslitteraturen finner man ofta uppgiften att Vauxhallens rätta namn under trettio- och fyrtiotalen är Ludvigsberg. "Stället kallas merendels Vauxhallen, en orätt benämning, ty omgivningen är därtill ingalunda passande; dess rätta namn är Ludvigsberg", skriver Tollstorp 1844. Man kan förmoda, att Carlstedt hette Ludvig i förnamn och att han tänkt kalla det först planerade boningshuset Ludvigsberg. Men huset fick en annan karaktär och i officiella handlingar från början av 1830-talet heter det kort och gott danssalongen. I en kunglig resolution från 1836 omtalas "den så kallade Vauxhallen å Kungl. Djurgården" och i en resolution från 1847 "den förut s. k. Vauxhallen, numera benämnd Novilla".

För övrigt har man flera gånger kritiserat namnet Vauxhallen. Redan 1833, kort efter invigningen, skriver J. E. Rydqvist i Djurgården förr och nu, att man väntat sig "ett slags allmännare folknöje" och icke "en offentlig danstillställning i vanlig mening". Han anser vidare att "en vauxhall i egentlig bemärkelse till äventyrs kommit i motsägelse med sin omgivning... För en verklig vauxhall fordras en park med basänger, gångar och planer, där tillfälle gives till fyrverkerier, musik, lindansning och ett rikt ombyte av varjehanda livliga skådespel; där man kan njuta den förtrollande anblicken av upplysta lövvalv, omväxlande med mörka gångar, och där överhuvud frihet och utrymme finnas för tillställningarnas både uppförande och njutande". Men Carlstedts vauxhall var helt enkelt en danssalong vid Djurgårdsslätten.

Av någon anledning — troligen ekonomiska bekymmer — drev Carlstedt rörelsen endast den första korta säsongen. Tidigt på våren 1834 inkom han till Kungl. Maj:t med en ansökan att antingen få avträda danssalongen "till kungl. Djurgården" för 7.500 rdr eller att undfå ett lån på 4.000 rdr. Då denna ansökan avslogs, anhöll han i maj månad samma år att få överlåta besittningsrätten till galanterihandlaren Joseph Zanoni för

6.000 rdr, vilket beviljades. Sedan denne ett par år senare avlidit, sålde änkan 1836 Vauxhallen till konditorn Johan Wazau för 7.000 rdr. Under dennes tid synes sällskapet Par Bricole regelbundet ha hållit sina sammankomster där.

Vid denna tid inträffade en remarkabel händelse i Vauxhallens historia. Den gästades sommaren 1843 av "det första nordiska studentmötet" vid återkomsten från Uppsala till Stockholm. De delegerade utgjordes enligt samtida uppgifter av 148 studenter från Köpenhamn, 56 lundsare samt två finnar och en norrman — uppsaliensarna hade vid mötets avslutning stannat kvar i Uppsala. De övriga studenterna inbjödos den 7 juni av ett stort antal "ämbetsmän, litteratörer och borgare" i Stockholm till en sexa i Vauxhallen, vars salong med nöd och näppe kunde rymma den drygt 500 man starka samlingen av värdar och gäster.

På hösten samma år sålde Wazau Vauxhallen till konditorn Christian Grischotti och denne i sin tur till kollegan Gabriel Winter fyra år senare. Winter var tydligen en driftig och resolut herre. Han ansökte genast om vissa ändringar i den gällande resolutionen. Vauxhallens ursprungliga uppgift, att arrangera dans för alla klasser och att i synnerhet "förskaffa den lägre folkklassen ett nöje", vore alldeles förfelad, ansåg han, och detta åsamkade ägaren ofrånkomliga förluster. I stället borde här nu bli schweizeri. Detta beviljades och Winter nedlade tydligen ganska stora kostnader på att åstadkomma en hygglig och trivsam schweizerilokal. Bland annat ersatte han den stora raka trappan vid slätten med en ny monumental dubbeltrappa efter ritningar av G. T. Chievitz 1849. Han döpte också om stället till Novilla på hösten 1847. Winter hade själv betalt 5.000 rdr, men då hans stärbhus 1850 sålde Novilla inbringade det 14.100 rdr.

Köpare var konditorn Carl Wilhelm Eckert, och han behöll Novilla i hela tjugofem år. Han försökte sig på att hålla öppet även under vintern och inredde lokalen med allehanda växter, statyetter och fontäner. "Novilla, den åt Terpsichores gudamakt fordom ägnade Vauxhallen, nu under sommaren invigd åt

Bild 5. Novillas vinterträdgård 1859. Efter träsnitt i Ny Illustrerad Tidning, som i texten antyder, att besöksfrekvensen var ringa.

Bacchus, medan under vintermånaderna, så sällsamt det än kan låta, Flora för spiran i stället till en vinterträdgård förvandlade stora salong, där man njuter av värmen och punschen under hundraåriga lagrar, vid springvattnets sorl och musikens toner, medan marken utanför ligger höljd med snö . . .”, skriver G. Thomée 1863. Under den första tiden, på femtiotalet, gjorde dock vinterträdgården knappast succé. Ny Illustrerad Tidning publicerade 1859 en interiörbild med kommentaren att allt var så noga som möjligt avritat med undantag för att tecknaren satt dit gäster! Under sextiotalet blev framgången större. Samma tidning återgav 1865 en ny bild med följande text:

”Inträdesavgiften är 25 öre, det kommer man nog ut med, men svårare är det ibland att få sig ett bord eller en stol. Det är en hel samling av gott folk, familjer med barn och blomma. Man ser föga eller intet af denna haute volée, som befolkar kungl. teaterns amfiteater . . . Det är nästan uteslutande med-

Bild 6. På sextioalet hade vinterträdgården slagit igenom, och Eckert hade fullt hus. Träsnitt i Ny Illustrerad Tidning 1865.

lemmar av den stora familjen Pettersson och dess fränder som en söndagseftermiddag söka sin anspråkslösa förströelse på Novilla.

Hornmusiken tonar i kända melodier från läktaren, kanarie-fåglarne instämma med full hals, vattenkonstens nedfallande strålar plaska i bassängen, där små guldfiskar simma till barnens förtjusning. Molins neapolitanska vattenbärare står med sin kruka på axeln, så har han gjort i många år, och kronornas skimmer återkastas av spegelväggarna i salens båda ändar, vilka sålunda förete anblicken av snart sagt ändlösa perspektiv.

Njutande av allt detta sitta vi under grönskande lagrar och smutta på den gula svenska nationaldrycken. Vi hava ej hört någon berömma hr Eckerts varor, men icke heller någon, som förklarar dem sämre än vad man är van att annorstädes få. . . Nu avbrytes mitt i ett stycke för att uppstämna Leporellos aria, det betyder att en gammal glad och känd kund inträtt i

Bild 7. Novillas fasad blev i slutet av 1800-talet nästan helt skymd av häckar och popplar. Efter foto från 1880-talet.

salen. Leporellos aria inbringar alltid musiken ett glas punsch. Det kan behövas till att skölja ned mässingen.”

Sommaren 1875 köpte konditorn August Schéele Novilla. Av allt att döma drev han rörelsen enligt samma riktlinjer som företrädaren, och han bibehöll även vinterträdgården. Några versrader från denna tid erinra om att källarmästaren själv någon gång kunde ge utlopp åt en poetisk ådra, skyddad bakom signaturen Fergus.

” — — —

Vinterträdgårdslukt,
Bacchi safters fukt
ånga ur den ljusa salen.
Lågor och musik,
blommor och publik
och vid disken en poet!”

Bild 8. Efter ombyggnaden 1889 återstår endast det västra av de tre rikt snidade gavelfält, som en gång prydde No-villa.

Salongen var vid denna tid dekorerad i guld, vitt och spegelglas. Ornamenten visa en blandning av nyrokoko och gustavianska former. Mitt på den inre långväggen, under musikläktaren tronade en jättelik byffé och framför denna en disk med färgerna vitt och guld. På ömse sidor om detta mittparti fanns "ganska präktiga pompejanska väggmålningar". Vinterträdgården var alltjämt populär och i synnerhet under slädfärderna kring Djurgården gjorde man gärna en avstickare dit för att dricka ett glas glögg. "Söndagspubliken trivdes då även ganska gott bland granarne och de konstgjorda växtgrupperna därinne", skriver Kay G. Englund 1890, "helst i de s. k. bersåerna, uppförda i grönmålad spalier, medan en mässingssextett från den nästan dolda lilla musikläktaren ovanför disken livade stämningen med sina för dagen populära musikstycken".

Efter Schéeles död sålde stärbhuset i mars 1889 Novilla till byggmästaren C. O. Lundberg, som redan efter ett och ett halvt år avyttrade byggnaden till källarmästaren Edvard Schreil. Här ligger emellertid en mystifikation: under de 19 månader, då byggmästare Lundberg enligt kunglig resolution var ägare till Novilla, genomfördes en grundlig ombyggnad och restaurering, som enligt en samtida uppgift kostat 21.000 kr. Och likväl köpte och sålde byggmästaren stället för samma summa, 40.000 kr. Möjligen var han av någon anledning bulvan för källarmästare Schreil.

Allt nog fick Novilla vid denna tid i stort sett det yttre skick som det nu har. Den stora dubbeltrappan byggdes om, de fyra kolonnerna och frontonen borttogos och en kolossal glasveranda byggdes framför hela fasaden. Ovanför den nya entrén anordnades en låg attika, prydd med Sergels bellmansmedaljong inom en i trä skuren lagerkrans. Genom denna ombyggnad försvann större delen av den gamla sydväggen — den nya verandan skildes endast genom en låg avsats med barriär från salongen.

I det inre slopades vinterträdgården fullständigt, väggarna ommålades — med bibehållande av nyrokokon — och ett fasetttak inlades. Ritningarna till alla dessa arbeten hade utförts av den för Sveasalens inredning berömde arkitekten Ludvig Peterson.

Då Novilla efter ombyggnaden åter öppnades den 1 maj 1889 hade rörelsen dessutom ändrat karaktär. Från att förut ha varit schweizeri blev det nu restaurang med kafé samt varietélokal. En liten estrad var anordnad mitt på den inre långväggen, där förut disken stått. Det s. k. varietéföbudet 1896 innebar att spritdrycker icke finge utskänkas i samband med varietéföreställning. Schreil lät då uppsätta en av luckor sammansatt vägg mellan salongen och verandan, alltså på den forna sydväggens plats, och serverade spritvaror endast på verandan. År 1897 planerades gårdsplanen utanför Novillas västgavel, och den nuvarande stenterrassen med trappa och barriär uppfördes.

Källarmästare Schreil behöll Novilla till sin död, varefter stärbhuset sålde stället till grosshandlaren Esaias Tegnér. Denne

fortsatte rörelsen utan större förändringar. Däremot ökade han antalet boningsrum i huset 1907 genom att nedriva östgaveln och tillfoga en utbyggnad i två våningar. Dels genom detta tillskott och dels genom påbyggnad av vinden och tidigare förändringar av baksidan har Novillas ursprungligen låga sadeltak fått en synnerligen nyckfull och föga estetisk form.

De senare innehavarna av Novilla, fru Augusta Löthgren, hennes son, direktör Ernst Löthgren, och dottern fru Nadeschda Nilsson, ha genom arv avlöst varandra. Under tjugutalet blev Novilla under namnet Folies Caprices åter en gång danssalong. Smyckad med färgstarka dekorationer, stundom i indisk eller kinesisk stil, och med en jazzorkester på estraden, tjänade salongen ännu en tid den uppgift, för vilken den byggts nära hundra år tidigare. Då jazzmusikens toner dött bort, stod den stora salongen några år tom och öde, men under de sista tio åren har den varit provisoriskt ordnad till filminspelningsateljé.

En sammanfattning av vad här sagts ger följande förteckning över ägarna av Vauxhallen — Novilla under de gångna 110 åren:

hovjägaren G. L. Carlstedt	kungl. resolution	9 maj	1832
galanterihandlaren Joseph Zanoni	”	3 juli	1834
konditorn Johan Wazau	”	1 juni	1836
konditorn Christian Grischotti	”	22 nov.	1843
konditorn Gabriel Winter	”	9 mars	1847
konditorn Carl Wilhelm Eckert	”	4 maj	1850
konditorn August Schéele	”	8 nov.	1875
byggmästaren C. O. Lundberg	”	15 april	1889
källarmästaren Edvard Schreil	”	10 nov.	1890
grosshandlaren Esaias Tegnér	”	16 maj	1904
direktör Ernst Löthgren	”	27 juni	1919
fru Augusta Löthgren, f. Henriksson	”	14 juli	1930
fru Nadeschda Nilsson, f. Hellmark	”	17 juli	1939
Nordiska museet och Skansen	”	9 juli	1943

Den 28 juni 1943 undertecknades det köpekontrakt, genom vilket Nordiska museet och Skansen blev ägare till den minnesrika djurgårdsbyggnaden. Köpet möjliggjordes därigenom att

ett antal donatorer ställde den erforderliga summan till museets förfogande. Därmed har det sista skedet i ställets historia inlett. Novilla kommer aldrig att återuppstå såsom förlustelse-lokal i den gamla bemärkelsen. Men det är museiledningens förhoppning att i sinom tid få möjlighet att återställa den forna empirefasaden — en av de bästa exponenterna för den speciella djurgårdsempire, som har gammal hemortsrätt vid slätten — och att använda den rymliga salongen som samlingslokal för sådana ändamål som falla inom museets intresseområde.

Använda källor och litteratur: Kungl. resolutioner i Riksmarskalksämhetets arkiv; värderingshandling 1833 i Allmänna brandförsäkringsverkets arkiv; Fr. Boije, Magasin för Konst, Nyheter och Moder, 1833; J. E. Rydqvist, Djurgården förr och nu, 1833; J. P. Tollstorp, K. Djurgården, historisk statistisk, 1844; G. Thomée, Stockholmska promenader, 1863; O. Carlén, K. Djurgården vid Stockholm, 1867; P. E. Bergstrand, Stockholms Djurgård, 1886; K. G. Englund, Djurgården i ord och bild, 1890; G. Bolin, N. Östman och T. Hedberg, Djurgården förr och nu, 1925; G. Näsström och G. Selling, Södra Djurgården, 1930; A. Bäckström, Kring ett lusthus från Karl XIV Johans Djurgården, i Fataburen 1939.

Till arkivarien fil. dr Arvid Bäckström, som med utomordentlig välvilja ställt excerpter och anteckningar till författarens disposition, frambäres ett varmt tack.

SÄBYKISTAN

av Sigfrid Svensson

I Fataburen 1937 presenterades ett par till Nordiska museet nyförvärvade kistor från Västergötland och Hälsingland, kallade Ekby- och Bjuråkerskistorna. Med hjälp av jämförande bildmaterial visade författaren där, att dessa allmogemöbler hade den imponerande åldern av 750 à 800 år. Det är ej svårt att konstatera likheten mellan dessa vördnadsvärda åldringar och den här, bild 1, 3—5, återgivna kistan från Säby socken i nordligaste Småland, vilken Samfundet Nordiska museets vänner under 1943 inköpt och överlämnat till museet. Konstruktionen är i huvudsak densamma: sidor och gavlar äro infällda i fyra kraftiga hörnståndare, vilka samtidigt utgöra kistans fötter. Den mest framträdande skillnaden är, att Säbykistans ståndare äro så breda, att de också utgöra en väsentlig del av fasad och baksida. Åtskilliga snickaredetaljer ange, att Säbykistan är yngre och härom vittnar också, att den har lock med gångjärn (i Ekbykistan har locket ledats på tappar). Fullt tydligt är å andra sidan, att Säbykistan måste vara en ättling om ock en sentida sådan till de andra kistorna. Frågan är då hur pass sentida den är. Själva konstruktionen kan härvidlag inte ge något avgörande svar, den torde i södra Sverige ha använts vid tillverkningen av enklare mjölläror ännu under 1700-talet.

För en närmare datering äro vi alltså enbart hänvisade till kistans dekorativa utsmyckning. Huvudbeståndsdelen av denna utgöres av karvsnittsrosetter. Att karvsnitt av mycket gammalt funnits i Norden, framgår av att dess former eftergjorts och bevarats i förhistoriska metallarbeten. Tekniken har näppeligen sedan varit helt försvunnen utan troligen levat kvar i träsnideri

av enklare slag. I varje fall kom den under medeltidens senare del på modet igen. Från Gotland finnes i Fornsalen i Visby en kista (avbildad i Fataburen 1909, sid. 26) inte så olik Säbykistan, men med en vida rikare och frodigare karvsnittsornamentik av utpräglad sengotisk karaktär. Kistan, som har utländska motsvarigheter, torde härröra från 1400-talets slut. Detta är också den tidigast tänkbara dateringen av den här aktuella kistan.

Närmast behöva vi då för att fastställa tiden för Säbykistans verkliga tillkomst en begränsning framåt i tiden. Att den tidpunkten kan ligga ganska sent ger den skånska sängen bild 2 en erinran om. Både i form, konstruktion och ornering visar denna överensstämmelser med Säbykistan och dess datering 1734 har ej betvivlats som angivande tillverkningsåret. För övrigt finnas sådana karvsnittsornament som virvelhjulet och den enkla karvsnittsrosetten kvar i allmogekonsten ännu in på 1800-talet. Båda dessa ornament äro i det närmaste överensstämmande på Långarödssängen och Säbykistan. Men kistans övriga rosetter kunna däremot inte kallas enkla utan äro i stället ganska invecklade och varierande. Till dessa har det heller inte varit möjligt att påträffa direkta överensstämmelser bland de med karvsnitt smyckade allmogeskrin, vilka finnas bevarade redan från 1600-talets senare hälft. Karvsnittet på de även i Småland vid denna tid ej ovanliga, rikt snidade skrinen har delvis en annan karaktär både genom att det täcker hela ytor och genom de i urtagningarna ofta utsparade små korsblommorna eller "dropparna". Härigenom skulle vi ha begränsat tiden för Säbykistans sannolika tillkomst till en period på drygt halvtannat århundrade, 1400-talets slut till 1600-talets mitt. I Långarödssängen från 1734 ha vi visserligen ej heller spår av den yngre karvsnittsstilen, men denna har heller inte i Skåne haft samma rika förekomst som i landskapen norr därom. I norra Småland ha karvsnittsrosetter påminnande om Säbykistans i miniatyrform kvarlevat på kakstämplar.

Förutom karvsnittsrosetterna har kistan också några andra ornament överst på framsidan. Tyvärr är detta parti nygjort,

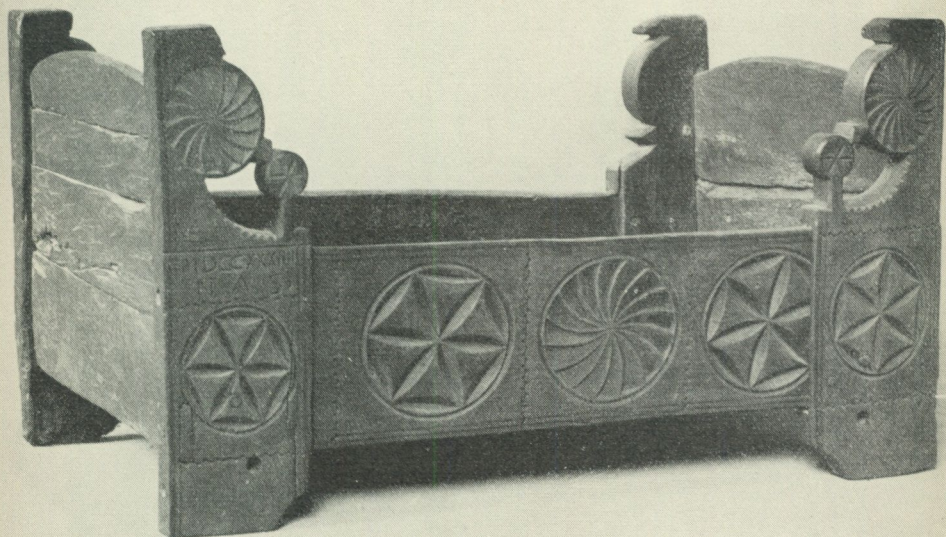
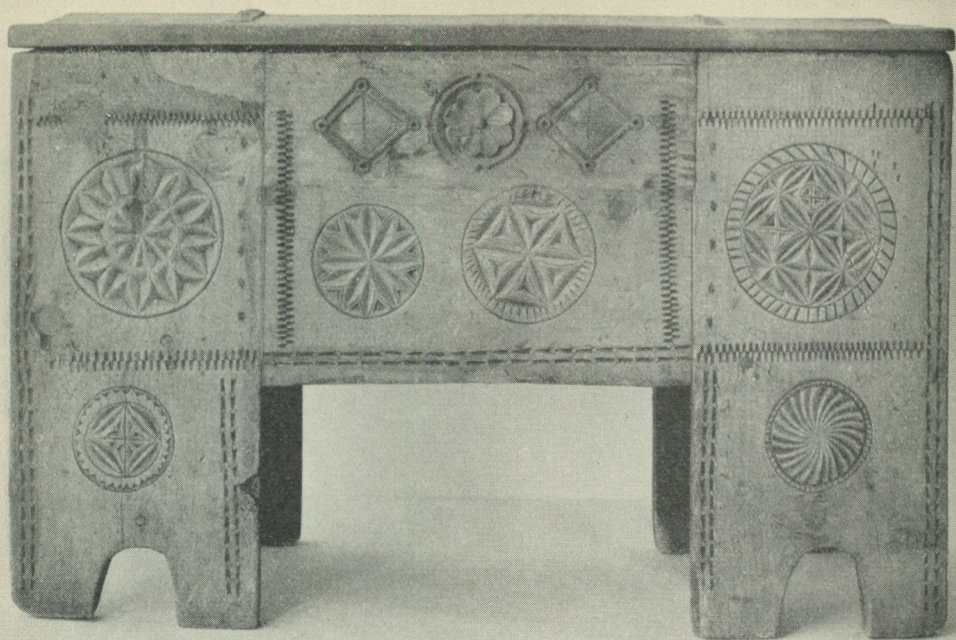

Bild 1. Kista från Säby socken, Småland. Nordiska museet 228,300. Jämför bild 3—5.

Bild 2. Säng från Långaröds socken, Skåne. Med årtalet 1734. Nordiska museet 97,792.

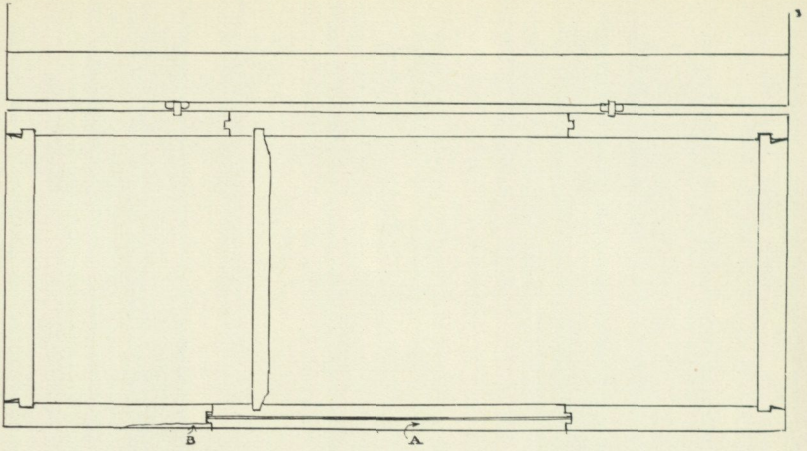

Bild 3. Säbykistan sedd uppifrån. Bild 3—5 teckningar av Olle Homman.

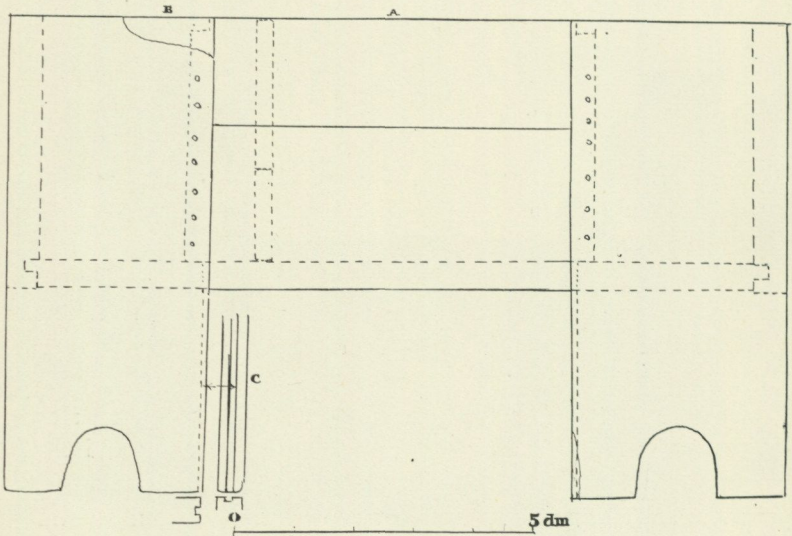

Bild 4. Säbykistan, framsidan. Jämför bild 1.

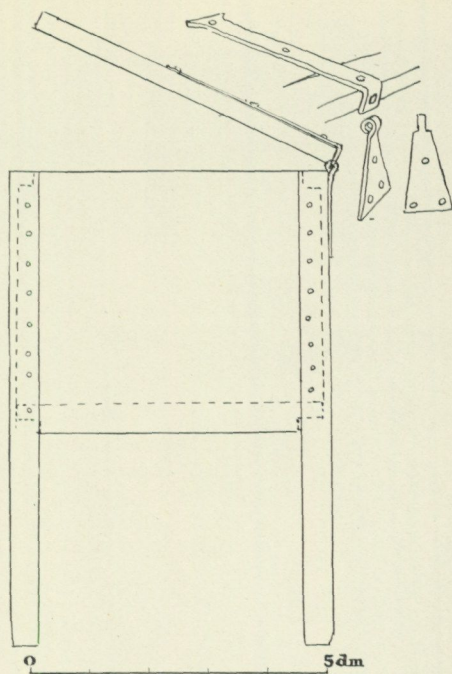

Bild 5. Säbykistan, ena gavel-
sidan.

men låt oss det oaktat tills vidare betrakta ornamenten som autentiska: en åttabladdig omskriven ros mellan två dubbellinjiga, hörnställda kvadrater med svag diamantskärning. Ha dessa ornament sinsemellan med varandra att göra, eller är det blott fråga om en ytfyllnad av skäligen enkel och meningslös beskaffenhet? Framsidan av en låda till ett skåp från Tvååkers socken, Halland, bild 6, ger genast svar på frågan. Kistans lösa ornament utgöra här en fast komposition, och infogad i ett helt ytmönster går denna igen i locket på ett skrin från Hjærtum i Bohuslän, bild 7. Samhörigheten torde vara obestriddlig och härmed ha vi från en folklig ornamentik av mera tidlös karaktär kommit fram till en daterbar modestil.

Skåpet från Tvååker är ej svårt att placera. Om själva skåpformen säger Sigurd Erixon, att "det är en av den nordvästtyska och danska renässansens mest omhuldade möbелtyper, och

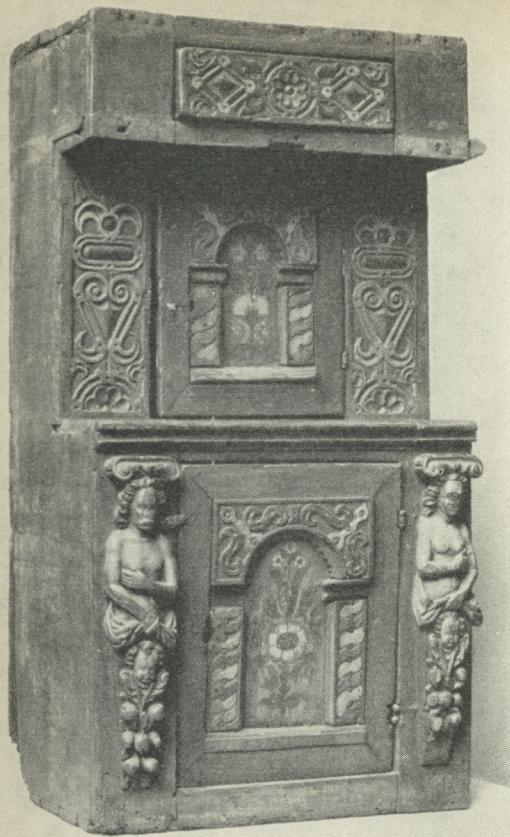

Bild 6. Skåp från Tvååkers socken, Halland. Nordiska museet 32,509.

det är troligen därifrån som den i förenklad gestalt vunnit inträde hos allmogen i sydvästra Sverige" (Folklig möbelkultur, sid. 68). Ornamentiken av senrenässanskaraktär pekar helt åt samma håll. Hermerna vid sidorna, änglahuvudena och frukt-klasarna, liksom beslagsornamentiken (juvelornamentiken enligt V. Slomanns senaste forskningar, framlagda i Tidskrift för konstvetenskap, årg. 24) och ramverket med bågfälten möta i stor rikedom i Danmark och de gammaldanska provinserna såväl i kyrkoinredningar som på profana möbler från 1600-talets tidigare årtionden.

Äldre än nämnda tid kan inte Säbykistan vara. Av renässansornamentiken kom förutom de rundbågiga arkaderna särskilt beslagsornamentiken att åtminstone under en tid framåt efter-

Bild 7. Detalj av lock till skrin från Hjärtums socken, Bohuslän, Nordiska museet 95,885.

bildas i det folkliga möbellantverket och träsnideriet. En stolpskänk i Nordiska museet från Göteryds socken i Småland, daterad 1646, är ett av de vackraste proven härpå. Ännu så sent som 1691 har ett halländskt skåp kvar en beslagsornamentik med rosen som centralmotiv, och i fragment är samma renässansornering ej ovanlig på sydsvenska mangelbräden, vilka närmast äro daterbara till 1600-talets andra hälft.

En närmare datering av Säbykistan bör nu vara möjlig. Som lösa ornament ha dess ros och kvadrater kommit så långt från förebildens ofta ytfyllande ornamentik, att man närmast vore böjd för en datering till 1600-talets slut. Men dessa ornaments karakteristiska dubbellinje med dess runda hål, "pärlor", synes dock i övrigt ha tappats bort vid denna tid. Som ovan nämnts talar också karvsnittets karaktär emot en datering alltför sent på 1600-talet. Århundradets mitt skulle då med stor sannolikhet kunna sättas som Säbykistans tillkomsttid.

Nu vilar ju dock denna mera precisa datering väsentligen på orneringen av en nyinsatt del i kistan. Det har varit omöjligt att få uppgifter om när denna reparation företogs. Säljaren uppger, att kistan ägts av hans farfar, som var bonde och hette Johan Dufva. Denne var bosatt i Doppedalen i Säby socken, en gård under det Hermelinska fideikommisset Gripenberg. Säljaren mindes kistan från farfaderns hem, där den stod i en gäststuga eller sommarstuga. "Jag minns", säger han vidare, "att de nog hade värdesaker av olika slag i den." Det är mer än 50 år sedan och säljaren känner ej till, att den skulle ha reparerats: "den var likadan, när jag såg den som barn, som den är nu". Vid denna reparation ha tydligen också de i övrigt ursprungliga gavelssidorna erhållit sin karvsnittsornamentik, en förstorad kopia av ornamenten på fötternas nedre del. Troligen samtidigt har det nuvarande locket tillkommit och ett par mindre kompletteringar gjorts upptill på den vänstra framståndaren.

Att den på framsidan nyinsatta delens ornamentik inte kan vara något tillfälligt påhitt har framgått av de här gjorda jämförelserna. En möjlighet skulle ju teoretiskt vara att den restaurerande snickaren kopierat orneringen från något annat föremål. Men dessa ornament äro icke vad man i första hand tänker sig höra samman med karvsnittsrosetter och motivets degeneration bör inte heller ha lockat till kopiering. Med till visshet gränsande sannolikhet vågar man därför säga, att på den nytillsatta delen helt enkelt överförts den ornamentik, som funnits förut på kistan. Möjligt är att detta parti av kistan erhållit skavanker i samband med att en ursprunglig låsanordning förstörts. Den nuvarande ornamentiken synes visserligen icke lämna plats för någon sådan, men det visar sig, att på äldre kistor och skrin nyckelhål och beslag ofta placerats helt oberoende av den först anbragta snidade dekoren.

Kistan har ytterligare ett dekorativt element, nämligen urtagningar i nagelsnitt, som dels äro motställda varandra, dels löpa parallellt utmed ytterkanterna. Nagelsnittet hör också till renässansornamentiken och synes uppträda först ett gott stycke in på 1500-talet. Här ha vi alltså ytterligare en avgränsning som

hindrar en tidigare datering. På mindre föremål såsom mangelbräden och rockblad lever nagelsnittet kvar in på 1800-talet.

Slutligen skall nämnas att de bågformiga urtagningarna på fötterna äro sällsynta i det bevarade europeiska materialet av dylika kistor, men motsvarigheten på en schweizisk kista (O. v. Falke, Deutsche Möbel, sid. 14) kan antyda, att även denna detalj i Säbykistan följer en äldre tradition.

Förre ägaren uppger, att han hört omtalas, att kistan "för länge, längesedan skulle ha kommit från Gripenberg". Sannolikast är väl detta enbart en förklaringsägen: kistan har med tiden blivit ensamstående i sin art och då har man velat förklara dess säregenhet med att den en gång hört hemma på den stora herrgården i socknen. I varje fall är givetvis en ståndkista av sådan typ ej tänkbar i en herrgårdsmiljö vid denna tid annat än möjligen placerad i någon ekonomibyggnad och detta skulle i så fall endast betyda, att man härvidlag följt ortens allmogetradition. Men även hos allmogen bör en kista av detta slag varit föråldrad vid 1600-talets mitt såsom beståndsdel i en rumsinredning (orneringen talar dock för att kistan stått i en stuga och ej varit en simpel mjöllår på ett loft). Under 1600-talet kommo kistor av nutida konstruktionstyp i bruk även hos allmogen. Dessa kistor stodo direkt på golvet, hade väggar sammanfogade med sinkning och voro ofta prydda med järnbeslag och senare även med målning. En tysk forskare (V. Bramm i Volkswerk 1941) har karakteriserat skillnaden mellan stolpkistorna och de sinkade kistorna så, att de förra äro timmermansarbeten under det att de senare äro snickareprodukter. Denna träffande uppdelning torde också kunna användas som förklaring till varför stolpkistorna levat kvar så länge vid sidan om de nya typerna.¹ Timmermännen, som hjälpte till med husbygget,

¹ Kulturen i Lund äger två kistor av denna typ men med mycket enkel ornering, den ena från Stoby socken i norra Skåne (Kulturen 1937, sid. 39), den andra från V. Torsås i sydvästra Småland (W. Karlson, Medeltida möbler, pl. XXVIII). Av en helt annan kvalitet är ornamentiken på delarna till en kista i Nyköpings museum (Sörmlandsbygden 1941, sid. 93), ursprungligen från Kuddby socken i Östergötland. Denna kista torde härröra från 1500-talet och hör till en annan kategori av hantverkare.

ha också fått i uppdrag att göra de enkla mjöllårar som behövdes. De använde därvidlag skiftesverkstekniken, som de voro välförfarna med från timmerarbetet. En försiktig smålandsbonde har kanske tyckt, att det var en onödig utgift att beställa en av den nymodiga sortens kistor hos snickaren; timmermannen har i stället fått i uppdrag att göra en ståndkista, som kunde duga som stugmöbel. Denne kunde skickligt hantera sina stämjärn och sin kniv, karvsnittsrosetterna voro välbekanta motiv, men han har också iakttagit att den nya tidens möbler haft en annan dekor: nagelsnittet och beslagsornamentiken i plattskärning. Han gjorde så gott han kunde och mindes — och så fick Säbykistan sin egenartade blandning av förhistorisk konstruktion, gotiskt karvsnitt och renässansens nya ornament. Givetvis kunna vi också tänka oss husbonden själv besitta en timmermans färdigheter.

OTTILIA ADELBORGS UPPTÄCKTS- FÄRDER MED PENNSTIFT OCH DAGBOK

av Gerda Boëthius

I en av sina dagböcker skriver Otilia Adelborg en dag mitt emellan ett mer eller mindre noggrant upptecknande av dagarnas små och stora händelser: "Jag vet människor i hvilkas närvaro endast rena andar trifvas. Vi omskrifva det på vårt sätt. Vi säga att i vissa personers närvaro framkallas alla våra bästa sidor, eller att en menniska för solsken med sig hvar hon går. En sådan ville jag vara." — Hon var en sådan människa. Det vet var och en som mötte hennes fängslande konstnärsgestalt och betvingats av den strålgans som stod omkring henne av skönhet, renhet, idealism och intensiv forskarhåg. Men hon var för anspråklös att själv förstå det. Det var en del av tjusningen hos denna rikt fasetterade personlighet, att hon var omedveten som ett barn och ung till sinnes som om hon verkligen varit 17 år 1902, då hon bosatte sig i Gagnef — som hon skämtsamt brukade säga — och inte 47. Otilia Adelborg blev fr. o. m. den tidpunkten en av de aktiva krafterna i Dalarna för hembygdsvård i alla dess olika former, studerande, samlande och uppbyggande. Hon hade haft en lång förberedelsetid.

En stark våg av känsla för vår egen kultur och dess värde som inspirationskälla i nuet hade från Artur Hazelius nått den generation konstnärer, som skulle göra det stora genombrottet i vår konst. Det är mycket möjligt, att dessa ungdomar om Hazelius ej varit skulle vänt sin håg odelad mot allt nytt och utländskt, ty de föregående generationerna hade — inspirerade

av Düsseldorfmåleriet — valt sina pittoreska motiv just i de svenska bygder, där folkkonsten haft hög blomstring. Om inte nya friska synpunkter och meningsfull samlarverksamhet satt in, skulle antagligen hela denna del av vårt kulturarv ha blivit lika litet uppskattat som akademikernas historiemåleri. Nu var det något annat.

Den unge Zorn var från pojkkåren intresserad av den miljö hembygden bjöd, denna hembygd som han från 12-årsåldern tvangs leva skild från under skoltiden och därför återvände till om vår och jul med den intensiva förälskelse och behov av inlevelse som hemlängtan skänker. Han var utan tvivel den bästa av Hazelius lärjungar bland akademikamraterna och tog grundläggande intryck av Nordiska museets tillblivelse. För andra blev det bestående endast önskemålet att skapa nytt på gammal grund, att återuppliva former och även konstarter som försvunnit och malts sönder i industriens allt behärskande ångvält. De grepo in på olika områden från bokillustrationer och dekor till vävnad och möbelkonst. Det blev en naturlig sak för den konstnärsgeneration, som gick på akademien mellan 1875 och 1885, att aktivt bidra till en svensk renässans, där alla konstarter skulle blomstra och utvecklas i en svensk stil och anda. 1890-talet var den period då denna rörelse växte sig stark och den fick sitt verksamaste stöd av alla våra "parisare", vilka nu som mogna konstnärer flyttade hem till Sverige.

Ottilia Adelborg, som var född 1855, gick åren 1876—78 på Tekniska skolan och kom därifrån över till konstakademien 1878, där hon var en stillsam, flitig och trogen elev till 1884. Flickorna i akademien voro få på den tiden och deltog ej så mycket i kamratlivet. Ottilia Adelborg var så gott som helt skild från det. Hon tillhörde en strängt konservativ familj och krets. Tillsammans med två systrar bodde hon hemma hos sin mor, en förfinad, älskvärd, men strängt despotisk och litet sjuklig sjöofficersänka, som inte hade mycket förståelse för vad yrkesutövning krävde. Ottilia var yngst och behandlades av mor och systrar som småflickan. Till att börja med kom hon bara ut på besök till familjebekanta. Slakten, där familjerna Leijon-

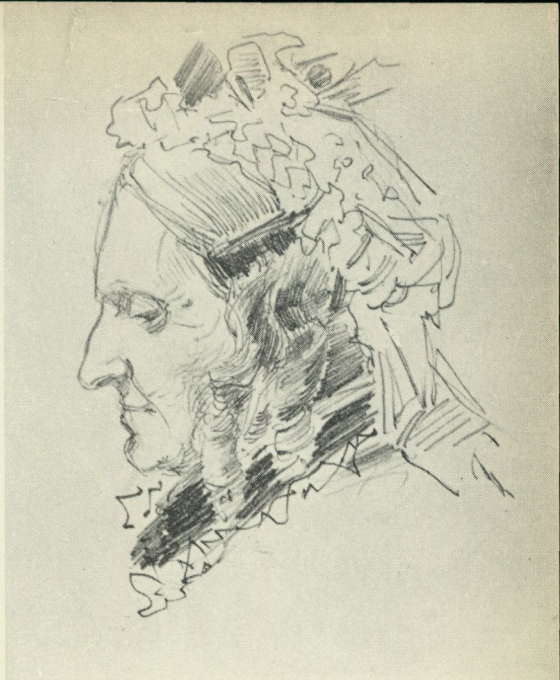

Bild 1. Konstnärinnans moder. Dat.
15 december 1890.

hufvud och Rålamb spelade den mest framträdande rollen, tog flickorna Adelborg i sitt hägn och deras talanger — den vackra äldsta system Maria var en begåvad och originell textilkonstnärinna — var en prydnad för kretsen. I Ottilia brann vandrarlust, arbetshåg och längtan ut med en kraft, som nog skulle lett till att hon brutit sig loss och banat sig en egen väg, om ej banden varit så järnhårt fasta och hon irrationellt nog älskat sina bojor. De representerade en sida av hennes tillvaro, släkten, traditionen, arvet och allt vad det innebar av styrka och kultur.

På 1880-talet gjorde Ottilia Adelborg sina första målarfärder. De gällde Skåne, där hon i Arild målat en rad vackra akvareller med motiv från fiskarnas liv och arbete och även studerade bondekultur, bild 3. 1893 kom hon ut på sin första, stora färd till Dalarna och det blev hennes förlovade land, hennes längtans mål och största inspirationskälla. I Werkmästers hem i Rättvik hade hon länge en fast punkt, bódde i närheten, målade och gjorde uppteckningar. En resa till England 1894 befäste den kärlek till detta land och dess kultur, som hon insupit

Bild 2. Gårdsinteriör med källarbod från Tibble by,
Leksands socken, Dalarna. Dat. 29 juli [1891].

genom fadern från barndomen, och under 90-talet kommo särskilda strängar i sjöofficersdotterns själ i vibration genom beröring med den holländska skepparbefolkningen och dess pittoreska byggnadskonst, dekorativa dräkter, båtar och hav.

Mot denna bakgrund är det man skall se värdet av det stortade förvärv Nordiska museet gjort genom att Ottilia Adelborg som avled 1936 förordnat, att hennes dagböcker, förda från och med augusti 1899, och hennes rika samling skissböcker skulle tillfalla museet. Gåvan har nu efter den sista systemens död överlämnats 1943. Frånsett det stora konstnärliga värdet av hennes teckningar är det ett märkligt och mångskiftande kulturhistoriskt material, som på detta sätt blir bevarat i museets samlingar. Ottilia Adelborg tänkte säkerligen främst, att de illustrerade uppteckningar, som hon gjort i Dalarna, hade värde och på detta sätt skulle gå till eftervärlden. Men materialet ger mer än så. Hennes konstnärspersonlighet får en intressant belysning, som kommer att bli framtida forskare i periodens konst till ovärderlig nytta. Samtidigt äro dagböckerna ett märkligt dokument om livet och stämningarna i ett förfinat stockholms hem

Bild 3. Interiör från bondstuga i Hässleholmstrakten, Skåne.
Dat. 31 augusti 1891.

från sekelskiftet och framåt. Kommendörkapten Adelborgs tidiga död isolerade hans familj i en krets av släktingar, där de kvinnliga elementen voro i majoritet, och där detta accentuerades genom att de ej hade någon bror. Ottilia Adelborg kände alltid starkt saknaden av manligt inslag, men hennes mor och äldre systrar, särskilt kvinnosakens kända förkämpe Gertrud Adelborg, delade ej hennes känslor på denna punkt. Kamraterna fick Ottilia ej umgås med. Hon fick knappast deltaga i en akademifest. Ett par gamla onklar, rektor Leonard Wærn och några med vördnad betraktade äldre herrar i släkt- eller bekantskapskretsen utgjorde moderns manliga umgänge och det fick också i stort sett bli döttrarnas. I det fina kultiverade hemmet vid Klara östra kyrkogata trivdes vännerna och dit kommo de på täta visiter. Vad än Ottilia var sysselsatt med fick hon gå ifrån och ta emot. Det var ofta ganska svårt att få debet och kredit att gå ihop och varje liten inkomst noterades tacksamt.

Vardagslivet i ett dylikt hem tänker man sig kanske prövande tungt för de unga. Det var det ej. Systrarna Adelborg voro stolta och lyckliga över sitt hem, det ha de vittnat om för många,

som minnas det. I dagböckerna, som beröra endast de sista åren modern levde, belyses detta bjärt. Hemmet var en del av dem själva. Ottilia blev ibland otålig, mest därför att hon var den som aldrig kunde komma undan betungande småplikter. Marias arbete inbragte så mycket att det ingav respekt och dessutom voro hon och systemen Gertrud mindre osjälviskt lagda och mera färdiga att låta "lilla syster Ottil" passa upp i ordets vidaste bemärkelse. Dessa problem voro emellertid knappast originella för Adelborgs. De voro tidens och ännu i långt senare tider är döttrarnas rätt till studietid och arbetstid ofta nog styvmoderligt behandlad. Ottilia gjorde heller inte mycket för att värna om den. Det var annat, som sammanhängde med deras liv, som tjusade henne och skulle bli av stor betydelse.

Resor lockade den tidens unga konstnärer kanske mer än nu. Många omständigheter, ej minst de ekonomiska förhållandena, omöjliggjorde emellertid annat än en kort vistelse i Paris 1889 för Ottilia Adelborg eller gjorde att Dalarna och Skåne i regel länge fick bli det avlägsnaste målet. Nästan alla akademikamraterna hade rest till Paris och bodde där och buden från Seinens strand måste ha lockat. Ottilia Adelborg fördjupade då i stället sitt intresse för den svenska stilen och sökte kontakt med ledare inom rörelsen. Dagböckerna visa vilken betydande roll Nordiska museet måste spelat under denna period. Det var både väckelse och kraftkälla.

Just vid den tid då dagböckerna börja, 1899, har Ottilia Adelborg tydligen kommit i verklig kontakt med hela denna intressesfär och blivit en medarbetare. Svensk hemslöjd stiftas nu och Ottilia var en av stiftarna och en av den första styrelsens medlemmar. Med liv och själ gick hon upp i detta företag, vars banbrytande karaktär fakta visa i korthuggna, enkla satser. Hon börjar föra ett rörligt liv, som splittrar tiden för målning, men tillfredsställer andra sidor av hennes begåvning. Odelbergs på Berga, Thorells, Isak Gustaf Clasons, fröknarna Petre, Petrellis — de voro liksom Annie Frykholm och hennes syster och mor främst Maria Adelborgs vänner — och andra hem och människor utökade nu den snäva kretsen från de tidiga ung-

Bild 4. Torgstånd (i Stockholm?). Ur skissbok från 1890-talet.

domsåren, som hon brukade berätta om. För alla voro Natanael Beskows predikningar om söndagarna vallfartsmålet. I början av dagbokstiden reser Ottilia ensam ut eller tillsammans med någon vän eller kamrat, men så småningom får hon Maria med. 1900 och 1901 voro milda höstar och Drottningholmsparken blev en konkurrent till Djursholm. Dagboken ger en levande skildring av en höstdag på Drottningholm, då alla äro i rörelse; vildvinet hänger i festoner, solen skiner på färgprakten, lilla prinsessan Margaretha drages omkring i sin vagn och var prinsessan Ingeborg visar sig höras glada skratt. Gamle kungen går omkring och ser på folket och ser glad och vänsäll ut. Det är i några rader en målande bild av en höstsöndag vid sekelskiftet.

Anna Wettergren, som gick på Tekniska skolan, var inackorderad hos Adelborgs. Det gav Ottilia och även de andra ej blott en vän för livet utan beröring med ungdomen och dess strävan; Annas bror Erik Wettergren, nu överintendenten vid Nationalmuseum, var också trägen gäst, först som skolpojke och sedan som ung student. Denna kontakt med ungdomen, som blev en del av systrarna Adelborgs liv, grundlades nu. De kände det som en källa till föryngring och vad det skulle komma att betyda för många ungdomar är svårt att beskriva, vittnesmål där-

om ha redan kommit fram (Axel Boëthius i Dalarnas hembygdsbok 1942) och komma säkert från många håll.

"Jag älskar mitt rörliga liv", skriver Otilia Adelborg och klarlägger sedan, bottenärlig som hon är, med några korta meningar, att alla hennes yttre intressen äro lika stora tidstjuvar från måleriet som hemmasysslorna. Hon vill och kan inte ha det annorlunda och det ligger en viss beundran, undran och avund i tonen, när hon då och då konstaterar, att systemen Maria ej kunnat lockas med ut men i stället arbetar söndag och vardag.

Arbetet i Svensk hemslöjd ökar om möjligt känslan för Dalarna. Svårigheterna att få fram goda varor yppa sig tråget och fast ingen säger det förstår man lätt att man från början stött på det olösliga problemet att få de olika bygderna att ge en fullgod tribut, om inte lokala krafter ge ledning och kultivera tillverkningen. Jurysammanträdena ge ofta anledning till dystra reflexioner, medan å andra sidan Svensk hemslöjds gedigna enkla och rena stil vinner sympati på bekostnad av textilateljéernas mera trevande och lyxbetonade tillverkning. Företaget lyckas och man får där som på andra konstnärliga områden, när man läser memoarer och vittnesbörd från denna tid, en stark känsla av vad Prins Eugen betydde för den klara uppläggnings av frågorna och det snabba genombrottet för de nya idéerna.

När gamla fru Adelborg dog 1902 blev yngsta dottern fri och obunden av hemmets plikter. Otilia Adelborg var då 47 år och kände sig helt berusad av friheten, halvt skrämmd, halvt lycklig. Den avskildhet från världen, som Adelborgs levit i, gjorde att Otilia med ett nästan närgånget intresse, som dock bättre betecknas som vetgirighet än nyfikenhet, studerar och beskriver allt och alla. Det är något av Linnés upptäckarglädje över det, vare sig hon befinner sig på en egendom utanför Stockholm, strövar omkring i Dalarna eller rör sig i sällskapskretsar. Detta gör dagboksanteckningarna särskilt värdefulla. Hon är på en ständig upptäcktsfärd. Friheten utnyttjades så, att hon först for till Holland med Anna Wettergren (som kort därefter skulle gifta sig med agronomen Carl L:son Behm). Sedan hyrde hon en bostad i Gagnef nära kyrkan, där hon ordnade ett hem, som

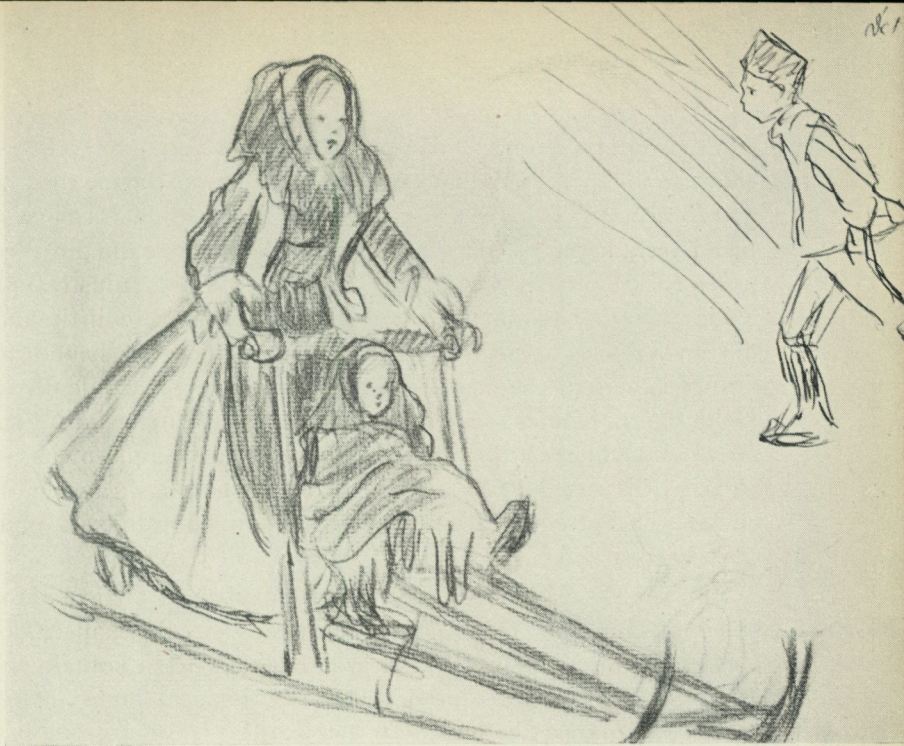

Bild 5. Lisskullor från Gagnef åka sparkstötting. Ur skissbok 1903—04.

blev den fasta punkten även för systrarna, till dess de byggde sin vackra gård vid Tallbacken.

Såväl tidigare dalaresor som detta första längre uppehåll i Gagnef 1902, och mycket annat, illustreras av ritningar i de 52 skissböcker, som även tillfallit Nordiska museet. De innehålla dels helt konstnärliga skisser, dels en mängd teckningar och anteckningar gjorda i första hand i etnografiskt syfte, alltjämt noggrant iakttagande och notering. Färger, tider för användande av dräkter, sedvänjor antecknas på samma sida som skisserna och detaljstudier av ornament och karakteristiska former, se t. ex. bild 8, följa ofta de konstnärliga helhetsbilderna. Hela Gagnef och mycket av Rättvik passerar revy. Den äldsta generationen är lika intimt studerad och karakteristiskt skildrad som den verksamma medelåldern och barnen, bild 5—8.

Ottilia Adelborgs största egenskap som konstnär var linjen

och teckningen. Hon var där mästare och den som skriver dessa rader hörde mer än en gång Anders Zorn nämna henne med hög uppskattning och karakterisera hennes egenartade förmåga att just i teckningen ge det väsentliga både i fråga om linje och volym. En intensiv beundran för Werenskiolds illustrationer ledde på 90-talets slut till ett visst, mycket lyckligt inflytande, liksom Selma Lagerlöfs böcker, som hon likaledes beundrade, tydligt påverkade hennes prosastil. Skissböckerna äro de direkta följderna av hennes strövtåg, när hon samlade material till sina odödliga Gagnefsskildringar, Gråns och Från Gagnä-mäns näs. 80-talsrealistens iakttagelse och omutliga sanningskrav ger där en säregen botten ton åt skildringarna som samtidigt stå under 90-talets synvinkel.

I Gagnef började Ottilia Adelborg omedelbart att grunda ett hembygdsmuseum. Det var Nordiska museet och Skansen som väckt tanken på behovet därav. Hon hade då ingen kontakt med de andra hembygdsvårdarna i Dalarna, hade ej ännu förnyat bekantskapen med akademikamraten Zorn, och Ankarcrona hade knappast ännu på allvar begynt sitt verk i Leksand och kunde ej peka på några positiva resultat. I Leksand fanns däremot Hazeliuslärjungen Jones Mats beundransvärda "Etnografiska museum" uppe i skogsbrynet under Källberget. Det kände hon till och studerade. Själv planlade hon konstnärligt och med djup historisk insikt Gagnefs minnesstuga på Tallbacken efter andra principer och med vidare syften. Platsen har en underbar utsikt, där Gagnefs "långa linjer", som hon älskade, starkt framträda. Den lämpar sig till festplats och samlingsplats utan att detta behöver förrycka karaktären av den gård, som för kommande släkten skulle bevara minnet av det Gagnef som varit. Först kom stugan till med från början ganska stora och förvånansvärt insiktsfullt gjorda samlingar, så kom härbret från 1663 och en klädstuga och inom kort var hembygdsgården ett centralt intresse i socknen och en förebild för andra, som ville arbeta på området.

Det är förvånande, att Ottilia Adelborg lyckades göra detta så snabbt och så självklart. Hon kom till Gagnef som främling

Hane Kerstin
10/10 1908

Bild 6. Gagnefflicka, Hane Kerstin.
Dat. 10 oktober 1908.

med två tomma händer och vann vänner, förståelse och stöd. Hemligheten låg i hennes idealistiska, osjälviska framträdande, hennes betvingande entusiasm och självförgätenhet. Det fanns inga stora later, ingen lust att synas och "göra sig", endast en brinnande känsla för och en fast tro på saken. Händerna voro tomma, men sinnet var fullt av detta, utan vilket aldrig något helt kan skapas, entusiasm, offervilja och kunskapshåg. Hon var den ödmjuka studenten på samma gång som den skapande konstnären.

Långa vistelser uppe i fäbodarna, ofta tillsammans med Sigrid Leijonhufvud, kompletterade studierna i bygden. Det var "Kättjäbuan", Jans Olas bodar, Gråbodarna, Tansbodarna osv. som hon gästade. Det gav friska upplevelser av fäbodliv och bueföring, som ännu under seklets första år pågick i obruten tradition. Dessa fäbodtider gävo också de bästa tillfällena till nyförvärv för Minnesstugan. I fäbodarna ha alla bättre tid än nere

Bild 7. Spelman från Dalarna. Ur odaterad skissbok.

i byn med dess ofta jäktade liv med dagsverken eller brådiskande sysslor. Under långa samtal och personligt umgänge vaknade hos mången minnen av ting, som de längesedan glömt, och hemkomna till bygden letades åtskilligt fram ur härbren och bodar och sedan fick "Ottilia" eller "Adelborg" som hon omväxlande kallades bud om att det fanns att hämta eller kanske låg det på kärran en dag då någon hade ärende uppåt kyrkbyn. Ritstiftet var Ottilia Adelborgs bästa medhjälpare på dessa färder. Det var roligt att bli avritad och många sutto omkring och tittade på och småspråkade och blevo bekanta. Gagnef var inte bortskämt med uppmärksamhet som siljanssocknarna och det bidrog väl till det glada intresse och tillmötesgående som mötte Ottilia Adelborg.

Hon hade inte glömt "Svensk hemslojd" och redan första

Bild 9. Stjärngossar i Gagnef. Ur skissbok från 1910.

mest hembygdsvård och hemslöjd — hela dagen på båten över Siljan i gräväder. Växtfärgningen förstod hon inte så mycket av, men den fascinerade henne. Den norska hemslöjdspionjären Hilda Christensen ledde kursen och Beda Larson, som sedan skulle bli hemfärgningens nydanare, var lärjunge. Där pågick skolkök och med beundran konstaterar hon att Zorns redan i sex år haft vävkurser och att de hade en "läsestuga". Det var den av dem grundade "Mora bokstuga" hon avsåg, ett kraftigt stöd för folkbildningen och biblioteksväsendet. Man får en intressant påminnelse om hur stor skillnaden är mellan Ovan- och Nedansiljans kultur, när man märker hur främmande och obegripligt språket, sederna och benämningarna verkade även på Ottilia Adelborg, som hade en så stark inlevelse i det endast knappt 8 mil därifrån belägna Gagnefs gamla kultur. Mora skulle sedan bli en av hennes kraftkällor genom åren, men den kärvt fornnordiska klangen i språk och seder förblev henne all-

Bild 10. Knyppekolan i Gagnef. Ur skissbok från 1907—08.

tid främmande. Hon studerade det ivrigt, men ständigt utifrån, kom aldrig som i Gagnef in till dess kärna och väsen.

Det var de stora ungdomsmötenas tid. Ottilia var med redan i Hedemora 1904 och blev invald i kommittén för mötet 1906 i Mora. Åter bländades hon av de stora linjerna i den Zornska verksamheten och tjusades av att där gjordes så mycket utan att synas och utan att de själva ens ville ha det mer offentligt än som var nödvändigt för att sprida kännedomen bland folket om möten, kurser och utställningar. Hade hon anat att en folkhögskola för Övre Dalarna skulle vara i gång i Mora året därpå hade förundran och beundran nog varit ändå större.

Det blev återvisiter i Gagnef. Knyppekolan studerades och beundrades. Exemplet manade till efterföljd och ungdomar från grannsocknen kommo på studiebesök till Gagnef. Ottilia Adelborg är för anspråkslös för att med ett ord eller antydning tillvälla sig äran av något. Men Åls "Minnesgård" hade aldrig

byggets, om inte hennes verksamhet varit, och vi hade aldrig fått någon mera ingående kunskap om den på 1870-talets slut bortlagda Åldräkten, om ej hennes inflytande inspirerat till systematiskt samlande och upptecknande. Djura kom också i viss mån in under hennes trollcirkel. Den underbart vackra och förfinade leksandsspetsen fick en renässans och en ung djurakulla Jönses Johanna, nu anställd på Skansen, blev inom kort en av knypelskolans bästa lärarkrafter.

Under tiden hade Ottilia växt så fast i Gagnef, att ett annat hem var otänkbart för henne, och systrarna voro redan 1906 beslutna att tillsammans bygga sig ett eget hem där. Tomt köptes vid Tallbacken och gården blev en verklighet redan året därpå. Bygget gav tillfälle till ny inlevelse i traktens hantverk. Umgänget med den gamle originelle sockenbyggmästaren Brömsfar var inspirerande och givande, vilket talrika teckningar vittna om.

Ottilia Adelborgs dagböcker och skissböcker rymma ofantligt mycket mer än jag här ens kunnat antyda. Dagböckerna måste ännu en tid förbli ett i viss grad slutet material, skissböckernas flödande rikedom på annotationer och levande bilder från bygden och bygdehantverket ger oss redan nu ett storartat källmaterial, som bör inspirera till fortsatta studier i Gagnef, där ännu mycket är att genomforska. De äro en ovärderlig ciceron för den som nu, i elfte timmen, griper sig an med att arbeta vidare på Ottilia Adelborgs forskning och de komma att bli ett källmaterial för framtiden, vars betydelse knappast kan överskattas. En av Ottilia Adelborgs främsta önskningar var att arbetet för Gagnef och i Gagnef skulle fortsätta. Hon betraktade sitt verk endast som en enkel och anspråkslös samlargärning och såg hoppfullt fram mot den dagen då det kunde bli vetenskapen till nytta.

LÄKAREN, BARNETS VÄRLD, LIN OCH LINNE

TRE TILLFÄLLIGA UTSTÄLLNINGAR
I NORDISKA MUSEET 1943

Den 12 mars öppnades i Nordiska museets stora hall en medicinsk-historisk utställning "L ä k a r e n". I anslutning till lokalerna var utställningsmaterialet uppdelat i två huvudgrupper: Läkarens hjälpmedel förr och nu samt Brottycken ur läkekonst och folkmedicin. I den förstnämnda avdelningen exponerades inledningsvis bl. a. knivar och pincetter från Cypernsamlingen, trepanerade kranier från förhistorisk tid och medeltida åderlätningsinstrument m. m. inlånade från Statens historiska museum. I ett antal montrer utställdes föremål av allmänkirurgisk art och instrument för specialändamål, utvalda ur Svenska läkarsällskapets och Serafimerlasarettets äldre samlingar. Som komplettering visades också modern operationsutrustning. Krigssjukvårdens historia belystes av fältkistor med kirurgiska instrument från 1700-talet och 1800-talets förra del, förbands- och apotekskistor samt ett flertal från Garnisonsjukhuset inlånade äldre trämodeller av transportmedel för sårade. En fältskärsutrustning åskådliggjordes genom den å bild i återgivna utställningsgruppen. Avdelningen inrymde slutligen en utställning belysande Svenska röda korsets historia och hjälpverksamhet.

Utställningen i hallens södra del inleddes med en avdelning för folkmedicin med föremål ur museets egna på detta område mycket värdefulla samlingar. Den följande avdelningen meddelade i text och bilder de viktigaste händelserna och gestalterna i medicinens historia under antiken och medeltiden och visade

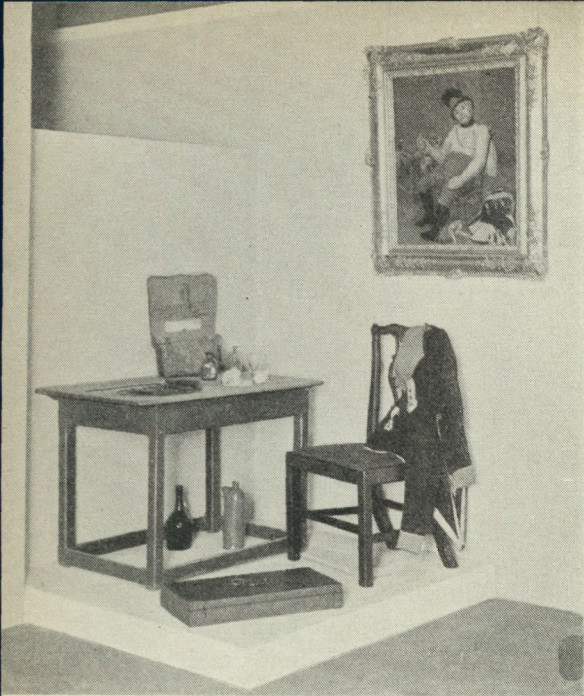

Bild 1. Från utställningen "Läkaren": en fältskärsutrustning.

de medicinska klassikernas skrifter, lånade ur överläkare Erik Wallers samling av mediko-historisk litteratur. I samma avdelning utställdes några helgonskulpturer såsom exempel på medeltida hjälpare mot sjukdomar. Den svenska medicinen under 1600- och 1700-talen representerades av porträtt och skrifter av Olof Rudbeck, Rosén von Rosenstein, Urban Hjärne och Linné och i samma avdelning utställdes en serie äldre mikroskop och elektricitetsapparater, bild 2, samt tidiga röntgenrör. Hallens bortre del var ägnad de stora upptäckterna inom invärtesmedicinen. Ett par väggar disponerades här av Svenska nationalföreningen mot tuberkulos. Hallens mittparti hade upplåtits åt arméns sjukvårdsstyrelse, som här bl. a. visade sin för fältbruk avsedda operationsstuga samt olika transportmedel för sårade.

Utställningen var anordnad av museet med ekonomiskt stöd av AB Stille-Werner och i samarbete med representanter för Svenska läkaresällskapet, för den kirurgiska avdelningen överläkare Ernst Tengwall, för den medicinska avdelningen över-

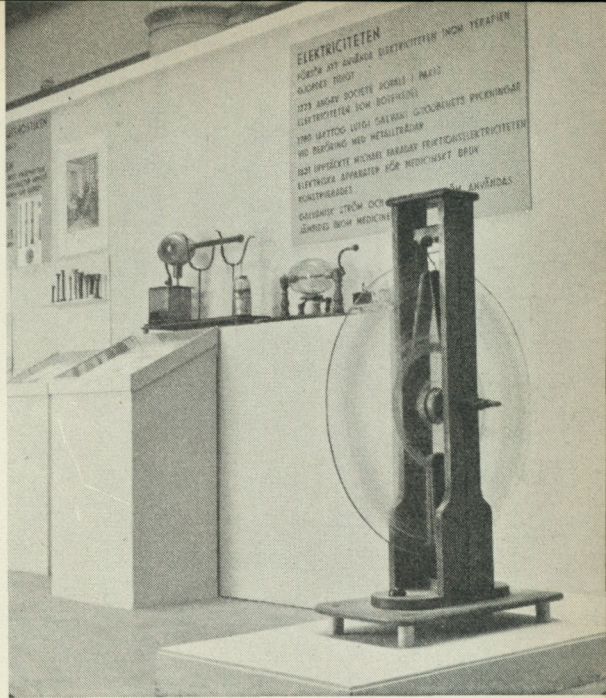

Bild 2. Från utställningen "Läkaren": elektricitetsapparater.

läkare Birger Strandell. Utställningens kommissarie var andre intendenten Brynolf Hellner med biträde av fil. kand. Sten Lundwall.

Utställningen "Barnets värld" pågick i Nordiska museets hall under tiden 6 maj till 15 augusti. Den mängd av företeelser, som inrymmas under denna rubrik, måste naturligtvis på en utställning av denna art få en mycket ytlig och översiktlig behandling. Den ena sidan av hallen ägnades åt barnens värld sådan den skapas för dem av de vuxna, den andra sådan de gestalta den själva i sina lekar. Den förra huvudgruppen omfattade inledningsvis avdelningar belysande födelsen och de vidskepliga föreställningar och bruk, som voro förknippade härmed, spädbarnets vård och beklädnad samt dopet. I en monter visades barndräkter från 1600-, 1700- och 1800-talen och i en annan folkliga barndräkter från olika svenska landskap. Ur museets samlingar hade sammanställts möbler och inredningsdetaljer, från 1700-talet till en barnkammarinteriör. Vaggans olika lokala typer hos allmogen och stiltyper hos de högre stån-

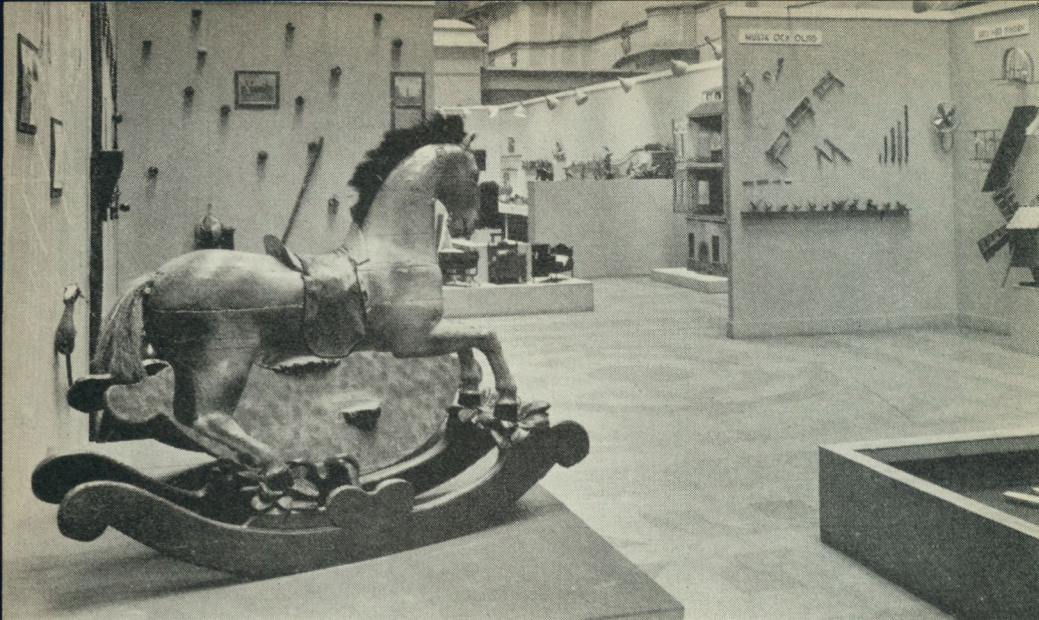

Bild 3. Från utställningen "Barnets värld": leksaker.

den gåvo jämte gångstolar, gungor, soffor m. m. exempel på för barn anpassade möbler från olika tider. Mycket summariskt vidrördes uppfostringsidéerna, uppfostran, undervisning, barnets rättsliga ställning, barnarbetet och barnavården. I den sistnämnda avdelningen kunde ett intressant material i form av barn- och amkläder från Allmänna barnhuset visas tillsammans med en del från denna institutions arkiv lånade handlingar rörande kosthåll och beklädnad under 1700- och 1800-talen. I anslutning till dessa grupper fanns också ett utrymme för böcker, där ett urval av klassisk barnlitteratur var framlagt.

Den andra delen av hallen var ägnad leken, bild 3. På detta område äger museet ett mycket rikt föremålsmaterial, som trots det stora utrymmet icke på långt när kunde utnyttjas. Vid dess gruppering tillämpades en metod, som i möjligaste mån undvek en för ämnet främmande systematik. I stället sökte man med sådana rubriker som "leka med vinden", "leka med vattnet", "leka krigare", "leka hus och hem", "musik och oljud" etc. understryka lekens imitativa karaktär, dess härmning av de vuxnas liv. I det fallet fanns en slående överensstämmelse mellan de

Bild 4. Från utställningen
"Lin och linne": brutna ser-
vetter och mangeldon.

äldre leksakerna och de prov på moderna leksaker som AB Nordiska kompaniet visade.

Utställningen "Barnets värld" anordnades i samarbete med Stockholms marinlottakår och med amanuensen Anna-Maja Nylén som kommissarie. Genom kårens medlemmar hade till utställningen inlånats ett stort antal föremål från privatpersoner.

Utställningen "Lin och linne" i Nordiska museets hall hösten 1943 tillkom delvis i anslutning till linodlingen och linberedningen på Skansen, vilka de senaste två åren dragit till sig ett ganska stort intresse. I viss mån beror detta kanske på att vårt lands försörjning med textilfibrer från att ha varit en angelägenhet endast för fackmän, genom avspärrningen under kriget plötsligt har blivit ett problem som angår alla. Den inhemska linodlingen har då åter blivit ett levande begrepp i människors medvetande. Utställningen ville närmast erbjuda detta nyväckta intresse en smula perspektiv. Den inleddes med några exempel på spånadväxter, som i andra världsdelar och andra

klimat spelat samma roll som linet gjort i Europa, och fortsatte därpå med en antydning om linets ålder som kulturväxt.

I avdelningen "Från lin till tråd" åskådliggjorde fotografier, redskap och halvfabrikat hela arbetsproceduren med alla de variationer, som under tidernas lopp utbildats i olika byder. Stora sverigekartor med originalföremål uppsatta för att markera utbredningen av olika redskapstyper visade sig vara både lätta att uppfatta, klargörande och dekorativa.

En avdelning av utställningen ägnades åt att belysa hur linnet en gång efterträdde skinn och läder i sängkläder och säckar, vilket naturligtvis var ett stort framsteg för hygien, samt vilken stor och viktig roll linet spelade, innan tillgången på bomull, jute, papper och oljefärg m. m. reducerade dess betydelse. Fiskredskap, ångermanländsk premiärfåt, sydsvenska vävda allmogebonader, gångkläder, skördedräkter och sänglinne fingo representera hemslöjdens märkligaste arbetsresultat, medan damastduktyg och spetsar även företrädde den importerade lyxen. I stället för att utställa damastdukar, vilkas mönster vitt i vitt äro i det närmaste omöjliga att uppfatta även med specialbelysning, gjordes kraftiga fotografiförstorningar och i anslutning till dessa exponerades endast så mycket av originalföremålet, att det gav en föreställning om mått och kvalitet. Bild 4 visar en detalj från denna del av utställningen.

Till utställningen "Lin och linne" inlånades några få kompletterande föremål från museer, firmor och enskilda, varjämte från Bergianska trädgården utställdes exotiska spånadsväxter i levande exemplar. Kommissarie för utställningen var amanuensen Elisabeth Strömberg.

SILVER FRÅN VÄ OCH KRISTIANSTAD

av Thorsten Andersson

Huvudsyftet med den silverutställning, som vid årsskiftet 1942—43 pågick i Nordiska museet, var att uppvisa, vad man inom ett visst lokalt område, staden Kristianstad och dess föregångare Vä, under tidernas lopp kunnat åstadkomma i fråga om silversmide. Utställningar av denna typ ha i ett par fall anordnats tidigare, t. ex. i Arboga, Malmö och Jönköping. Liksom i den sistnämnda staden tog man i Kristianstad föremålens tillverkare till utgångspunkt vid materialets insamling och exponering. Det var i första hand de olika silversmedernas insatser och konstnärliga förmåga man ville belysa och studera.

Utställningen, som främst hade ett direkt lokalt intresse, var från början endast avsedd att visas i Kristianstad. Dess tillkomst berodde icke av överdrivna föreställningar, att Kristianstad skulle haft någon säregen betydelse i det svenska silversmidets historia eller att stadens guldsmeder skulle ha gjort märkligare insatser än sina kolleger på andra håll i landet. Vissa historiska fakta hade emellertid tilldragit sig intresse och ansågos värda att närmare belysas, vilket bäst kunde ske genom en utställning och specialundersökningar i samband därmed. Kristianstad var en av de åtta svenska städer, som hade eget guldsmedsämbe redan före 1700; detta hade inrättats 1690 i samband med den allmänna organisationen av ämbetena. Därtill hade staden trots det jämförelsevis sena tillkomståret, 1614, gamla traditioner inom silversmidet tack vare sin äldre föregånga-

re, den gamla märkliga staden Vä, som efter att flera gånger ha härjats och återuppyggt, definitivt förstördes av Gustav II Adolf 1612. Denna stad var en av de ytterst få, varifrån man hade kvar stämplade silverarbeten från en så avlägsen tidpunkt som omkring 1600. Gustaf Upmark omtalar i sitt verk om Guld- och silversmeder i Sverige nio arbeten, huvudsakligen skedar, med stadens stämpel, det krönta hjulet. Senare har också antikvarien Olle Källström ägnat Väsilvret ett särskilt studium och sökt namnge några av de olika mästarna. Att närmare undersöka detta vårt äldsta, Ortsbestämda silversmede och att se, huru dess traditioner förvaltats i det senare Kristianstad, syntes vara en lockande uppgift. Så uppkom förslaget att söka få till stånd en samlad uppvisning av ortens silversmede. Ett insamlingsarbete igångsattes, och på senhösten 1942 kunde utställningen öppnas i Kristianstads museum.¹ Katalogen över densamma omfattade över 400 nummer och bortåt 50 mästare. Strax före julhelgen överfördes utställningen till Nordiska museet, där dräktgalleriet uppläts för ändamålet, och här utställdes silvret på långa bord, täckta av präktiga damastdukar och mot en bakgrund av förnämliga textilier, bild 1—6.

I samband med utställningen ha också forskningar bedrivits; de äro ännu icke avslutade, men resultaten ha redan visat sig värdefulla. Då en särskild publikation om silversmidet i Vä och Kristianstad inom kort torde komma att föreligga, skall här endast framläggas en kortare översikt. Utställningen har visat, att ett företag av detta slag, som begränsar sig till ett bestämt lokalt material och därigenom också får möjlighet att ägna detta en grundligare genomgång, kan vara mycket givande både ur all-

¹ Landshövding A. Rodhe har hela tiden lämnat saken sitt varma intresse och starka stöd. Arbetsutskottet för utställningen har bestått av borgmästare Einar Döring, ordförande, redaktör Ragnar Arbin, sekreterare, och köpman Otto Molin, kassaförvaltare, samt författaren som kommissarie. Ekonomiskt möjliggjordes utställningen tack vare stor frikostighet från kassaförvaltarens sida. — Värdefull hjälp har lämnats av amanuens Bengt Bengtsson vid Nordiska museet, vilken också omhändertog utställningens överförande till Stockholm. Allt tänkbart stöd har vid insamlingsarbetet lämnats av olika myndigheter och museer, församlingar samt enskilda samlare och innehavare av silver från Vä och Kristianstad.

mänt kulturhistorisk synpunkt och i fråga om lokalhistoriska detaljer och ortstraditioner. Ett omfattande nytt material, delvis av oväntat god kvalitet, har tillförts forskningen och åtskilliga silverstämplar ha kunnat identifieras utöver de av Upmark kända. Därtill har man fått möjligheter att studera de olika mästartarna på ett ingående sätt, både som mer eller mindre skickliga yrkesmän, som medlemmar av ämbetet, som borgare och samhällsmedlemmar och som människor.

Utställningens märkligaste föremålsgrupp utgjorde obestriddigen Väsamlingen såväl på grund av ålder som kvalitet. Såsom redan nämnts omtalar Gustaf Upmark nio Västämplade föremål, vilket i förhållande till den ringa mängd av samtida föremål från övriga städer, som han känner, redan det är en stor siffra. Katalogen över denna del av utställningsmaterialet, som är författad av Olle Källström, omfattar ej mindre än 48 nummer, varibland visserligen endast 26 genom stämplarna äro säkert dokumenterade som Vårarbeten. Av de återstående ha en del av andra anledningar kunnat med visshet hänföras till Vä, under det att ytterligare några äro ej säkert bestämbara men närstående de förra.

Det äldsta stämplade föremålet är Emislövs kyrkas kalk, som genom inskription är daterad 1530, ett gott prov på sengotiskt silversmide, med bred sexpassformad fot, som är dekorerad med ingraverade rosor och språkband. Skålen är omgjord under 1700-talet, vilket också är fallet med de flesta andra av de äldre kalkar, som ingingo i utställningen. Emislövskalken saknar visserligen mästarstämpel men har på foten det krönte hjulet instämplat två gånger. Detta är så mycket märkligare, som Vä stads vapen för övrigt uppträder först åtskilliga år senare. Märkligt är också det svängt koniska lock som tillhör kalken och som antagits innebära ett engelskt inflytande.

De intressantaste upptäckterna knyta sig till en serie arbeten, försedda med stämpeln HK. Utöver de av Upmark nämnda kalkarna i Kristianstads (1601) och Mörrums (1605) kyrkor kunde utställningen uppvisa ytterligare sju föremål av samme

mästare. Jørgen Olrik ville identifiera denne HK med en köpenhamnsguldsmed Hans Krinapfel, medan Källström ansett, att bakom denna stämpel skulle dölja sig rådmannen i Vä och sedermera i Kristianstad, Hans Klausson, dokumentariskt nämnd under 1590-talet och intill 1616. Detta antagande har visat sig vara riktigt och beviset härför utgöres av en inskrift å locket till Brobykalken, som förutom dateringen, 16 april 1598, ger oss det latiniserade namnet på guldsmeden, Johannes Claudius Waeianensis, d. v. s. Hans Klausson från Vä. Denne silvermed har med detta verk dokumenterat sig ej blott som den främste Vämästaren utan överhuvud taget som en av sin tids främsta guldsmeder i Norden. Formen är fortfarande den gotiska med sexpassformad fot, men denna är i likhet med locket rikt ornerad av en utsökt driven dekor, beslagsornament, rullverk, fruktknippen, änglahuvuden etc., bild 8—10. Det är den nederländska renässansens formspråk, som här möter oss i en skånsk silversmeds visserligen föga självständiga men hantverksmässigt skickliga och eleganta gestaltning. Den senare förstorade skålen omges nedtill av en likaledes driven bladholk, ett drag som återfinnes också på de övriga fem kalkar, vi för närvarande känna av Hans Klaussons hand. De äro också utmärkta arbeten men kunna icke mäta sig med Brobykalken; den drivna dekoren är här ersatt med graverade renässansornament, framför allt frukt- och blomknippen. Ett annat, mycket märkligt arbete av Hans Klausson är Skepparlövs församlings brudkrona, ett nästan barbariskt praktfullt verk av guldsmedskonst, bild. 7. Den företer ålderdomligare drag än kalkarna, framför allt genom de 16 bladformiga ståndarna med sina små hängande berlocker, till antalet 96 (ursprungligen 104), bestående av huvuden, djurfigurer, medaljer etc. Kronringen består av 8 ledade rektangulära stycken med gjuten beslagsornamentik av tidig nederländsk renässanstyp. Kronan är daterad 1597 och landets äldsta mästarbestämda; även om den i fråga om kvalitet icke kan jämföras med Brobykalken, utgör den ett värdigt motstycke till denna i Hans Klaussons produktion.

Kring denne märklige skånske renässansmästare gruppera

sig några andra guldsmeder, som förete likartade drag, ehuru de icke nå upp till samma grad av konstnärlighet. Bland dessa må nämnas H. P. (enligt Källström identisk med Hans Povels-
søn), som tillverkat den förut observerade kalk, som nu tillhör Växjö domkyrka, men som ursprungligen beställdes för Fär-
lövs kyrka 1609. Från Vä härrör också en serie skedar, bl. a. det äldsta kända exemplet av den tidigaste renässanstypen, skedarna med kulknapp. Några egenartade smycken och dräkt-
spännen, som ingå i ett jordfynd från Källemosse i Norra Strö socken, visa fram mot vissa typer av senare tiders skånska all-
mogesmycken.

Materialet från Vä är ovanligt rikt i förhållande till vad man känner från övriga orter i landet för denna tidiga period. Även om detta delvis beror därpå, att en motsvarande inventering knappast gjorts annorstädes, kvarstår dock det faktum, att de nu kända Väsakerna visa på ett både i kvalitet och omfattning betydande silversmide, som haft sitt centrum i Vä omkring 1600. En skattelängd från år 1584 upptar ej mindre än sex guldsmeder, som alltså samtidigt skulle ha verkat i denna lilla skånska provinsstad, vilket ju är en ovanligt stor siffra. Detta måste förutsätta, att Vä utgjort en skånsk central för ett både rikt och förnämligt silversmide, som haft avsättning inom ett ganska stort område. Fynd (av skedar) ha också gjorts långt upp i landet, t. ex. i Västergötland.

Att det funnits guldsmeder i Kristianstads andra före-
gångare, medeltidsstaden Åhus, vilken också offrades för till-
komsten av den nya staden, bevisas av inskriften på foten till Maglehems kyrkas kalk. Den omtalar nämligen att kalken gjorts 1572 av en mästare "Jørrin Guldsmed" i Åhus. Någon stads-
stämpel för Åhus har emellertid ej kunnat med säkerhet på-
visas.

Man har inga som helst uppgifter om hur det förhållit sig i fråga om skrå- och ämbetsväsen i Vä. Guldsmederna i det äldsta Kristianstad sorterade troligen under ämbetet i Malmö, men 1690 — i samband med omorganisationen av ämbetena genom riksvärdien Antoni Grill — fick Kristianstad ett eget guld-

smedsämbete. Detta tyder ju på att staden även dessförinnan haft ett betydande silversmide, men tyvärr har man icke haft och har i stort sett fortfarande icke någon kännedom om dessa förhållanden under tiden från stadens grundläggning 1614 och intill ämbetets inrättande. Det gäller emellertid inte endast för Kristianstad, att denna tid är särskilt dunkel; det är överhuvudtaget ett faktum, att stämplade och ortsbestämda guldsmedsarbeten från denna tid äro ganska sällsynta. Detta torde bl. a. kunna bero på att man inte varit särskilt noga med stämplingen under denna tid. Rörande Kristianstad ha arkivforskningar i samband med utställningen visat, att åtminstone ett 30-tal guldsmeder verkat i staden under tiden 1614—1690, vilket måste anses som ett relativt stort antal. Men några föremål, som genom stämplor eller på annat sätt med säkerhet kunna hänföras till någon av dessa äldre Kristianstadsmästare, känna vi icke. Endast två saker, en oblatask från 1659, tillhörig Kristianstads kyrka, samt en dryckeskanna från 1661, som också alltsedan sin tillkomst befunnit sig i Kristianstrakten, ha med en viss sannolikhet kunnat hänföras hit. Båda bära en stämpel IW, som man gärna vill sammanställa med guldsmeden Johan von Wouwern, omnämnd i handlingar från ifrågavarande tid.

I och med att staden får ett eget ämbete ha vi större möjligheter att studera dess silversmide. Av åtskilliga mästare har man visserligen tidigare inte känt några arbeten, men vid utställningen kunde så gott som alla Kristianstads silversmeder efter 1700 bli representerade.

Efter allt att döma borde man kunna räkna med att en viss tradition från det märkliga silversmidet i Vä skulle ha präglat det äldsta Kristianstadsmaterialet. Eftersom detta icke är känt, kan man ju inte döma härom, men en sådan tradition kan åtminstone anas ännu i t. ex. Osby kyrkas nattvardskalk, tillverkad 1703 av Conrad Kampf. Den påminner starkt om Brobykalken, både genom den ålderdomliga sexpassformen och i fråga om användandet av driven dekor på foten och på holken kring skälens nedre del, ehuru ornamentsdetaljerna givetvis tillhöra en helt annan stilepok. Av denne mästare har man tidigare icke

känt några arbeten, men de elva prov på hans konst, som nu framdragits, huvudsakligen kyrkliga föremål, placera honom bland Kristianstads allra främsta silversmeder.

Vid ämbetets inrättande funnos i Kristianstad sex guldsmeder och med smärre växlingar höll sig antalet i stort sett kring denna siffra genom tiderna. Till ämbetets förste ålderman utsågs mästare Hans Vogt och hans släkt fick en alldeles särskild betydelse. Namnet Vogt går som en röd tråd genom Kristianstads guldsmedsämbetes historia, ty i en obruten följd av ej mindre än sex generationer verkade medlemmar av denna släkt, far och son efter varandra, som guldsmeder i staden. Det finns väl knappast någon annan ort, som kan uppvisa en sådan tradition. Ingen av Vogtarna var väl någon verkligt stor konstnär, men i deras arbeten kan man på ett utmärkt sätt avläsa de olika tidernas ideal och stilformer, från barocktiden, representerad av de båda äldsta medlemmarna av släkten, över rokokon med den skicklige och produktive Hans Peter Vogt och klassicismen till 1800-talets rikare former, som möta oss i arbetena av släktens båda sista generationer, Hans Georg Vogt och hans två söner, som drevo en omfattande och över stora delar av landet känd rörelse.

Vid sidan av dessa må endast några av de mera framstående guldsmederna nämnas. Bland de tidigare av dessa ha även förut Asmus Liberat, bild 12, och Albrecht Hoborg varit kända som relativt duktiga mästare i likhet med de något senare Hans Johansson Stadius, inflyttad från Karlskrona, samt Conrad Gadd. Däremot ha arbeten av Johan Friedrich Negelein, Christian Dalbeck och Olof Diedrich Rooth först nu kommit fram; de äro visserligen icke särskilt märkliga men betydelsefulla, då de ge oss dessa guldsmeders stämpelar. Som en mera betydande guldsmed framstår då Greger Vogt, den andre i ordningen av familjen, med några förut icke uppmärksammade arbeten. Övergången till rokokon markeras av Greger Persson Rördahl samt Petter Lorentzson Gadd, men först med Johan Bergengren (verksam 1752—1788) finna vi en verkligt framstående mästare, utan tvivel den främste av alla Kristianstads guld-

smeder. Detta faktum hade man redan tidigare anat, framför allt i ett arbete som den bekanta, ofta avbildade kaffekanna, som tillhörde C. R. Lamms berömda samling på Näsby, och som nu finns på Röhsska museet i Göteborg. Även i de båda här avbildade föremålen, bild 13 och 14, visar han sig behärska rokokons formspråk på ett skickligt sätt, men vid sidan av dessa rikare arbeten har han åstadkommit ting av en synnerligen för- enklad form, med hela, obrutna ytor, där silvrets egen skönhet får komma till sin rätt.

Bergengren verkade under en tid, då det svenska silversmi- det hade många verkligt skickliga representanter även ute i oansenliga städer. Vid sidan av Bergengren kan Kristianstad uppvisa andra goda mästare, såsom den tidigare nämnde Hans Peter Vogt, bild 15, och Caleb Olof Engelholm. Hos den se- nare kan man på ett intressant sätt studera övergången från rokoko till klassicism och hur dessa båda stilar bryta sig i sam- ma arbeten. Klassicismen har inga med Bergengren jämbördiga konstnärer att uppvisa; nämnas må den produktive men ofta mindre elegante Magnus Ljungqvist, Andreas Hallberg samt Hans och Jakob Fick. Från mitten av 1800-talet göra sig de in- dustriella tillverkningsmetoderna allt mera gällande med använ- dandet av pressen och andra maskiner.

Det är givet, att mycket ännu kan återstå att göra för att nå ytterligare kännedom om Kristianstads silversmide, och under- sökningarna fortgå alltjämt. Utställningen kunde emellertid med all önskvärd tydlighet visa, att ett dylikt företag med lokal begränsning kan ge mycket nytt och värdefullt material, och en fortsättning på denna linje genom andra dylika stadsutställ- ningar skulle ge oss en vidgad kunskap om vårt svenska silver- smide.

Bild 1 och 2. Barocksilver. På den övre bilden en grupp arbeten av Conrad Kampf och Johan von Wouwern, på den nedre äro Asmus Liberat och Albrecht Hoborg representerade.

Bild 3. Barocksilver av Conrad Gadd och Greger Persson Rördahl.

Bild 4. Några av rokokomästaren Johan Bergengrens arbeten.

Bild 5. Arbeten av Hans Peter Vogt, vars verksamhet omspanner såväl rokokon som den gustavianska tiden.

Bild 6. Den sengustavianske mästaren Magnus Ljungqvists arbeten, bl. a. det stora mässhakekrucifixet för Vä kyrka.

Bild 7. Skepparslövs kyrkas brudkrona, tillverkad av Hans Klausson i Vä. 1597.

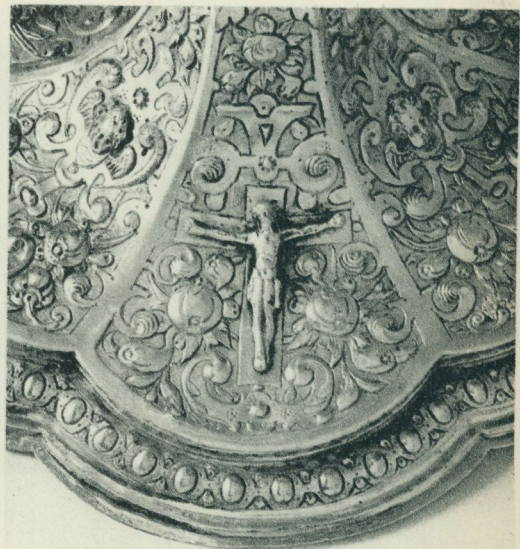
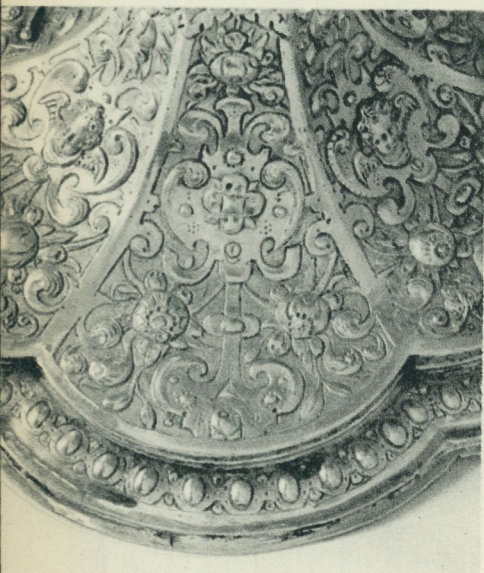

Bild 8—10 (vidstående sida). Nattvardskalk med detaljer från Östra Broby kyrka. Enligt inskrift tillverkad av Hans Klausson i Vä. 1598.

Bild. 11. Vinkanna av Conrad Kampff 1703, tillhörig Brösarps kyrka.
 Bild 12. Konfektask, använd som oblatask i Oppmanna kyrka. Tillverkad
 av Asmus Liberat 1718.

Bild 13. Ljusstake av Johan Bergengren och Caleb Olof Engelholm, tillhörig Kristianstads kyrka. Stakens nedre del är gjord av Bergengren 1767, medan dubbelarmen av Engelholm är tillfogad 1776.

Bild. 14. Gräddsnaäcka av Johan Bergengren 1764. Privat ägo.

Bild 15. Sockerskrin av Caleb Olof Engelholm 1780. Privat ägo.
Bild 16. Tekanna av Hans Georg Vogt 1839. Privat ägo.

KERAMIKEN I DEN CLARHOLMSKA GÅVAN

av Arvid Beckström

Karlstadspojken Per Clarholm (f. 1860) började redan såsom med. kand. att samla konstföremål. 1897 blev han överläkare vid länslasarettet i sin fädernestad och flyttade 1905 med sin hustru in i den nya styresmannabyggnaden på det vackra område nära Klarälven, dit länslasarettet då förflyttats. Rekreationen i hans stora praktik såsom högt uppskattad kirurg var samlandet: på resor inom och utom landet, ej minst på auktioner i Värmland, inköpte Clarholm framför allt möbler, keramik och Napoleonica. Hur hemmet och dess samlingar tog sig ut 1919 och 1934 har skildrats av respektive Mary Nathorst i Svenska hem och Ernst Malmberg i Svenska slott och herresäten. Vid avskedstagandet från sin befattning inköpte Clarholm den gamla herrgård, Alster, där Gustaf Fröding den 22 augusti 1860 sett dagens ljus, och överflyttade dit 1928 sitt dyrbara hem, där han avled den 8 juni 1942.

Den som haft glädjen att se Per Clarholm både i hans hemmiljö, såväl i centrallasarettets läkarbostad som på Alster, och på resor i familjens inventiösa bil samt i utlandet kan vittna om, med vilken personlig entusiasm, ja frenesi, han upplevde varje nyförvärv. Hans synpunkt var ej den kräsne raritetssamlarens eller museimannens, det för honom avgörande vid ett inköp var föremålets paranta, dekorativa egenskaper eller dess personhistoriska värde.

Den donation, som doktorinnan Elin Clarholm, f. Treffenberg, vid fullgörandet av sin mans ofta uttalade önsknigar

Bild 1. Flat tallrik av ostindiskt s. k. jesuitporcelain. Diam. 22,7 cm. Nordiska museet 227,599.

överlämnat till Nordiska museet, utgör stora delar av samlingarna på Alster, framför allt keramik och Napoleonica. Denna donation har ställts upp såsom en sluten enhet i två oanvända rum på Tyresö slott och är sedan sommaren 1943 tillgänglig för besökande på de tider Tyresö i övrigt är öppet.

Donationens keramik består av 466 pjäser, som så fördela sig: ostindiska 249 st., franska 117 st. (därav Sèvres 39 och Schoelcher 76 st.), svenska 79 st. (Rörstrand 76, Marieberg 2 och Gustavsberg 1 st.), danska 15 st. samt 6 st. av mer svårbestämbar härkomst, några av porcelin, några av holländsk(?) eller nord-tysk(?) fajans.

Det ostindiska porcelinet, som här utgör mer än hälften av keramiken, och som nästan helt faller under kategorien hushållsporcelin, visar ett flertal av 1700-talets föremålstyper inom detta område: bålar, krukor, kannor, terriner, skålar, fat och tallrikar med dekor av ornamentik, blommor, bambuträd, insekter, landskap med pagoder m. m. i koboltblått, i allehanda emalj-färger eller i tusch. En tallrik visar en galant scen i sepia, rött och guld, möjligen efter ett stick. Fem andra tallrikar (tre djupa och två flata) äro s. k. jesuitporcelin; dylika ha dekorerats

med bibliskt motiv, som ofta hämtats från något europeiskt kopparstick — här ses Kristi uppståndelse i sepia och guld, bild 1.

Sèvres representeras av ett antal servisdelar: tallrikar och koppar med fat. De flesta bära Louis Philipptes krönte monogram och stämpeln "Chateau des Tuileries", några äro från 1844, andra från 1846. Från åren 1867—1870 äro några i guld och färg dekorerade tallrikar, ett fat och en kopp med fat och lock; de bära ett krönt N både i dekoren och signeringen.

Av betydligt större intresse är emellertid en dessertservis från en annan parisfabrik, bild 2—4. Den består av 76 pjäser: tre päronformiga urnor (för glass?) med en lös inre skål och en lös skål ovanpå, runda skålar (lägre och högre), genombrutna fruktskålar på fot, avlånga strösockerskålar på fot och med lock, sex- och åttsidiga fat samt 52 st. flata tallrikar. Av dessa pjäser äro de flesta signerade med namnet "Schoelcher" i guldskrift; andra signeringar äro "S", "Schoelcher / a Paris", "Schoelcher/Boulevard/Italiens", "Schoelcher/Boulevard/Italiens / Paris" eller på en tryckt lapp: "Schoelcher / Fabricant de Porcelaine / Boulevard Italien / au coin de la rue Grange-Batelièr".¹

Dekoren utgöres av lister med bladornamentik, allt i bleu de roi och guld — färger, som stå briljant sinsemellan och mot det vita porslinet, där detta får komma till synes (en sockerskål och en tallrik äro avbildade i Hannovers Keramisk handbok, II: 2 sid. 346).

Servisen härstammar från en fabrik, som lär ha grundats omkring 1770 vid Rue Faubourg Saint-Denis i Paris av Pierre-Antoine Hannong, en av de tre kända keramikerna från Strassburg. Den bytte flera gånger ägare och fick från 1770-talets

¹ Nordiska museet äger genom förvärf hos en konsthandlare i Stockholm 1895 en bägarformad kopp på fot med fat (inv. n:r 81,119). Koppen är signerad med röd skrift: "Schoelcher / a / Paris" och har på en sida en uppstående grepe och på motsatt sida såsom medaljong Karl Johans porträtt i halvförig i tusch. Konungen bär serafimerorden, som han fick 1810, och svärdsorden. Koppen är inuti helförgylld och på utsidan dekorerad guld i guld. En utsparat vit pärlkrans löper kring koppers utsida ovanför medaljongen och inne på fatet för koppers placering.

Bild 2. Urna (för is?) med en nedhängande inre skål (för glass?), vars övre kant synes över urnan, samt med en skål ovanpå (för frukt eller konfekt?). Signerad under foten Schoelcher samt med den tryckta lappen (se texten). Höjd 35 cm. Nordiska museet 227,514.

mitt intill revolutionen sitt namn efter sin beskyddare greven av Artois (1824—1830 fransk konung, Karl X). År 1800 nämnes fabriken såsom tillhörande en viss (Marc?) Schoelcher; den tycks då också ha flyttats till ett annat kvarter. 1803 heter det om fabriken: "man gör där målningar efter den allra nyaste smaken och alla fonder i starkeld t. ex. blått etc." På en utställning 1819 i Louvre fick fabriken silvedmedalj. I samband därmed skrev Annales de l'industrie: "Porslinet från Schoelchers manufaktur (fabrik), som är en av de förnämsta i Paris, utmärker sig för formernas skönhet, färgernas livlighet och ornamentens elegans". Omkring 1815 associerade Schoelcher sig med en son (signering: "Schoelcher et fils"); denne tycks 1820 helt ha övertagit rörelsen. 1820 kallar sig fabriken "manufacture de Monsieur et de Madame la Duchesse de Berry", men lär redan 1828 ha slutat sin verksamhet, trots att den då ståtade med ti-

Bild 3. Sockerskål, signerad under botten: Schoelcher/Boulevard/Italiens. Höjd med lock 19,5 cm. Nordiska museet 227,518.

teln "fournisseur du Roi et de Madame" (kungen var ju redan såsom greve av Artois dess gynnare).

Clarholm hade ropat in servisen för sammanlagt 2,576 kr. på en auktion den 14 april 1921 hos Bukowski (n:r 289—305). N:r 292 och 295 (vardera två föremål) inropades av andra personer, men 292 inlöstes efter auktionen av Clarholm; och av de 53 inropade tallrikarna (ursprungligen 5 dussin?) hade det vid överlämnandet 1943 blivit 52. Servisen hade senast tillhört fru Katarina Helena (Kate) Michæelson; hennes far var Carl David Arfwedson, äldste son till Carl Abraham Arfwedson, kompanidirektören och grosshandlaren. Familjetraditionen förtäljer, att staden Paris skall ha överlämnat Schoelcher-servisen såsom hedersgåva till Bernadotte, då denne vid kejsardömetts upprättande 1804 blev marskalk av Frankrike, och att hans maka skall ha skänkt den till Carl Abraham Arfwedson i tack-samt minne av deras ungdomsvänskap i Marseille i början av 1790-talet. Att framlägga bindande bevis för denna romantiska proveniens är emellertid ej så lätt. Att drottning Desideria under sin mans livstid skulle skänkt bort en konungen så personligt

tillhörig föremålsgrupp, är väl knappast tänkbart. I Karl Johans bouppteckning 1844 återfinnas serviser ganska summariskt förtecknade under rubriken "Diverse lös egendom". Den enda, som där skulle kunna åsyfta Schoelcher-servisen, är en "fransysk bordservis med guld och målningar", bestående av ej mindre än 600 tallrikar och 82 andra pjäser. Men med "målningar" avses väl snarare landskap eller figurer (porträtt) än Schoelcherska bladornament. Och skulle ej Schoelchers strålande bleu de roi ha omnämnts i en aldrig så summarisk beskrivning? Åsyftas emellertid trots allt här i bouppteckningen den Bernadotteska marskalksservisen, måste då den Arfwedsonska dessertservisen ha brutits ut såsom en del av denna stora servis, som sedan till vissa delar borde skymta i den k. husgerådskammarens nuvarande bestånd, vilket dock ej är fallet. Carl Abraham Arfwedsons bouppteckning 1861 upptager emellertid otvetydigt Schoelcher-servisen under rubriken "En dessertservis av blått och vitt porslin", bestående av 56 tallrikar (alltså 3 tallrikar mer än 1921) och 26 andra pjäser (de tre urnorna uppfattas här såsom "blomstervaser"). Servisen värderas i sin helhet till 100 kr. (!), och ej med ett ord antydes någon högtidlig proveniens. Någon bouppteckning efter sonen Carl David Arfwedson, som dog 1881 i Wiesbaden, har beklagligtvis ej kunnat uppsparas.

I den Clarholmska samlingen ingå vidare prov av skiftande värde på tillverkningen vid de svenska fabrikerna. Rörstrand representeras av flintporslin från 1700-talets allra sista år och från 1800-talets förra hälft. Särskilt kan nämnas en servis på 50 pjäser med en grön bård såsom enda färginslag. Den inropades av Clarholm 1921 på en auktion och hade tidigare tillhört generalmajor Carl Cederström († 1842) på Bråte i Värmland och hans familj. Om Berthevins tid vid Marieberg i slutet av 1760-talet vittna två fajansurnor med lock, skönt dekorerade med plastiska blommor och blad i naturalistiska färger. Och från Gustavsberg finns en intressant tallrik, som i tuschtryckt halvfigur visar den norske prästen och skalden Petter Dass; på brädden ovanför honom läsas de tre första raderna i inled-

Bild 4. Skål, signerad under botten: Schoelcher. Höjd 9 cm. Nordiska museet 227,517.

ningen till hans berömda skildring av Nordnorges natur och folk, "Nordlands Trompet":

"Vær hilset, I Nordlands bebyggende Mænd,
Fra Verten i Huset til trælende Svend,
Vær hilset, I kofteklæd Bønder!"

och på brädden nedom honom läses hans namnteckning, bild 5. Petter Dass, vars far var en till Norge inflyttad skotte vid namn Peter Don Dass eller Dundas, föddes 1647. Prästvigd vid årsskiftet 1672—1673, verkade han först såsom kapellan i Nesne och från 1689 till sin död 1708 såsom sockenpräst i Alstahaug. Vid 37 års ålder blev han avmålad; porträttet hänger eller har hängt i Melhus kyrka (två mil söder om Trondheim) och återfinnes såsom försättsplansch i första delen av hans Samlede Skrifter. Från denna plansch har Gustavsberg tydligen lånat både bilden och namnteckningen. Tallrikens inpressade signering visar över ett ankare det i halvcirkelform böjda "Gustavsberg" och däröver siffran 78 samt under ankaret ett stort Ö. Med all säkerhet betyder 78 år 1878 (Dass samlade skrifter utkommo 1874—1877) och Ö formarens initial. Gustavsberg hade på 1870-talet stor export på Norge; 1882 utkom på norska

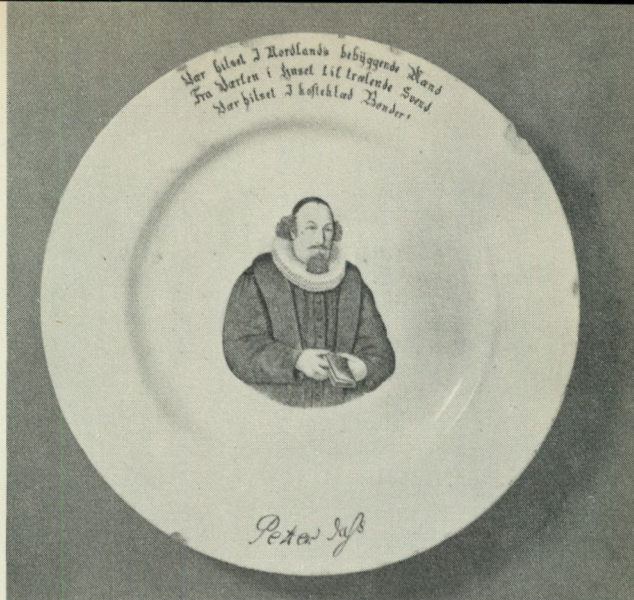
språket en priskurant "over J. F. A. Költzows en gros-salg for Norge av stentöi fra Gustafsbergs porslinsfabrik".

Slutligen ingingo i den Clarholmska donationen 15 tallrikar "Flora Danica" från den k. porslinsfabriken i Köpenhamn, bild 6—7. Alla ha en mycket fint spetsnaggad ytterkant; en del ha en cirkelrund ytterkontur och en hel brädd, medan några ha en i tolv pass vågig ytterkant med en genombruten bård på bräddens mellandel. De tyckas alla vara tillverkade under sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal. Som man ofta hör talas om "Flora Danica", kan det vara på sin plats att här säga några ord om denna imponerande och egenartade tillverkning.

Kronprins Frederik (VI) beställde 1790 av fabriken en servis för 80 kuvert, vilken lär ha avsetts såsom gåva från danska regeringen till Katarina II av Ryssland. Då emellertid Katarina avled redan 1796, kvarblev den ännu ej färdiga servisen i fabriken, och 1797 utvidgades beställningen till 100 kuvert. I juli 1802 kom dock order, att färdigställandet skulle avbrytas, och under loppet av 1803 levererades vad som fanns färdigt: på Kristian VII:s födelsedag den 29 januari lär dessertservisen använts för första gången, och i oktober överfördes den övriga delen av den väldiga servisen till Rosenborgs slott. Tyvärr skifta uppgifterna om servisens storlek vid skilda tillverkningsetapper — en specificerad förteckning av den 20 januari 1803 (i *Nyt Tidsskrift for Kunstindustri*) ger vid sammanräkning det beskedet, att servisen då bestod av 1.817 "stykker" (ej 1.802), avsedda för 100 kuvert så när som på 93 pjäser, som ej hunnit bli färdiga, och att man arbetat efter 81 olika form-modeller (flera typer avbildade hos Hannover och Hayden).

Under ledning av den skicklige nürnbergaren J. Chr. Bayer (f. 1738, d. 1812) utfördes dekorationen, vars huvudmotiv var den danska floran sådan den återgavs i det monumentala verket "Icones plantarum Floræ Danicæ". Detta verk med sina kolorerade gravyrer började utkomma 1761 efter en plan av G. C. Oeder och avslutades ej förrän 1883, då det omfattade 18 folio-volymer, vardera med tre fasciklar, som var och en hade sitt tryckår och innehöll 60 gravyrer. Bokverket *Flora Danica*

Bild 5. Flat tallrik, signerad på undersidan: 78 Gustafsberg Ö. Diam. 22,5 cm. Nordiska museet 227,579.

innehöll alltså ej mindre än 3.240 gravyrer med en dansk ört (eller svamp) på varje blad eller tabula (Tab.), som det ständigt heter i denna flora. 1887 utgav slutligen arbetets siste redaktör Joh. Lange på latin en historik och översikt av hela verket: *Nomenclator "Floræ Danicæ"*. I olika perioder under både 1800- och 1900-talen har fabriken tillverkat Flora Danica-pjäser i mer eller mindre nära anslutning till förebilder i det stora Floraverket. Då den kungliga Flora-servisen påbörjades, hade 16 fasciklar (960 Tab.) redan utkommit, och då denna servis avslutades 1802, förelägo 21 fasciklar (1.260 Tab.). Servispjäserna bära oftast på undersidan en påskrift, som omtalar växtens latinska namn samt gravyrens (Tab.) och fascikelns (F.) nummer i Floraverket.² Detta förhållande skulle skänka ett gränsår vid dateeringen — om man nämligen visste, huruvida man i fabriken endast arbetat efter de tryckta gravyrerna. Det är märkligt, att ingen dansk forskare ägnat Flora Danica-tillverkningen en uttömmande monografi, som, så långt möjligt är, gäve svar på

² De Clarholmska pjäserna ha haft till förlagor: Tab. 31, 101, 326, 338, 378, 446, 555, 677, 721, 834, 1180, tryckta före 1802; och Tab. 1453, 1764, 2298 och 2541, tryckta efter 1802.

Malva rotundifolia.
Fl. Danic. Tab. D. 13.
F. 13.

Bild 6. Påskrift på undersidan av tallriken bild 7. Förebilden till tallrikens malva har alltså varit Tab. 721 i floraverket; denna gravyr ingick i fascikel 13, som trycktes 1778.

den rad problem, som ännu vidhänger flertalet Flora Danica-pjäser: Vilka pjäser finnas kvar av den kungliga servisen dels på Rosenborg (i Porcelänskabinettet och tidigare även i sal 13, kallad "Rosen"), dels i silverkammaren i Christiansborgs slott för bruk i den k. hovhållningen? Vad kan vara spritt utanför Danmark av nämnda servis? Vilka förebilder ur floraverket ha kommit till användning? Arbetade fabriken efter de ett visst år tryckta gravyrerna eller hade man tillgång till originalteckningarna, som ju kunde legat färdiga i decennier, innan de nådde tryckpressen? Upptogs under 1800- och 1900-talens Flora Danica-tillverkningar motiv, som ej kommit till användning för den kungliga servisen (dylika pjäser behöva ju då ej gå under namnet kopia)? Hur nära följde de olika målarna sina förlagor? O, s. v.

Av originalteckningarna till floraverket, vilka under 1700-talet utfördes först av M. Rössler och senare av C. F. Müller, lära de 60 till den 10:de fascikeln (Rössler) finnas kvar (i Botaniska biblioteket i Köpenhamn).

Av själva den kungliga servisen förvaras c:a 650 pjäser på Rosenborg (150 st. utställda, de övriga magasinerade). Några pjäser ägas av Frederiksborgs museum, några ha deponerats i Kunstindustrimuseet och i Nationalmuseet (Köpenhamn). Ute i den förnämliga porslinsamlingen på Gisselfeld (Danneskiöld-Samsøe) finnas dessutom några pjäser av servisen.

Vid några tillfällen (på 1860-talet och mellan åren 1902—1906) ha pjäser ur den kungliga servisen kommit ut ur Danmark. Vårt Nationalmuseum äger t. ex. en blomsterkorg och en (tillhörande?) tallrik (Tab. 968, tryckt 1790), vilka lära ha

Bild 7. Flat tallrik, Flora Danica, signerad på undersidan med k. porslinsfabrikens i Köpenhamn märke (en krona över tre våglinjer) samt med en påskrift se bild 6. Diam. 25,3 cm. Nordiska museet 227,544.

skänkts till Karl XV vid dennes besök 1862 i Danmark; i samband med en bankett på Fredensborg lär just, enligt J. J. A. Worsaae, Flora Danica-servisen spelat en viss roll. Även Kulturen i Lund äger enligt Sven T. Kjellberg en tallrik ur den kungliga servisen (Tab. 492; avbildad i Kulturens årsbok 1938 sid. 38). Nordiska museet äger tre Flora Danica-pjäser: två runda tallrikar och ett avlångt fat (inv. n:r 46,274—276). Både i utseende och proveniens (de inköptes 1885 hos en köpenhamnsk konsthandlare, som inropat dem på en auktion efter en dansk kammarherre) finnes åtskilligt, som talar för att dessa tre föremål (Tab. 27, 731, 851) kunna ha tillhört den kungliga servisen. Av senare tillverkning finns en utomordentligt ståtlig och typrik servis hos hertigparet av Västergötland.

Och nu blommar den Clarholmska keramikern såsom dekorativt färgrika gobelänger med ostindiska, franska, svenska och danska inslag på väggarna i ett Tyresörum med all dess slottsstämning.

TRYCKTA KÄLLOR:

- W. Burton: A general history of porcelain, I—II, 1921, II, sid. 19—22.
de Chavagnac—de Grollier: Histoire des manufactures françaises de porcelaine, Paris 1906, sid. 479—488; 732.
P. Christensen: Flora Danica, i Nyt Tidsskrift for Kunstindustri, Köpenhamn 1935, sid. 152—153.
K. r. Elster: Norsk litteraturhistorie, Bd I; här reproduceras ej blott Dass-porträttet i Melhus, utan även, i färg, en variant härav i Guldalens kyrka.
A. E. Eriksen: Petter Dass's Samlede Skrifter, Kristiania 1874—77, del 1.
E. Hannover: Keramisk handbok, II: 1 och 2, Stockholm 1924.
A. Hayden: Royal Copenhagen porcelain, London 1911, sid. 201—232.
K. Madsen: Den kgl. Porcellænsfabrik i Tidsskrift for Kunstindustri, Köpenhamn 1893, sid. 54; 105 o. f.
G. C. Oeder m. fl.: Icones plantarum Floræ Danicæ, 1761—1883.
G. U p m a r k—L. L o o s t r ö m: Konung Carl XV:s konstslöjdsamling, Stockholm 1883, sid. 82.
J. J. A. W o r s a a e: Optegnelser om Rosenborg-samlingen 1858—1883, Köpenhamn 1886, sid. 43—44.

Dessutom har jag att tacksamt erkänna uppgifter från museumsdirektör Vilh. Slomann, Kunstindustrimuseet i Köpenhamn, från direktören för Rosenborgs-samlingen, Köpenhamn, från Den ikonografiske kommisjon for Norge, Oslo, samt från fru Carin Lindskog, Stockholm, som förbereder en studie över Gustavsbergfabrikens historia.

ALROTSMÖBLER I DEN CLARHOLMSKA GÅVAN

av Marshall Lagerquist

Under den karolinska barockens efterklang som brukar kallas senbarock, motsvarande i stort 1700-talets förra hälft, är alrot mycket brukad som faner till finare möbler. Dess figurerade, knotttriga textur ger på större ytor en högst effektfull verkan. Förebilden torde vara det framför allt i England omkring 1700 använda masurerade valnötsfaneret. Till skillnad från trästammar kan den massiva alroten liksom i viss mån även masur ej försågas till större blad på grund av den tämligen ringa tjockleken. I stället påläggas fanerbitarna mosaikartat och man ser också ofta på alrotsmöbler ytfogar kors och tvärs. — När sedan på 1750- och 1760-talen den franska rokokon sätter in hos oss, blir alrot omodern och i stället favoriseras valnötsträ och exotiska träslag. Emellertid upplever alrotsfaneret i slutet av 1700-talet en renässans, ehuru lokalt ganska snävt begränsad. Och den som då på nytt introducerar alroten är snickaren Jakob Sjölin i Köping och Kungsör, vars fällbord i synnerhet vinna stor popularitet även vida utanför tillverkningsorten.

Alrotsmöbler i senbarock äro i våra dagar relativt sällsynta. Det är därför värdefullt för Nordiska museet att ha fått mottaga några goda exempel på arten. I den i föregående uppsats omtalade Clarholmska gåvan ingingo nämligen ett bord och ett par gueridoner, fanerade med alrot, och de åtföljdes av en intressant härkomstuppgift.

Bordet, bild 1, är av en typ, som i slutet av 1600-talet ej är ovanlig i England och karakteriseras av de plana, diagonalt ställ-

Bild 1. Bord av alrot. Nordiska museet 227,315.

da benen med S-formig kontur, ställda på en sockel, som utgöres av ett kryss på fyra päronformade fötter. Bordet är överallt fanerat med alrot på blindträ av furu med undantag av att en fris på skivan är av alm; fötterna äro av massiv, vresig björk. — Intrycket av engelsk förebild förstärkes av de droppliknande mässingshandtagen. Tillkomsttiden är svår att närmare bestämma, men en datering till 1730-talet torde ej vara otänkbar.

Gueridonerna av vilka bild 2 visar den ena av paret, äro av allt att döma samtidiga med bordet. Deras uppgift är att uppbära en lyster eller kandelaber. I detta fall är det blott skivan som är fanerad med alrot, medan den svarvade ständaren och fotställningen är av massiv masurbjörk. Listen omkring skivan är av valnötsträ. Skivan har som synes kastat sig våldsamt och i senare tid har man försökt motverka detta genom att pålimma

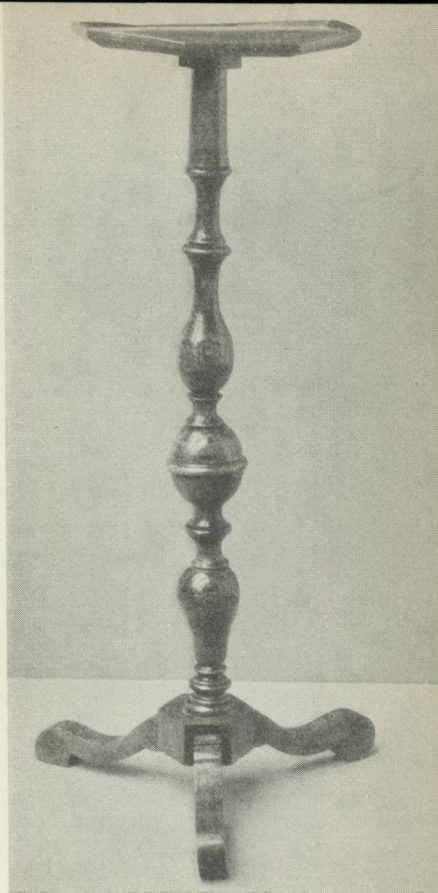

Bild 2. Gueridon av alrot och masurbjörk.
Nordiska museet 227,322.

ett ekfaner på undersidan, men olyckligtvis lagt detta på fel led så att skevheten ytterligare förvärrats.

I den karolinska, men på empiretiden till det yttre helt förändrade huvudbyggnaden på gården Apertin i Värmland ha dessa möbler en gång stått. De såldes därifrån i samband med grevinnan Charlotta von Gerttens död 1875. Hon var den sista av den Löwenhielska släkten på Apertin, dotter till kapten Carl Gustaf Löwenhielm på Long och änka sedan 1844 efter överstelöjtnanten Emil Adam von Gertten. Hennes minne lever ännu på sina håll i Värmland och Gustaf Fröding har som bekant poetiskt bevarat folktraditionen i dikten Grevinnan på Gambertin. Den föga smickrande bild folkfantasiens skapat av

henne är delvis falsk och mycket återfaller på hennes farmor och företrädare på Apertin grevinnan Sara Catharina Löwenhielm. Bägge äro kända som kavata fruntimmer, hållande tukt och Herrans förmaning bland sina underlydande, vilket bidrog att skapa respekt, men också ovilja. Visst blev Charlotta von Gertten mer eller mindre hård och inbunden efter sonen Carl Adams självmord 1839, vilket föranleddes av föräldrarnas motstånd mot hans planerade giftermål. Att en människa sluter sig inom sig själv är dock ej nödvändigtvis ett tecken på elakt sinnelag.

Huru länge detta bord och de bägge gueridonerna tillhört inventarierna på Apertin kan väl blott gissningsvis sägas. De kunna ha kommit dit med häradshövdingen Carl Gustaf Löwenhielm, då han år 1736 tog Apertin i besittning, eller jämnt tjugu år senare, då hans son med samma namn flyttade till gården från Catharineberg i Nedre Ullerud.

SKOGAHOLMSTRÄDGÅRDEN PÅ SKANSEN

av Sigurd Wallin

Sedan Skogaholms huvudbyggnad för ett drygt årtionde sedan flyttades från södra Närke till Skansen, ha omgivningarna kring densamma efter hand omformats så, att bit för bit av en naturlig herrgårdsmiljö blivit anlagd. Gårdsplanen har fått sin inramning av ett par flyglar och ett par sirliga paviljonger med sammanbindande staket och grindar. Körvägen har dragits fram i rak linje i anläggningens tvärxel mellan huvudbyggnaden och flyglarna och planterats med en lindallé, avsedd att hållas tuktad med fyrkantiga kronor, bild 3. Vid huvudbyggnadens östra gavel har anlagts en ruta av en köksträdgård med kvarteren omramade av fruktträd och bärbuskar samt lindhäck utmed gränsen. Söder härom är en annan ruta inhägnad med en lindhäck och avsedd att bli en plommon- och körsbärslund.

Dessa anläggningar äro nu efter några år så pass uppvuxna att de ge ett begynnande intryck av vegetationsinramning till bebyggelsen. De äro att betrakta enbart som en mycket liten del av en riktig herrgårdsträdgård, det parti som gränsar närmast intill husen. Som sådant ha de med sina klippta häckar och alléer visat sig kunna ge åt Skansens herrgård något av den karaktär av en stor anläggning, som oskiljaktigt hör till herrgårdskaraktären. Och detta redan vunna resultat har manat till fortsatt arbete i samma riktning. Den omständigheten, att det obevekligen kräves växttid för en trädgårdsanläggning, innan den ger något av det avsedda intrycket, har gjort det särskilt angeläget att icke uppskjuta detta arbete.

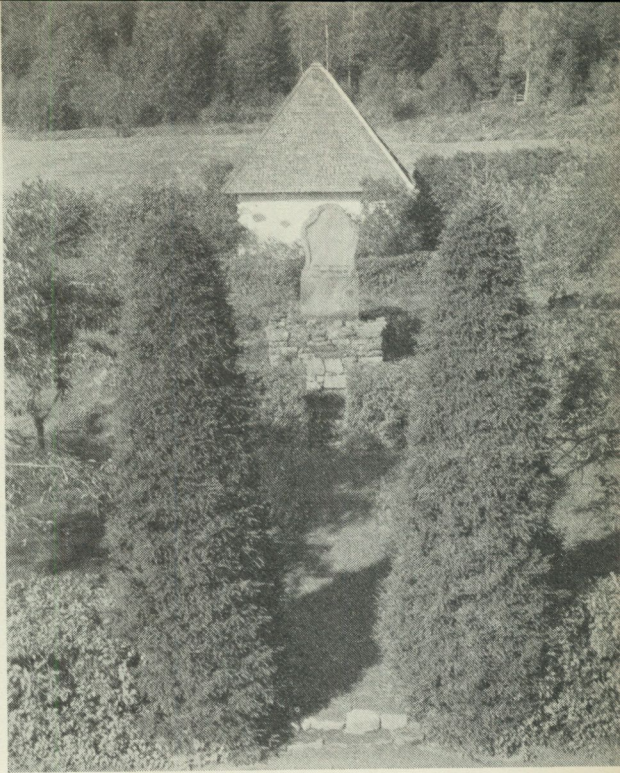
Under år 1943 har man därför gripit sig an med att omdana det smala markstycke, som ligger bakom huvudbyggnaden och begränsas av marknadsbodarnas baksida. Nedanför den häckkrönte terrassen utmed huset har terrängen här haft karaktären av ett litet stycke engelsk park med gräs, ett par slingrande gångar, en liten damm och trädgrupper. Denna karaktär har hjälpts fram genom jordpåfyllning och grässådd över den karga berggrunden, som här låg nära uppe i dagen.

I Skogaholms huvudbyggnad är mittaxeln klart betonad. Salen, som ligger mitt för förstugan, skjuter ut framför husets bakre fasad, så att den med fönster på tre sidor öppnar sig mot trädgården. I mittaxeln leder en dörr direkt ut i denna. Blicken har här mött det nyss beskrivna lilla parkstycket och i fonden stannat mot baksidan av längan av marknadsbodar.

Ställer man nu frågan, hur ett dylikt område skulle ha ordnats på Skogaholms tillkomsttid, ligger det närmast till hands att undersöka förhållandena på Skogaholm självt. På senare tid fann man där på sluttningen ned mot sjön de förvuxna resterna av en fri engelsk park med en minnessten från 1700-talets slut rest i mittaxeln. Av äldre anläggningar fanns intet kvar, och de gamla kartorna synas antyda, att tuktade anläggningar endast existerat allra närmast huset och främst vid dess gavlar. Skogaholm självt kan sålunda knappast ge den vägledning i den karolinska trädgårdsmaken som här skulle behövas, särskilt med tanke på terrängformen på Skansen.

Men Nordiska museets studieresor ha under årens lopp gått till herrgårdabygderna i landets olika delar och givit som resultat en viss översiktskunskap även om den karolinska träherrgårdens bebyggelse, gårdsanordning och trädgårdsanläggningsstil. Av de lättföränderliga trädgårdarna återstår visserligen mindre än av husen, men det finnes dock instruktiva kvarlevor och bl. a. en hel anläggning, som till karaktären väl stämmer med den karolinska tidens smak och även är anlagd i anslutning till byggnader av samma natur. Det är Bondeättens gamla stamgård Bordsjö i Småland. Trädgårdsanläggningen vid denna träherrgård har visat sig vara i många avseenden väl lämpad att

Bild 1. Trädgården vid Bordsjö i Småland. Anläggningens mittaxel med minnessten och arkivhus. Foto Nordiska museet.

tjäna som förebild för ett ordnande av Skogaholms trädgårds-sida. Anläggningens djup är ringa — såsom förhållandena också på Skansen tvinga till — varemot den kunnat breda ut sig något mer i sidled. Den är strängt symmetriskt och geometriskt byggd och fördelad i fyrsidiga rum, terrasserade på olika nivåer och begränsade av klippta häckar, bild 1—2. Fonden utgöres av en hög häck med framförställda trappstegsformigt lägre häckar. Mittaxeln avslutas med ett vitrappat arkivhus av sten och i mittrutans centrum är på en häckomgiven liten terrass uppställd en minnessten, daterad 1740. Från en bred grusgång utmed huvudbyggnadens trädgårdsfasad går man på ett par trappsteg upp i trädgårdens mittruta och från denna åt sidorna på andra trappor upp i sidorutorna. Alla terrassmurar äro täckta av häckar, som bilda barriärer vid terrasskanterna.

Gårdsanläggningen vid Bordsjö är nära besläktad med Sko-

Bild 2. Trädgården vid Bordsjö. På arkivhusets sidor de numera något oklippta fondhäckarna. Foto Nordiska museet.

gaholms, och Bordsjö trädgårdsanläggning sluter sig med stor konsekvens till bebyggelsens art. Till sin sociala nivå utgör anläggningen ett anpassande av de stora Tessinslottens arkitektur- och trädgårdssystem efter enklare, mindre och mer rent lantliga förhållanden. Som Bordsjöträdgården dessutom kan räknas bland de mest oförändrade exemplen på denna trädgårdstyp hos oss, har det blivit just den som fått ge uppslaget till den motsvarande delen av Skogaholmsanläggningen på Skansen. Om ett kopierande i detalj har det ej varit fråga. Planeringen måste ske i nära anpassning efter förhållandena på platsen, och vad som hittills utförts är forlandet av grundstommen till den blivande trädgården. När denna stomme om några år blivit växande verklighet, kommer tiden att vara inne för detaljarbetet, som kan komma att omfatta en blomsterparterri med buxbomsrit-

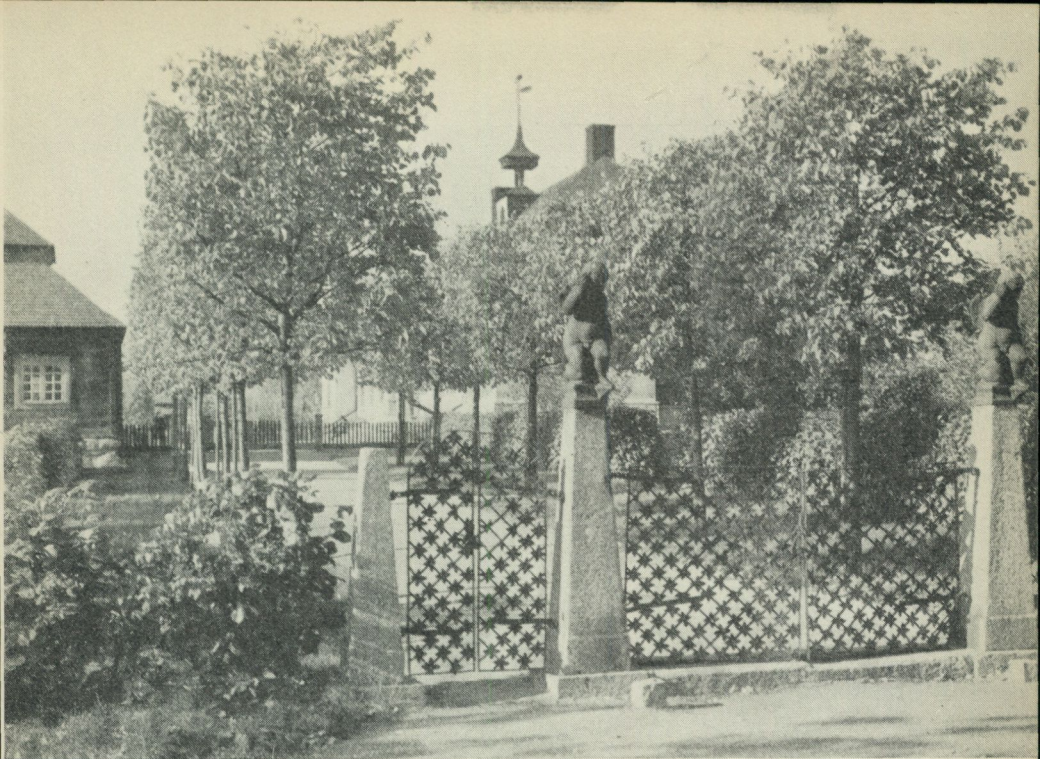

Bild 3. Skogaholm på Skansen. Grindarna vid infartsvägen med klippta allélindar. Foto Nordiska museet.

ningar, uppställande av träd i krukor, skulpturer etc., för vilket allt den gröna häckinramningen kräves som fond och skydd.

Den nu anlagda stommens system framgår av perspektivskissen, bild 4, som är sedd från terrassen vid huvudbyggnaden. Trädgårdens mittruta ligger lägst, medan sidorutorna stiga trappstegsvis uppåt till de yttersta partierna med deras lummiga trädgångar. Den stora häcken i fonden, liksom de övriga bestående av småbladig lind, stiger till mellan tre och fyra meters höjd och döljer helt marknadsgatans bebyggelse från Skogaholmssidan. Över häckens krön kommer man att se trädkronorna från Skansens inre delar såsom en stor engelsk park omgiva den tuktade franska anläggningen. Omedelbart framför den höga häcken stå de lägre häckar, som kanta rutorna och följa terrassmurarna. På detta sätt åstadkommes samma trappstegs-

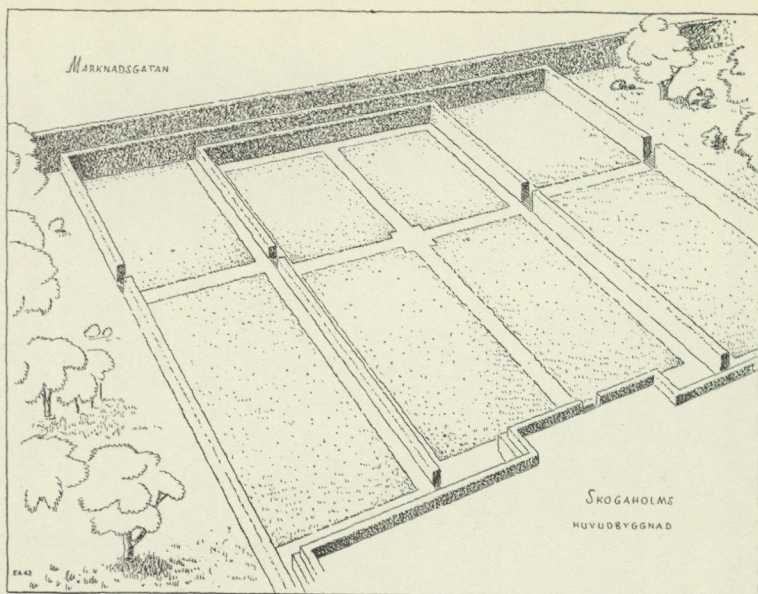

Bild 4. Trädgårdssidan på Skogaholm. Schematisk bild av nyanläggningen, sedd från huvudbyggnaden. Teckning av Erik André.

formiga dubbelhäck i fonden som i Bordsjöanläggningen. Under häckplanteringsens uppväxttid komma trädgårdsrutorna att ligga gräsbesädda.

Arbetet med detta parti av Skogaholmsträdgården har kunnat igångsättas tack vare en testamentarisk penninggåva av fru Julia Lettström. Direktör Holger Jensen, Ramlösa plantskola, har visat anläggningen ett värdefullt intresse och till densamma skänkt levande häckmaterial av största betydelse för dess snara fullbordande.

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1943

Skåne. Torna härads hembygdsförening har bildats. Blekinge. Karlshamns och Bräkne härads fornminnesförening har förvärvat det s. k. "holländarehuset" i Karlshamn, ett ålderdomligt, timrat gårdshus. Byggnaden har nedmärkts för senare uppförande, enligt förslag såsom en del av den till staden donerade Smithska gården, vilken ifrågasatts som blivande stadsmuseum. I Sölvesborg ha Sölvesborgs stads och Listers härads fornminnesförenings samlingar katalogiserats och utställts i den s. k. gammelgården, avsedd såsom stads- och häradsmuseum.

Halland. Restaureringen av Hallands hembygdsgård i Eftra, bestående av en äldre byggnad i skiftesverk, har under året slutförts. Byggnaden som äges av Yngeredsfors Kraft AB står under Hallands museiförenings vård och är avsedd att vara en samlingsplats för ideella sammanslutningar. Det föregående år omtalade skolhuset från Eldsberga i friluftsmuseet i Halmstad har under året inretts som skolmuseum.

Småland. Kalmar stad har inköpt en äldre fastighet i gamla staden att bevaras som kulturreservat. Stranda härads hembygdsförening i Mönsterås har köpt en gammal gård i köpingen till ett blivande museum. I Torsås (i Kalmar län) kommer den sista backstugan i socknen att bli bevarad som kulturminnesmärke.

Den vid 1800-talets mitt uppförda prästgården i S. Ljunga har flyttats till en plats i närheten av Linggården, där även en ryggåstuga uppförts. I Moheda hembygdspark har uppförts ett halmtält från den gamla övningsplatsen Kronobergshed. Reftele hembygdsgård har invigts. Nya byggnadsförvärv ha gjorts till

hembygdsanläggningarna i Burseryd (sydgötisk stuga med loft), Sävsjö (N. Ljunga prästgård samt loftbod), Svenarum och Byarum (loftbodar) samt Tranås (marknadsbod).

En hembygdsförening har bildats i Bergs socken.

B o h u s l ä n. Tjörns hembygdsförening har till sitt vid Billströmska folkhögskolan placerade bygdegårdsområde flyttat en av de sista ryggåsstugorna på ön. Föreningen har också förvärvat den från 1700-talets stora sillfiske kvarstående huvudbyggnaden till sillsalteriet och trankokeriet på Hallsbäcks strand.

V ä s t e r g ö t l a n d. Dala hembygdsförening och Tidaholmsortens hembygds- och fornminnesförening ha bildats.

G o t l a n d. Bunge kulturhistoriska museum har avslutat de under flera år bedrivna restaureringsarbetena vid strandridaregården i Kylej, där gamla tak- och väggmålningar framtagits. Hembygdsgården i Norrlanda har utökats genom ditflyttande av en bod i skiftesverk.

En hembygdsförening har bildats på Fårö.

S ö d e r m a n l a n d. Södermanlands hembygdsförbund har restaurerat och möblerat den gamla 1700-talskrogen i Gamla Oxelösund, som nu begagnas som bygdegård. Samma ändamål får även en vacker parstuga, som SLU-föreningen i Stigtomta har fått i gåva och kommer att flytta till en central plats i socknen. En annan parstuga har Katrineholmsortens hembygdsförening flyttat till St. Djulö, där den kommer att utgöra hembygdsmuseum.

D a l s l a n d. Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund har genom riksdagsbeslut som gåva erhållit den s. k. kronstugan jämte tillhörande tomtområde i Eds municipalsamhälle. Byggnaden har tidigare varit drängstuga till Karl XII-huset i Ed. Håbols hembygdsförening har från en gammal gård i socknen förvärvat loge med lador, fähus och stall, tillsammans tre byggnader, som äro under återuppförande vid hembygdsgården i Gäserud. Bengtsforstraktens fornminnes- och hembygdsförening har till gammelgården flyttat en smedja från Torrskogs socken.

U p p l a n d. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Västerlövsta och Enåker. Den förra föreningen har mottagit en

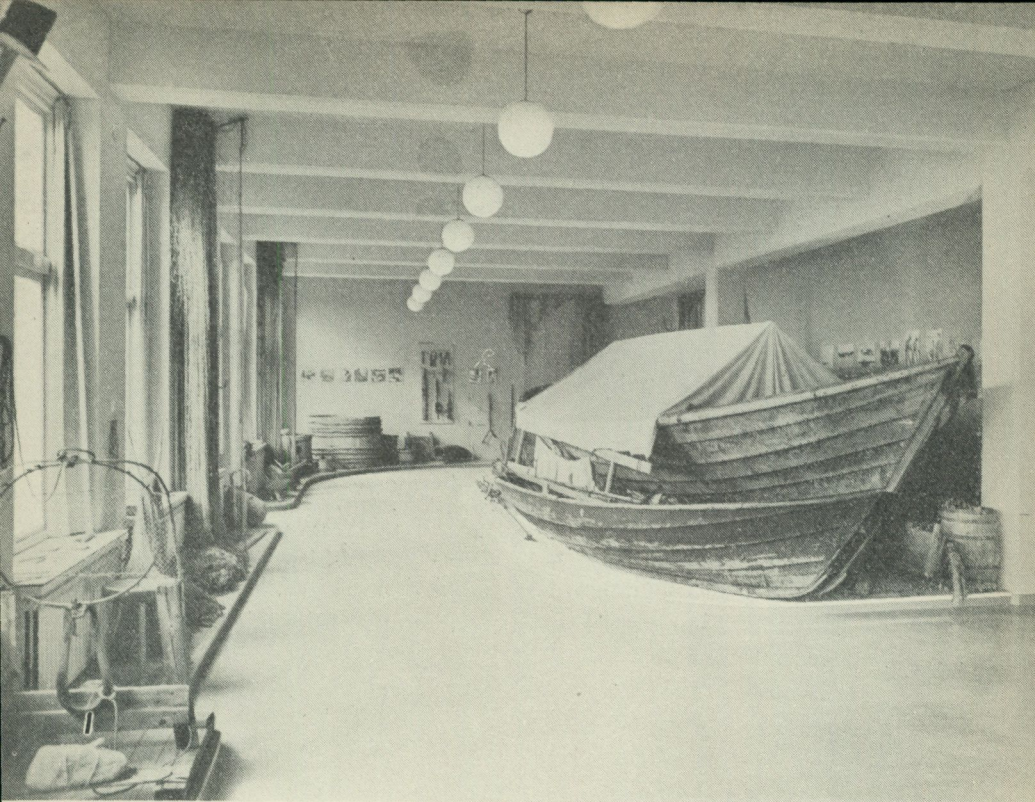

Bild 1. Interiör från avdelningen för fiske och jakt i det nya länsmuseet i Umeå.

ståtlig tvåvåningsbyggnad i Heby by, som nedmärkts för att återuppföras på annan plats. Föreningen har även inköpt en äldre bod.

N ä r k e. Väster-Närkes hembygdsförening har invigt sin vid Högan nära Fjugesta belägna hembygdsgård, omfattande en manbyggnad från Vintrosa socken samt en portlidarsbyggnad och en svalgångsbod från Kvistbro socken.

V ä s t m a n l a n d. Lindes fornminnesförening har fått färdigt och i samband med Lindesbergs 300-års jubileum invigt det i Tellandska gården inrymda Lindes museum, omfattande en bergs- och en stadshistorisk avdelning jämte arkiv och bibliotek. Föreningen Arboga minne, som tidigare erhållit ökade utrymmen för sina samlingar, har invigt sitt nygestaltade museum.

D a l a r n a. Hedbodarnas långfäbod i Älvdalens socken har under året slutgiltigt konserverats.

H ä l s i n g l a n d. Segersta hembygdsförening har som gåva erhållit en manbyggnad i Djupa by.

M e d e l p a d. Den förut omtalade manbyggnaden från Ljustorps socken, som Medelpads fornminnesförening flyttat till Fornhemmet, har öppnats såsom vandrarhem. På Fornhemmets område är ett hantverksmuseum under uppförande.

Hässjö hembygdsförening har bildats.

V ä s t e r b o t t e n. Det nya läns museet har invigts i Umeå. Byggnaden är uppförd efter ritningar av arkitekt B. Romare, bild 1. Till friluftsmuseet i staden har från Norra Renbergsvattens by i Burträsk socken flyttats en ståtlig med värdefulla inventarier försedd mangårdsbyggnad, den s. k. Wallmarksgården. I Vilhelmina har ortens turist- och hembygdsförening invigt sitt sockenmuseum.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1943

Allmogeavdelningen.

Den i en särskild uppsats, sid. 123 o. följ., behandlade kistan från Säby socken i Småland, en gåva av Samfundet Nordiska museets vänner, utgör årets märkligaste tillskott till allmogeavdelningen. Bland övriga förvärv hörande till allmogens h e m i n r e d n i n g kunna nämnas en liten bokhylla, "tavlett" från Delsbo socken, Hälsingland, ett ålderdomligt skrin från Orsa socken, Dalarna, och en av träspjälor flätad sång från Anundsjö socken, Ångermanland. Denna senare har närmast formen av en stor korg, som placerades direkt på stuggolvet, när man ville ge tillfälligt natthärbärge åt tiggare eller andra vandringsmän. Delvis i anslutning till en från Etnologiska undersökningen utsänd frågelista ha förvärvats några gratulations- och minnestavlor, en föremålsgrupp vars ställning i folkkonst och folksed behandlas utförligt sid. 63 o. följ.

Förvärv till d r ä k t a v d e l n i n g e n ha liksom tidigare inkommit i anslutning till genom Etnologiska undersökningen utsända frågelistor. Så ha t. ex. museets samlingar av halmhattar kunnat utökas med några nya typer från Frändefors socken, Dalsland, och S. Vedbo härad i Småland. Dessutom ha samlingarna berikats med en rad värdefulla gåvor av dräktplagg av skilda slag. Sålunda har en hel brudutstyrel, buren 1848 vid ett bröllop i Finnskoga socken i Värmland, överlämnats som gåva av fru Karin Rudén, Stockholm. I en vackert målad spånask ligga alla den gamla bruddräktens tillbehör: krona av glaspärlor, silverlöv och kedjor, guldgaloner och band, mössa med löslock, sidenband samt olika slags spetsar av metall. I gåvan ingingo även brudens halskläde, handskar, förkläde och särk.

Bild 1. Mygghätta från ryska Karelen
Gåva av konstnären greve Louis Sparre
Nordiska museet 228,217.

Det silverbälte, som i V. Vingåker brukades av kvinnan till högtidsdräkten, är ett av de praktfullaste smycken, som burits i någon av våra folkdräkter. De voro dyrbara och torde aldrig ha varit särdeles vanliga. Det var därför glädjande för museet när ett dylikt bälte som gåva överlämnades av direktör David Ahlquist, Stockholm. Bältet har norrköpingsguldsmeden Carl Bergs stämpel och årsbokstaven för 1770.

Ett märkligt tillskott till sina samlingar av dräkter från andra nordiska länder fick museet genom konstnären Louis Sparres gåva av bl. a. två kvinnodräkter och en del lösa dräktdelar från ryska Karelen, där givaren förvärvat dem redan på 1890-talet. Vid denna tid användes de mycket ålderdomliga karelska folkdräkterna endast av enstaka äldre personer och i avlägsna trakter. Till den gamla karelska mansdräkten hörde den s. k. "kukkeli", bild 1, en huvudbonad av mycket ålderdomlig typ, som man återfinner på medeltida och tidigare avbildningar. Den är här av vitt linnelärfat och användes åtminstone på sista tiden speciellt som mygghätta.

Av förvärv inom näringslivets område kunna nämnas vissa

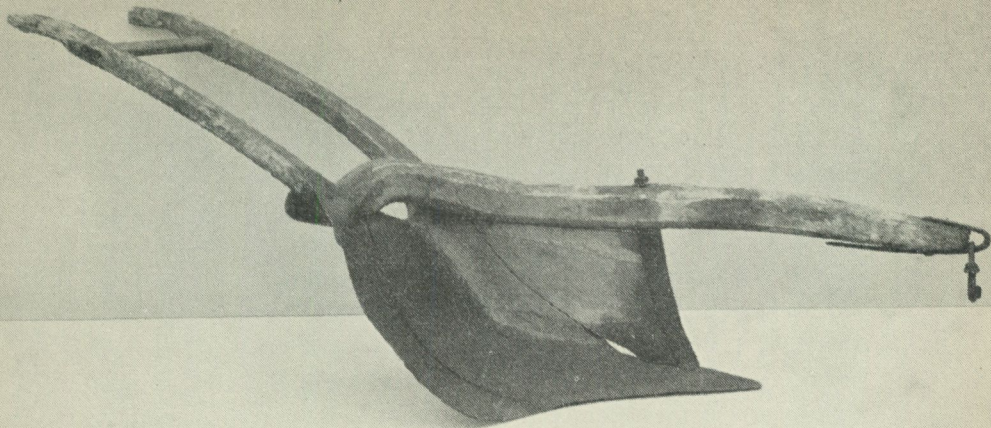

Bild 2. Dikesplog från Högsby socken, Småland.
Nordiska museet 228,137.

jordbruksredskap. Från Småland: en dikesplog, nästan helt av trä, bild 2, en myllharv och en trävält, båda att dragas för hand, en "mullpackare", en rotfruktshacka m. m. Mullpackaren har använts för samma ändamål som välten, nämligen att jämna till jorden efter sådden, men representerar en mera primitiv arbetsteknik. Den består av en utkluden del av en stock med plan undersida och ett snett insatt handtag. Från Dalsland: en liten slätharv och en harv att draga för hand, ett par agnsäll och en sädesfläkt, så gott som helt av trä. Från Västerbotten: en klös, s. k. "femkloal" eller "pital", en skylkrok, varmed kärvarna sattes upp till tork på åkern på en stör m. m.

Av föremål tillhörande boskapskötseln må nämnas en slaktställning, en s. k. "kalvdrög", från Småland och ett svinok från Dalsland, avsett att hindra svinen från att krypa genom gårdesgårdar samt en bikupa av halm med tillhörande bimatare.

Av transportdon ha förvärvats bl. a. en veddrög bestående av en framstötting med påhängd släpa och en bromsko, s. k. "katt", för släde från Småland, en "framstötting" för timmerkörning från Västerbotten, ett bukok för hästar av för Uppland karakteristisk typ samt ett bärrep av tagel med löpare av horn från Dalarna.

Av föremål för jakt och fångst må nämnas snaror för småfågel från Lappland, en dubbelskänklad uttersax från Småland och ett björns pjut från Värmland. Från jaktvårdskon-
sulenten Sven Swahn i Östersund har genom Svenska jägare-
förbundet som gåva överlämnats trenne föremål. En sax, ett
s. k. svanhalsjärn, är avsedd att läggas i kallkällor för fångst av
vildgäss och agnades endast med en vit knapp, fastsatt på giller-
snöret. Ett unikt föremål är ett underlag eller en flotte för
vättar vid sjöfågelskytte. Det har använts så att nyskjutna
fåglar lagts upp på denna flotte, som förankrats och tjänat till
att locka andra fåglar. En älg snara av wire, som röjer den obe-
hagliga sanningen, att älg fortfarande fångas i sådana fördöm-
liga fångstdon, är det tredje föremålet i denna gåva.

I samband med undersökningar på Singö och Gräsö har för-
värvats en del fiskredskap såsom ljuster, vakare av olika
slag, saltkar för strömming, tågnålar för råsegelsnät, dragbälte
för notdragning, fisksump m. m.

Till lapska avdelningen har från årets lappmarks-
inventering inkommit en samling föremål av kompletterande art,
varibland märkas en manskolt, ett par gamla nomadkistor och
diverse mjölkkärl från Idre lappby i Dalarna, en lapsk smör-
kärna, munkavlar för renkalvar samt sel- och klövjedon från
Tännäs lappby i Härjedalen, en samling koltkragar från Tuor-
pons lappby i Jokkmokk, en kvinnopäls och en utsirad ask med
årtalet 1744 från Gällivare skogslappby, en oväderskrage av
poncho-snitt från Saarivuoma lappby i Jukkasjärvi, en vinter-
mössa för man samt knivslidor av trä, renmärkesbrickor och
glidöglor för kastsnara från Könkämä lappby i Karesuando
samt slutligen ett antal föremål som tillhört den lapske förfat-
taren Johan Turi i Talma lappby. Därjämte ha under året för-
värvats mans- och kvinnodräkter från Lainiovuoma lappby i
Karesuando.

Allmogeavdelningens föreståndare har varit intendenten
Svensson. Vid avdelningen ha arbetat andra intendenterna Nils-
son och Manker samt amanuenserna Hazelius-Berg, Nylén,
Rehnberg och Strömberg.

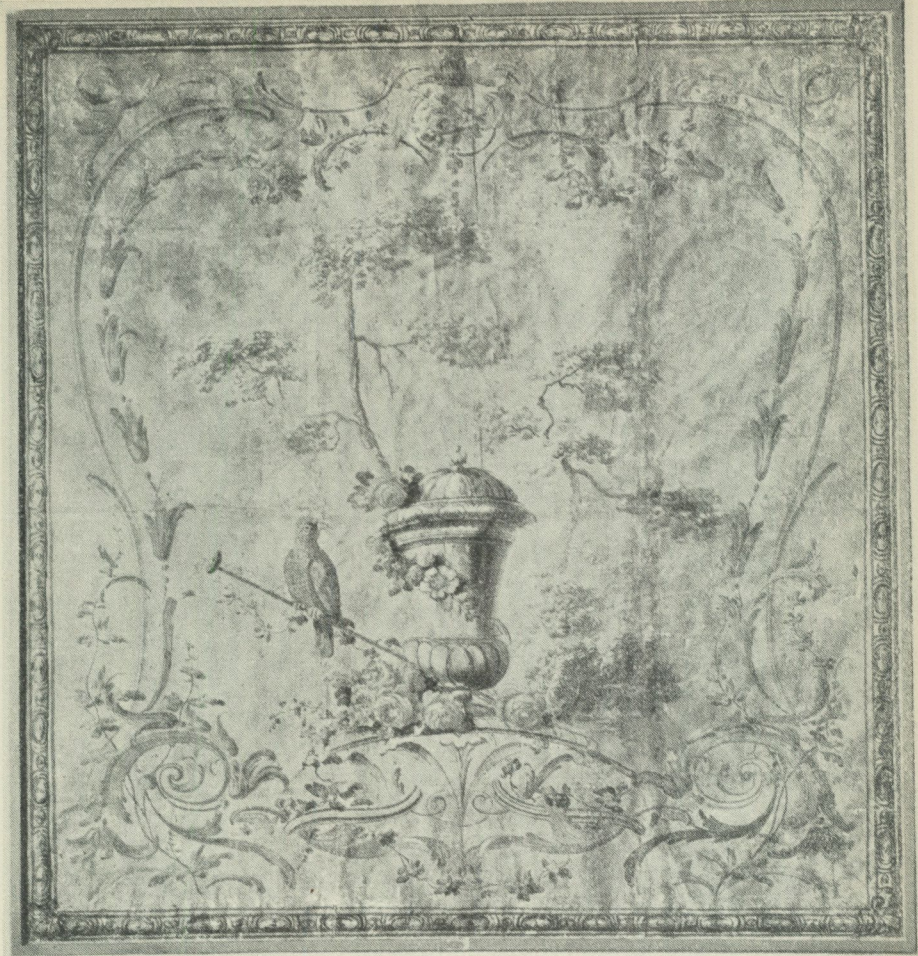

Bild 3. Tapetfält, målning på papper från Wollmar Yxkullsgatan 2, Stockholm. Gåva av Samfundet Nordiska museets vänner. Nordiska museet 228,299.

Högreståndsavdelningen.

Nyförförvarnen ha under året varit ovanligt fåtaliga och ha praktiskt taget uteslutande utgjorts av gåvor. Särskilt viktigt är under nuvarande tid det stöd Samfundet Nordiska museets vänner lämnar, men också ett flertal enskilda har liksom tidigare överlämnat föremål till museet. En särställning intar dona-

tionen av överläkare Per Clarholms samlingar från hans gård Alster i Värmland. Till fullföljande av sin framlidne makes vilja överlämnade doktorinnan Elin Clarholm nämligen till museet de stora samlingarna av keramik, en rikhaltig serie Napoleonbilder, gravyrer och litografier, samt åtskilliga möbler m. m. Delar av gåvan behandlas i särskilda uppsatser på annat ställe i årsboken, sid. 169 o. följ.

V a s a t i d e n. Ett lås daterat 1628 kompletterar samlingarna från denna smidets blomstringstid och är jämte ett skåp i den clarholmska samlingen, daterat 1655, det viktigaste förvärvet från denna period.

Spetssamlingen har även detta år tillförts utomordentligt värdefulla tillskott. Ur sin egen spetssamling har direktör Ivan Traugott givit museet tre mycket vackra spetsar: en knypplad spets och ett arbete i intaglia tela, d. v. s. utskärssöm, båda italienska arbeten från 1500-talets slut eller 1600-talets förra del, samt en knypplad spets från 1600-talets senare del, troligen italienskt arbete.

Den karolinska tiden representeras av en s. k. snibbskål, ett dryckeskärl av ålderdomlig form, rödmålat och med ornament i guld med svart teckning. Runt randen löper på traditionsenligt sätt en inskrift: "Kiära broder drick mig tee tre, iag skall straxt göra tigh beskee Anno 1685." Den är en gåva av Vännerna, liksom ett stort gravkors av järn, ett ringkors av typisk folklig smideskonst från denna tid.

Rokokotiden. Genom Vännerna har museet förvärvat tre fält av en tapet målad på papper från huset Wollmar Yxkullsgatan 2. Tre stolar av holländsk typ medföljde den clarholmska samlingen.

Den gustavianska tiden. En silverkanna av guldsmeden Adolf Duckwitz i Mariestad och ett par ljustakar äro skänkta av Vännerna och ha sitt särskilda intresse, därför att de en gång funnits på Skogaholm. Från den clarholmska samlingen komma två signerade möbler, ett spelbord utfört av stockholmsnickaren Anders Scherling 1782 och en byrå av Anders Svedmark i Stockholm 1801. Bland övriga möbler från

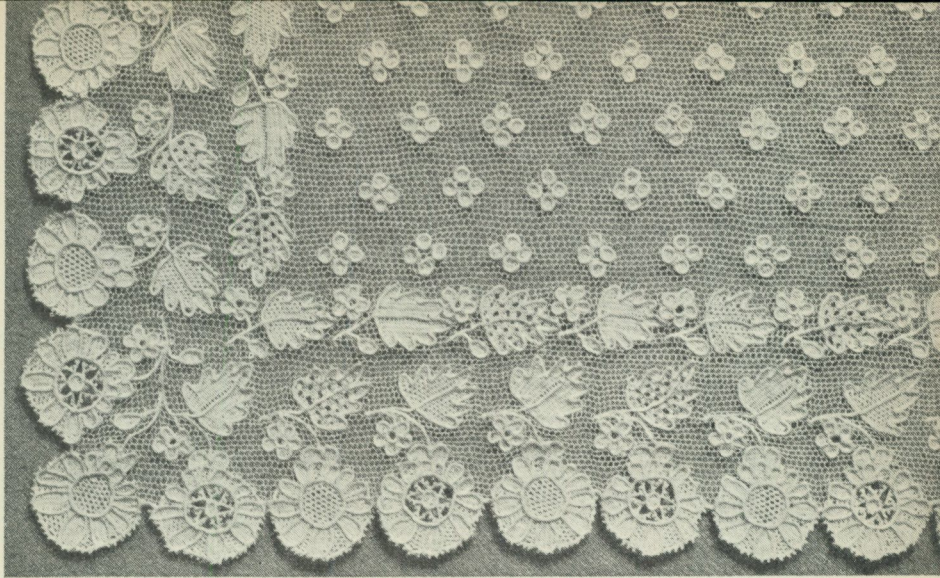

Bild 4. Detalj av schal i point d'Alençon. Gåva av Samfundet Nordiska museets vänner. Nordiska museet 228,367.

denna tid i samma samling är en vitmålade, icke mindre än nära fyra meter lång soffa med 18 tillhörande stolar, ett gott prov på värmländsk herrgårdskultur. Ett par smala skärp av vävda metallband med silkesbroderi hör till de eleganta tillbehören till damdräkten vid 1790-talets slut. De äro en gåva av amanuensen Lisa Cappelin.

E m p i r e t i d e n. Möbler från denna period äro med karakteristiska typer företrädde i den clarholmska samlingen, bl. a. en säng med himmel och en hög förgylld spegel med bord, signerad P. G. Bylander, Göteborg. Från Vännerna har museet emottagit en skänk av mahogny som tillhört gävlefamiljen Valley.

Vännerna ha inköpt och som gåva överlämnat en schal sydd helt i point d'Alençon, bild 4. Botten är prydd med tätt satta rosetter, regelbundet fördelade över hela ytan, i kanten löper en bård av blad och blommor. Bårdens karaktär förutsätter att schalens tillkomsttid icke ligger före 1820—30. Från 1700-talets slut och till 1800-talets mitt voro också schalar av denna typ en modeföreteelse. Ett arbete i spetsöm av denna storlek — schalen mäter 270 cm i längd och 67 i bredd — måste även för

den tiden ha varit ovanligt och betingat ett mycket högt pris. Av fröken Marget Hylin har museet tillsammans med Livrustkammaren emottagit en samling underkläder och sänglinne med utsökta broderier, vilka tillhört drottning Desideria.

De senaste hundra åren. H.K.H. Kronprinsen har till museet överlämnat tre broderade eldskärmar från Ulriksdal. Utom ett mindre antal möbler ha också förvärvats två målningar med rumsinteriörer, som var och en i sitt slag på ett utmärkt sätt illustrerar århundradets rumsinredning. Den ena är ett självporträtt av konstnären Fritz Ahlgrensson sittande i en gungstol i sitt ombonade rum, den andra är daterad 1860 och visar konstlöst men detaljerat en skomakarmästare med två gesäller vid arbetsbordet. Ett intressant förvärv, en slipad glasvas från Norrala glasbruk i Hälsingland, är gåva av fru Elsa af Trolle-Afzelius. I samband med undersökningarna av äldre kopparmanufaktur har också ett antal kopparföremål från olika tider tillfallit museet, en del som gåva av herr David Carlsson, Stockholm.

Dräktavdelningens märkligaste nyförvärv är utan tvekan en kappa av orangegul kamlott, buren av Karolina Beata Flack omkring 1835. Ytterplagg från äldre tider äro sparsamt bevarade till våra dagar och hittills har museet saknat ett dylikt från denna period. Det tidstypiska och väl bevarade plagget ingår i den clarholmska gåvan. Dräktdelar från olika tider av 1800-talet ha skänkts av bl. a. fru Olga Haupt, fröken M. Brinck och fru Ruth Edelstam. En på 1890-talet i Norrköping använd kneippdräkt av vitt linne hör till de föremål som det är roligt att få bevarade, den belyser ett nu föråldrat dräktbruk.

Hantverksavdelningen har erhållit ytterligare tillskott till samlingarna av guldsmedsredskap, stämplor, filar, en ask med glasflusser m. m. från silversmeden Karl Bourdette, Kristianstad.

Samlingarna ha också tillförts en avläggare av de gamla Eskilstunamanufakturerna, en av stadens berömda knivsmedjor. I förvärvet ingå fasta och lösa inventarier, verktyg, halvfabrikat, ämnesmaterial och avfall. Smedjan har mycket gamla traditio-

ner: till år 1931 drevs den av fabrikör C. V. Österberg, knivsmed i tredje generationen. Då övertogs smedjan av W. Carlsson, som höll verkstaden till sin död 1940, varefter den övergick till Nordiska museet. Önskvärt vore att genom en rekonstruktion av smedjan inom Skansens stadskvarter skapa ett minnesmärke över detta betydelsefulla hantverk i Eskilstuna.

Som t. f. föreståndare för högreständsavdelningen har tjänstgjort andre intendenten Hellner. Vid avdelningen ha arbetat amanuenserna Bengtsson, Hazelius-Berg och Nylén samt under kortare perioder fil. kand. Sten Lundwall och fil. kand. Emmy Tempelman.

Skansen.

Kulturhistoriska avdelningen. På norra sidan av Skogaholms herrgård ha under det gångna året arbetena med en terrasserad barockparterr pågått. För avsikten med denna anläggning och för dess kulturhistoriska förebilder redogöres närmare på sid. 185 o. följ.

Linberedningsverket från Forsa socken i Hälsingland, vilket är en gåva av disponenten Axel Leman, flyttades 1918 till Skansen. Sedan Delsbogården 1940 uppförts och kommit att bli en fullödig representant för den hälsingska byggnadskulturen, har det varit ett önskemål att flytta linberedningsverket till närheten av denna gård. Här skulle verket också komma att ligga vid samma vattendrag som vadmalsstampen och därmed åskådliggöra det i gamla tider vanliga förhållandet att en ström utnyttjas med en hel rad, trappvis lagda vattenverk. Flyttningen av linberedningsverket har nu möjliggjorts genom en donation av Almedahl-Dalsjöfors AB. Nedtagningen av byggnaden började den 25 september och vid årsskiftet stod den under tak på sin nya plats.

I Bergsmansgården är den nyuppförda tredje längan, en loftbyggnad från Greksåsar, utvändigt färdigställd. Den fjärde länga, som kräves för att Bergsmansgården skall bli en sluten, helt kringbyggd gård, saknas ännu. Härtill skulle behövas en

lång, låg stallänga med bodar, foderlada och stall. Utanför gårdsfyrcanten är den lilla boden från Vassland i Järnboås socken återuppförd.

Det i Petissan inrymda gamla apoteket har en enkel men mycket vacker inredning av officinen. Receptur, hyllfack och långa rader av träburkar härröra från det på 1790-talet inredda Drottningholmsapoteket. Under senempiren hade emellertid hela inredningen övermålat i en kraftigt blå färg. Tack vare medel, som ställts till förfogande av Farmaceutiska föreningen, har det nu blivit möjligt att framtaga den ursprungliga blekgröna färgen och de i svart målade ursprungliga texterna på burkar och lådor.

I Marknadsgatan har det stånd, som använts till garderob, ersatts med en knuttimrad bod av samma typ som de småländska marknadsbodarna.

Byggnadsavdelningen handhar utom vården av de kulturhistoriska byggnaderna även underhållet av restaurang- och ekonomibyggnaderna. Bland årets arbeten av denna art må nämnas, att ett hovmästarrum inretts i passagen mellan Hög- och Nyloften. De under föregående år påbörjade inredningsarbetena i Lusthusporten äro nu slutförda.

Föreståndare för avdelningen ha varit andre intendenten Gustafsson (allmogebyggnader) och förste amanuensen André (högreståndbyggnader och hantverk). Amanuensen Rudbeck, som till den 1 oktober handlagt frågor rörande klädkammaren och Seglora kyrka, har senare i denna funktion efterträts av amanuensen Tullander.

Naturhistoriska avdelningen. Beträffande djuranläggningarna ha utom behövliga underhållsarbeten en del förbättringar och ombyggnader kunnat vidtagas under det gångna året; så har renhagen försetts med en ny damm och den lilla säldammen i björnbergen delvis omformats i syfte att skapa större trevnad för djuren.

Djurbeståndet har på många punkter riktats genom gåvor och förvärv, bland vilka särskilt må nämnas en älgkalv, skänkt

av Uppsala läns jaktvårdsförening, fyra rådjur, av vilka ett erhållits som gåva av Fiskeby bruks aktiebolag, Norrköping, tre bruna björnar, en bagge av de numera ytterst sällsynta behornade utegångsfären från Gotland samt ett större antal fåglar, bl. a. korpar, duvhökar, ornvråkar, grågäss, änder av olika arter och slutligen en samling tropiska fåglar, avsedda för komplettering av fågelbeståndet i Skansens djurhus.

I övrigt har djursamlingen förnyats genom att ett flertal såväl däggdjurs- som fågelarter fortplantat sig på Skansen. Avkomma har sålunda erhållits av älg, visent, kronhjort, dovhjort, ren, varg, fjällnöt, gotlandsruss, shetlandspanny, får och getter samt av berguv, ringduva, tamgås, vit stork och häger.

Den fria hägerkolonien har varit av ungefär samma numerär som föregående år. Liksom tidigare har en del av koloniens medlemmar övervintrat på Skansen, medan de övriga tillbringat vintern i södern. Till de åtta hägrar, som sålunda iakttagits under vintern 1942—1943 och regelbundet matats med strömming, sällade sig under loppet av april månad ytterligare minst åtta fåglar som återkommit från södern. Resultatet av häckningen blev liksom år 1942 ett tjugotal ungar. De i buren häckande hägrarna uppdrogo dessutom 8 ungar, vilka ringmärktes och utsläpptes till höstflyttningen.

Beträffande djursamlingen bör slutligen nämnas att beståndet av visent under de senaste åren vuxit så kraftigt, att Skansen kunnat överlåta fem ungdjur till generalkonsul Axel Ax:son Johnsons visentpark i Avesta.

Den naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit intendenten Fries.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varje stjärnklar onsdagskväll varit tillgängligt för allmänheten. Förevisningar ha även andra kvällar anordnats, bl. a. för skolor, under ledning av kamrer Gustaf Lundgren.

Högtidligheter, fester och övriga programslag. Idrotten dominerade även i år inledningen till den långa raden av helgdagsprogram på Skansen. Skansen-

stafetten gick den 24 januari, korporationsstafetten den 31 januari och distriktsmästerskapet i terränglöpning den 18 april. Ett nytt inslag i förårets program var ett scoutkorum som Frälsningsarmén anordnade den 17 januari.

Sedan valborgsmäsofirandet inlett sommarsäsongen kom som första söndagsfest Norgedagen den 16 maj, som genom ett ståtligt program lockade stor publik och gav ett gott ekonomiskt bidrag till Norgehjälpen. Djurgårdsmässan varade i år under tre dagar, den 21, 22 och 23 maj. Djurgårdsslätten ingick denna gång ej i festplatsen och nyheten för året var en stor dansbana på Sollidsplatån. Sångens dag inföll den 30 maj, då Hovkapellet gav en eftermiddagskonsert, medan sångarna utformade kvällsprogrammet. Nykterhetsfolkets dag anordnades den 3 juni.

Nationaldagen den 6 juni inföll på en söndag och samlade därför osedvanligt stora skaror till Skansen. Årets landskapsdag var Upplands och anordnades annandag pingst den 14 juni med ett starkt provinsbetonat program, bl. a. en bystämma från Tierp som efter originalprotokoll uppfördes av bönder från bygden. Vid Militär idrotts jubileum förrättade H. K. H. Prins Gustaf Adolf prisutdelningen på Skansen den 20 juni. Hembygdens dag manifesterades enkelt men värdigt på Solliden den 27 juni genom tal och en uppvisning av ett hundratal folkdansare ur Svenska ungdomsringen.

Sveriges hantverks- och småindustriorganisation hade i år kongress och stod i samband härmed som arrangör av Hantverkartinget den 8 augusti. Efter högtidsprogrammet på Tingsvallen samlades kongressdeltagarna landskapsvis till gillen vid Skansens olika byggnader för att slutligen gemensamt höra ett musikaliskt hantverkspotpurri på Solliden, "Vid städ och vid bänk och på gille". Fackliga centralorganisationens stora folkfest hölls den 22 augusti i samarbete med Social-Demokraten. Som höjdpunkt på ett särdeles rikligt underhållningsprogram utkämpade ledamöter av riksdagen och stadsfullmäktige en frågesporttävling under Gösta Knutssons ledning.

Barnens dag den 2—5 september hade som huvudattraktion Furuviksbarnen och kabaréer på Solliden. Publikanslutningen

var mycket god och Barnens dags netto på Skansenfesten större än någonsin. Skolungdomsorganisationer anordnade ett nordiskt ungdomsmöte den 19 september med högtidsprogram på Solliden och nordisk frågesport ledd av Gösta Knutsson. Den 3 oktober stod Musikerförbundet som arrangör för en stor militärkonsert av 150 man, vilken ingick som ett led i Stockholmsmusikernas festspel.

Höstens program avslutades med Gustav Adolfsminnets högtidlighållande den 6 november genom garnisonens korum på eftermiddagen och studenternas fackeltåg på kvällen. Förvinterns festdagar voro som vanligt julmarknaden, som var förlagd till den 12 december, och nyårsaftonen.

Till lördagskvällarna ha värdefulla program förlagts. K.F.U.M.-dagen anordnades den 29 maj samtidigt med den kristna ungdomens allsångsstämman ledd av Martin Lidstam på Tingsvallen. Ett mycket uppskattat lördagsprogram som ej återfinnes i följande systematiska redogörelse för de medverkande var "Melodier från Wien" med pianisterna Axel Pettersson och Stig Ribbing samt sångerskan Maria Ribbing.

Genom allsången komma tisdagarna fortfarande på tredje plats i publikintresset för de olika veckodagarna. I samarbete med Stockholms-Tidningen utvaldes i år fyra allsångsledare vilka fingo svara för tisdagskvällarna i juli. De voro Carl-Elow Nordström, Jönköping, John Norrman, Eskilstuna, Gösta Wahlström, Göteborg, och Dag Westberg, Malmö. Sven Lilja medverkade den övriga delen av sommaren, då han även ledde en sångstund på söndagskvällarna. Stockholms-Tidningen bidrog till arrangerandet av en "grötlunk" i samband med allsången den 11 maj och "malmsång" den 24 augusti samt förlade prisutdelningen i sin tävling "Ungdom har ordet" till den 29 juni. Griegjubileet inföll på en tisdag, den 15 juni, och satte sin prägel på den kvällen.

Svenska Dagbladets musikgissningar på torsdagskvällarna kunna glädja sig åt ett alltjämt ökande intresse. Konferencierer ha varit skådespelare Erik Berglund, ingenjör Walle Bergström, operasångare Sigurd Björling, friherre Knut Bonde, kapten Nils

Brambeck, generalkonsul Hugo Duhs, direktör Karl Kinch, fil. lic. Per Lindfors — som införde lagtävlingar, skådespelare mot journalister och infanterister mot artillerister — reklamchef Claes Livijn, skådespelare Gunnar Sjöberg och direktör Eric Westberg.

Då Gösta Knutsson knöts till Skansen lågo onsdagarna närmast till hands för att bli frågesportkvällar. Därvid tävlade stadsbud med "stadsbudskåren", flygare med dykare, morgontidningar med kvällstidningar, skansenpublik med skansentjänstemän och av publiken damerna med herrarna. För de frågesporttävlingar som anordnades på söndagar har tidigare redogjorts. Den 11 augusti var Flygets kväll med stockholmsflottiljernas personal som medverkande. Röda korset svarade för en fest till förmån för de franska barnen den 25 augusti, då en konstutställning anordnades i Stockholmskvarteret och bl. a. en operakonsert på Solliden.

På måndagskvällar inföllo tre av de sedvanliga festerna, Årets studenters kväll den 31 maj, Frälsningsarméns musikgudstjänst den 5 juli och Bellmansdagen den 26 juli. Fredagarna voro 25-öresdagar med lekvall i Svenska ungdomsringens regi och Knut Ringqvist som ledare. Fredagskvällarna voro livligt besökta, framför allt den 23 juli då Riksskyttetävlingen hade sin kamratfest på Tingsvallen och den 20 augusti då Kristina Nilsson-jubileet markerades med ett program på Solliden arrangerat av musikdirektör Karl Nygren-Kloster.

Av de talare som medverkat i de ovannämnda programmen märkas bl. a. H.K.H. Prins Wilhelm, statsråden Herman Eriksson och Knut Ewerlöf, f. generalfältläkaren Fritz Bauer, greve Folke Bernadotte af Wisborg, biskop Manfred Björkquist, komminister Nils Bolander, president Birger Ekeberg, landshövding Arthur Engberg, överstelöjtnant Arvid Eriksson, generaldirektör J. Axel Höjer, kommendör Karl Larsson, kapten Sigfrid Leander, L.O:s ordförande August Lindberg, författaren Rune Lindström, socialrådet Gunnar Löwegren, krigsarkivarie Birger Steckzén, författaren Fredrik Ström, generalmajor E. Testrup, dr med. Hans Jacob Ustvedt och med. kand. Sigvard Wolontis.

Som uppläsare ha medverkat författaren Gunnar Reiss-Andersen, skådespelarna Uno Henning, Gunnar Sjöberg och Anders de Wahl samt konstnären Johannes Laurin.

Under musikdirektör Ivar Widners ledning har Flottans musikkår konserterat varje söndag från påsk till början av november samt dagligen under sommaren. Konsertföreningens konserter dirigerades av fil. dr Hugo Alfvén, kapellmästare Carl Garaguly, hovkapellmästare Nils Grevillius, förste hovkapellmästare Armas Järnefelt, kapellmästare Tor Mann och hovkapellmästare Adolf Wiklund. Kungl. Hovkapellet hade otur med vädret men lyckades dock genomföra tre av konserterna, dirigerade av Nils Grevillius. Frälsningsarméns musikkårer, mäsingssextetten "Hoppets här", Livregementets till häst musikkår, Radiotjänsts blåsorkester, Svea flygflottiljs och Svea livgardes musikkårer ha gästspelat. På Solliden ha sjungit bl. a. hovsångerskorna Helga Görlin och Hjördis Schymberg, operasångerskorna Henriette Guermant, Hanser Lina Göransson och Dora Lindgren, sångerskorna Aulikki Rautawaara och Rosita Serrano, hovsångarna Joel Berglund och Martin Öhman, operasångarna Einar Andersson, Leon Björker, Jussi Björling, Sigurd Björling, Sven-Olof Sandberg, Conny Söderström och Bernhard Sönerstedt, sångarna Alf Alfer, Einar Ekberg och Gunnar Turesson samt skådespelarna Karl Gerhard och Edvard Persson. Konsertmästarna Gunnar Norrby och Ernst Törnqvist samt pianisten W. Witkowsky ha svarat för instrumentalsoli.

Sångkörer och -kvartetter som medverkat äro bl. a. Bellmanskören, Björlingskvartetten, Dalakören, folkskolekörer, körer ur Frälsningsarmén, K.F.U.M.-kören, Köbenhavns Drengekor, Norsk korforening, O.D., Stockholms allmänna sångförening, Stockholms damkör, Stockholms gosskör, Stockholms kooperativa damkör, Stockholms körförbund, Stockholms stads hantverksförenings sångkör, Stockholms studentsångarförbund, Stockholms sångarförbund, Svea flygflottiljs manskör, kvartetten Synkopen och Upplands sångarförbund. Musikdirektör Ivar Widner har varit ledare för Skansens koralkör som sjungit

koraler i Skansens klockstaplar och Seglora kyrka samt givit konserter på Solliden.

Vid de olika gårdarna ha folklåtar, folkvisesång och landsmålsberättelser utförts av spelmännen Nils Andersson, Dalarna, Axel och Karl Hammarberg, Härjedalen, Bernhard Jansson, Södermanland, Herbert och Anton Jernberg, Uppland, Axel Myrman, Dalarna, Theodor Ohlsson, Hälsingland, Hjort Anders Olsson, Dalarna, och August Ysenius, Halland, sångerskan Dagmar Hullström samt landsmålsberättarna Danjel ve Korsgrinna, Delsbostintan, Kattrinä i Klövhälla, Lillstintan och Nämndemansmor i Trollhult. Vid jul- och nyårstiden ha Lucia med tärnor samt stjärngossar sjungit i stugorna. Karesuandolappen Paulus Utsi bodde i lapplägrät under februari och skjutsade besökarna i ackja efter ren.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn ha dagligen under sommaren visat svenska folkdanser och ringlekar. Franska folkvisor och folkdanser uppfördes en afton vid Bollnästorget. På Solliden har uppförts ett balettdivertissemang av Georges Gé. Karin Andréngymnasterna, Gymnosflickorna, Hermesflickorna, K.F.U.M:s elitgymnaster, Johannespojckarna, Stockholms gymnastikflickor, Stockholms gymnastikförenings pojcktrupp och Täljpojckarna ha givit uppvisningar.

I Seglora kyrka högtidlighölls den 26 maj 25-årsminnet av återuppförandet på Skansen. Gudstjänster ha hållits i sedvanlig omfattning och de aftonböner som Stockholms stifts kyrkobroder hållit inleddes den 2 maj med en högtidsstund, ledd av biskop Manfred Björkquist. Birgittavesper hölls den 10 oktober. Konfirmation, nattvardsgång, bröllop och barndop ha förrättats i kyrkan.

Föreningen Erica-stiftelsens vänner höll i mitten av maj en livligt besökt marknad vid Bollnästorget. "Sveriges barnklinik", en buss som sedermera sändes till Finland, utställdes före avfärden på Skansen. En orienteringstävling bland de kulturhistoriska byggnaderna anordnades i juli. Nya Dagligt Allehanda förlade en omröstning om "Sommarens melodi" till Skansen,

medan en planerad omröstning om "Seklets melodi" upprepade gånger måste inställas på grund av ogynnsamt väder.

I anslutning till utställningen "Flyg 43" i hallen vid huvudingången anordnades filmvisningar, föredrag och ett flertal specialveckor med särskilt program. Sålunda gjordes bl. a. en segelflyguppvisning över Solliden i samband med segelflygets vecka. Trafikflyget och flygindustrin orienterade allmänheten i sina speciella förhållanden under var sin vecka.

Skansens sommartheater drevs i samarbete med författaren Staffan Tjerneld och regissören Johan Falck. Tjernelds pjäs "Kungen dansar!" gavs den 1 juni—22 augusti. Som matinéprogram gavs under sommaren F. A. Dahlgrens "Värmlänningarna". Regissör för båda pjäserna var Johan Falck.

Thore Ehrlings och Harris orkestrar ha svarat för den moderna dansmusiken och Dalaflickorna för gammaldansen. Till publikens förströelse ha även bidragit en skridskobana under vintern, ny miniatyrgolfbana samt ett antal fyrverkerier på Solliden och vid Skogaholmsdammen.

"Kungens stuga" uppfördes på Solliden och invigdes den 1 juni av herr Lennart Bernadotte. Barnkrubbor från Stockholm gästade olika dagar stugan och dess lekplats. Fröken Hilly-May Dahlberg har varit föreståndarinna för Skansens lekskola. Till barnens underhållning ha bidragit Sven Troppe barnteater, barnens vaktparad, kasperteatern och en barnpjäs som uppfördes på fäbodvallen den 8 augusti.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program ha närmast svarat ekonomiintendenten Holm, kapten Gustaf Blomquist, som tjänstgjort som inspektör, reklamchefen Sundberg, amanuenserna Rudbeck och Tullander samt tjänstemännen på Skansens kulturhistoriska avdelning.

T y r e s ö.

Till sommarsäsongens början hade i två förut oanvända rum i slottets övre våning uppställts de samlingar, som museet fått som gåva från framlidne överläkaren Per Clarholm, Alster,

och hans efterlämnade maka. Det ena rummet innehåller samlingen av keramik, det andra bilder av Napoleon I och hans tid.

Underhållsarbetena å museets byggnader ha bl. a. omfattat en utvidgning av trädgårdsmästarebostaden i slottsflygeln till att omfatta två rum och kök. Den metodiska vården av markområdet ur naturskyddssynpunkt har fortsatt genom gallring och inplanteringar.

Stärbhusdelägarna efter framlidne markisen Claës Lagergren ha under året lämnat sitt slutgiltiga godkännande av de ägo gränser för museets område, till såväl lands som vatten, vilka finnas angivna å den karta som är bilagd donationshandlingen av den 27 november 1927.

Slottet och parken ha varit öppna för allmänheten under sommaren, varvid det förra haft 2.571, den senare 1.718 besökare. Under öppningstiden har friherrinnan Märtha Lilliecreutz, född Palmstierna, varit äldfru.

Julita gård.

Boutredningen efter löjtnant Arthur Bäckström har under året fortgått. För att Nordiska museet så snart som möjligt skulle få tillfälle att förverkliga testators önskan "att för kommande släkten giva en trogen bild av hur en gammal sörmländsk herrgård av betydligare omfång tedde sig under slutet av förra och början av innevarande århundrade", ställde boutredningsmannen vid början av år 1943 Julita gårds huvudbyggnad till Nordiska museets förfogande, ehuru arvskifte då ännu ej ägt rum.

Under våren vidtogos vissa åtgärder, som voro behöfliga för att den förra privatbostaden skulle kunna göras tillgänglig för allmänheten. Alla föremål inventariefördes och märktes, avstängningar och skyddsmattor ordnades, förstugan m. m. reparerades. Från Julita museum återfördes ett antal föremål, som före museets tillkomst ingått i stora husets möblering, och återställdes på platser, som de en gång intagit. Detta gällde framför allt stora delar av tavelsamlingen, som återfördes till galleriet i tredje våningen.

Pingstaftonen den 12 juni voro Svenska museimannaföreningens medlemmar, vilka hade samlats på Julita till årsmöte, jämte ett antal personer från orten inbjudna till en första visning i samband med en musikalisk underhållning. Pingstdagen öppnades stora huset för allmänheten, och sedan dess ha intill visningssäsongens slut den 1 oktober ej mindre än 11.000 personer besett detsamma. Visningar ha skett dagligen, vardagar mellan klockan 11 och 18, sön- och helgdagar mellan klockan 13 och 19, varje hel- och halvtimme för grupper om högst 20 personer.

En minnesnål, kallad Julitanålen, som i gul metall återger abbotens i Julita kloster sigill från år 1308, har sålts för 1 krona och efterfrågan har varit livlig.

Arbetet med iordningställande av stora huset och den vidare skötseln under öppethållandet har omhänderhafts av amanuensen Lagerquist, som för olika museala uppgifter biträtts av ett flertal av museets och Skansens tjänstemän.

Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen, Hallwylska professuren och institutet för folklivsforskning.

Arkivet. Samlingarna ha utökats genom gåvor och köp av såväl acta som bilder. Bland gåvorna förtjäna följande att nämnas: en stor samling Napoleonica, huvudsakligen grafik, från framlidne överläkaren Per Clarholm och hans efterlämnade maka; 6 dagböcker och 36 skissböcker av Ottilia Adelborg, från framlidna fröknarna Gertrud och Maria Adelborg (jfr härom ovan sid. 131 och följ.); samt från fru Sarah Fridorff en dagbok förd 1859—61 av ambulerande skolläraren L. Olsson-Fridorff, vars verksamhet var förlagd till en trakt s. v. om Valdemarsvik.

Av särskilt högt kulturhistoriskt värde är en gåva av fröken Lie Wistrand, som till museet skänkt sin morfars fasters, fru Märta Helena von Schnells dagbok, förd på Årsta gård invid

Stockholm under åren 1793—1839, jämte bilagor och (1942—1943 upprättade) register. Manuskripten disponeras tills vidare av de personer givarinnan utsett att publicera dagboken. Först efter denna publicering äger museet gåvan med full dispositionsrätt.

Bildarkivet har dels med original dels med fotografier deltagit i utställningar i Stockholms stadsmuseum, Nationalmuseum samt museerna i Borås, Linköping, Lund och Simrishamn.

Rörande Etnologiska undersökningens arkiv hänvisas till redogörelse under rubriken Fältarbeten.

Förutom materialet från museets lappmarksinventering under året och de lapska ombudens svar på utsända frågelistor märkes bland nyförvärven till lapska arkivet Karl-Erik Forsslunds samling av egna fotografier från lappmarkerna. Till lapska arkivet har vidare intendent Manker överlämnat bildoriginalen till sitt arbete "Die lappische Zaubertrommel" I (Acta lapponica I).

Andre intendenten Bäckström har tjänstgjort såsom t. f. arkivarie. För olika avdelningar inom arkivet ha närmast svarat: amanuensen Lagerquist för fotoateljén och en del av bildarkivet under årets första tredjedel, amanuensen Bergman för bildarkivets expedition och en del av bildarkivet samt under den del av året, då amanuensen Lagerquist på grund av speciella uppdrag ej tjänstgjorde i arkivet, för fotoateljén och hela bildarkivet; andre intendenten Granlund för Etnologiska undersökningens arkiv; andre intendenten Manker för lapskt material och andre intendenten Nilsson för filmarkivet.

Bibliotekets verksamhet har under 1943 fortgått efter samma linjer som förut. De medel, som museet under rådande förhållanden kan anslå till bokinköp och bokbindning äro, trots de nuvarande ytterst begränsade möjligheterna att anskaffa utländsk litteratur, alldeles otillräckliga. En synnerligen värdefull kompensation har emellertid erhållits genom den anpart Nordiska museet fått av det belopp, som av 1942 års riksdag ställts till Kungl. Maj:ts förfogande för inköp av litteratur från Tysk-

land. Genom det för ändamålet bildade Aktiebolaget Scientia har nämligen biblioteket hittills kunnat förvärva c:a 250 volymer tysk litteratur, varibland särskilt böra framhållas en del dyrbara uppslagsböcker och biblioteksverk, vilka museet knappast under normala förhållanden kunnat anskaffa på en gång: Thieme-Beckers Künstlerlexikon, Schramms Bilderschmuck der Frühdrucke, Pauly-Wissowas Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft m. fl. En dyrbar gåva har biblioteket emottagit av Samfundet Nordiska museets vänner, nämligen G. A. Taglientes mönsterbok, 3. uppl., tryckt i Venedig 1530 (dock ej komplett, men kompletta exemplar av dessa sällsynta och för ornamenthistorien så värdefulla tryck äro praktiskt taget omöjliga att uppdriva). Bibliotekets årstillväxt har tack vare ovan nämnda förvärv 1943 hållit sig vid det vanliga omfånget, 25 à 30 hyllmeter. Låneverksamheten har också förblivit vid den året förut uppnådda nivån.

Biblioteket har under året föreståtts av förste amanuensen Jansson i egenskap av bibliotekarie med biträde av amanuensen Stridsberg och fru Forss. Med hjälp av medel och arbetskraft, som av Statens arbetsmarknadskommission ställts till museets förfogande, har en kortkatalogisering av tidskriftsuppsatser kunnat påbörjas.

U n d e r v i s n i n g s a v d e l n i n g e n. I likhet med tidigare år ha i museet och på Skansen anordnats avgiftsfria visningar för allmänheten på söndagarna under medverkan av institutionens tjänstemän. Visningarna ha ägt rum febr.—april och okt.—nov. enligt tryckta program, som distribuerats före varje visningssäsongens början. Vårens visningar voro anordnade i samarbete med Svenska Dagbladet och drogo så stor publik att dubbling varje gång visade sig nödvändig.

I anslutning till den tillfälliga utställningen Silver från Vä och Kristianstad hölls under januari månad en visnings- och föreläsningsserie, vari medverkade dels fil. dr Olle Källström och fil. kand. Thorsten Andersson, dels museets tjänstemän. Även i anslutning till utställningen Läkaren anordnades en före-

läsningsserie med ämnen ur läkekonstens historia med ett antal kända läkare som föreläsare.

Den för Stockholms folkskolors femte och sjätte klasser obligatoriska undervisningen i museet i anslutning till respektive klassers lärokurs i historia har fortgått i samma omfattning som tidigare. Under sommaren ha kostnadsfritt anordnats visningar i museet och på Skansen för skolklasser från olika delar av landet i samarbete med Stockholms skolresetjänst. De tillfälliga utställningarna i museets hall ha under ledning av tjänstemännen visats för skolor, yrkesgrupper, föreningar o. dyl.

Föregående år anordnades för första gången speciella visningar av de kultur- och naturhistoriska avdelningarna på Skansen för Stockholms folkskolors tredje och fjärde klasser, varvid eleverna även bereddes tillfälle att deltaga i för ändamålet anordnade danslekar på Tingsvallen och Bollnästorget. Detta arrangemang synes i hög grad ha uppskattats av både lärare och barn, vilket uppmuntrade till fortsättning. Denna form av visningar upprepades därför under september månad och deltagareantalet uppgick till omkring 1,300.

Under året ha sammanlagt omkring 20.000 personer deltagit i av museet anordnade visningar och föreläsningar.

Föreläsningar rörande textilkännedom, möbelhantverkets historia, boktryckarkonst, svensk folkkultur m. m. ha liksom tidigare hållits av museets tjänstemän i samarbete med yrkesskolor, kursverksamhet och den frivilliga bildningsrörelsen.

Avdelningen har under året föreståtts av amanuensen Lagerquist i egenskap av t. f. museilektor. Vid avdelningen har arbetat fil. stud. Carl-Herman Tillhagen, som omhänderhaft undervisningen för folkskolorna.

Professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och institutet för folklivsforskning. Professor Erixon, innehavare av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, som också fullgör undervisning och examination såsom för en ordinarie lärostol i nordisk etnologi vid Stockholms högskola,

har under vårterminen 1943 föreläst över "Svensk närings- och yrkeshistoria" och under höstterminen över "Sociologi och folk-livsforskning". Han har därjämte hållit seminarieövningar över "Valda ämnen inom nordisk etnologi".

Professor Erixon har på uppdrag av universitetskanslern medverkat vid en utredning rörande frågan om inrättande av en ordinarie professur i nordisk etnologi eller annorlunda benämnt ämne vid något av statsuniversitetet.

Professor Erixon har under 1943 gjort resor i förening med undersökningar på landsbygden samt i vissa städer i Dalarna, Halland, Jämtland, Närke, Uppland och Östergötland.

Docenten Granlund har under vårterminen föreläst över ämnet "Den svenska allmogens indelning och sociala förhållanden" samt under höstterminen över ämnet "Kommentar till valda delar av Olaus Magnus Historia om de nordiska folken". Under vårterminen fungerade Granlund som fakultetsopponent vid en doktorsdisputation å Stockholms högskola.

Till professuren är knutet Nordiska museets institut för folklivsforskning i samarbete med Stockholms högskola. Såsom tidigare omnämnts disponerar institutet villa Lusthusporten, belägen på Djurgården mitt emot Nordiska museet. År 1942 beviljades museet ett anslag på 20.000 kronor av lotterimedel till lokalernas omdaning och möblering för sitt nya ändamål. Dessa arbeten utfördes under vinterhalvåret 1942—43 under överinseende av arkitekt Elias Svedberg. Då anslaget tyvärr icke var tillräckligt, har vid kompletteringen av institutets inredning generös hjälp lämnats från ett antal firmor och privatpersoner. Det är främst representationsvåningen i villan, som därigenom omdanats, så att institutet nu disponerar föreläsningssal med referensbibliotek, tjänste-, studie- och arkivrum. Bostadsvåningen en och två trappor upp uthyres till föreståndaren.

Redan 1942 beviljade Stockholms stadsfullmäktige ett engångsanslag till en assistentlön vid institutet, ett anslag som dock icke stått till förfogande för 1943. Institutets ekonomiska bas skulle därför varit alldeles otillräcklig, om icke museet ur B. A.

Danelii donationsfond beviljats 20.000 kronor att under de närmaste två eller tre åren användas till avlöning åt vetenskapliga medarbetare vid institutet. Stockholms högskola har lämnat sitt bistånd genom att deponera litteratur och möbler. Vidare har till stöd för institutet dess föreståndare utgivit tvenne bokverk, Strövtåg i svenska bygder (1942) och Mässing (1943). Slutligen har bildats en särskild stödorganisation, Samfundet för svensk folklivsforskning, vilket redan under sitt första verksamhetsår kunnat lämna värdefullt bistånd.

Institutets verksamhet har i enlighet med planen varit inriktad på forskning, publiceringsarbete och akademisk undervisning. Egna fältundersökningar ha bedrivits rörande folklig byggnadskultur i Jämtland, Uppland och Östergötland. I Stockholm har en serie undersökningar upptagits rörande folkliv, yrken och yrkestyper, vilket delvis skett med bidrag från Stockholms stad och i samarbete med Stockholms stadsmuseum. Det inre arbetet i institutet har bestått i excerpering av äldre arkivalier och vetenskaplig litteratur, avskrifter av arkivalier rörande bergsmanshantering, byorganisation, dagboksanteckningar, memoarer och från andra institutioner inlånade anteckningar och arkivalier, vartill kommit utarbetning av fältundersökningarnas resultat. Institutet har i icke obetydlig utsträckning rådfrågats av institutioner och enskilda rörande vetenskapliga problem och andra spörsmål inom arbetsområdet.

Amanuensen Andemar har under större delen av tiden tjänstgjort vid institutet. Som tillfälliga arbetskrafter ha helt eller delvis under 1943 tjänstgjort fil. dr Sven Ljung, fil. mag. Gerd Öman, fil. mag. Ebba Humble, fil. mag. Birgit Persson, fil. kand. Ingar Fredricsson, fil. kand. Lars Wickström och fil. stud. Örjan Armfelt-Hansell. Som skrivbiträde har tjänstgjort fru Ingrid Ahlgren, som vaktmästare och reseassistent herr Nils Nygren.

Gåvor ha lämnats till institutet av — förutom de personer och företag som genom ledamotskap i Samfundet för svensk folklivsforskning giva institutet sitt stöd — följande firmor och personer: AB Arvid Böhlmarks Lampfabrik genom direktören,

civilingenjör E. Eworth; AB Robert Ditzinger genom direktör Robert Schroff; Hugin Kassaregister AB; Kooperativa förbundet genom direktör Albin Johansson; Handels- & Fabriks AB Bröderne Ljunggren genom disponent Torsten Ljunggren; AB Harald Löfberg genom direktör Sten H. Löfberg; AB Mattutställningen Nils Nessim; Edv. Nerlien AB genom direktör T. Näsén; AB Nordiska Kompaniet; AB Elis Reinius; AB Sandrew-Biograferna genom direktör A. Sandrew; arkitekt Elias Svedberg; AB Svenska Möbelfabrikerna genom disponent G. Lindeberg; AB Åtvidabergs Industrier genom direktör Rolf Dencker och Österlund & Andersons AB genom direktör Nils Österlund. Institutets bibliotek, begagnat även som seminariets referensbibliotek, är nytillkommet och uppgår i december 1943 till nära 2.000 volymer. Bland donatorerna till biblioteket märkas Aschehougs forlag, Oslo; Kooperativa förbundets bokförlag och AB P. A. Norstedt & Söners bokförlag.

U t s t ä l l n i n g a r.

Den redan i december 1942 i Nordiska museets hall öppnade utställningen "Kistebrev och gratulationstavlor" fortgick till den 10 februari. Den ena av utställningens båda föremålsgrupper är behandlad i uppsatsen "Gratulationer och minnestavlor", sid. 63 o. följ. (om kistebrev se Fataburen 1934). Under den fortsatta delen av året ha följande tre utställningar avlöst varandra: "Läkaren", "Barnets värld" och "Lin och linne", närmare omtalade å sid. 147 o. följ. I anslutning till "Barnets värld" utställdes under sommaren i museets föreläsningssal ett urval av det rika bildmaterial som inkommit till Nordiska museets och Skoloradions pristävlan "Beskriv ditt hem". I museets dräktgalleri anordnades i början av året utställningen "Silver från Vä och Kristianstad", se sid. 153 o. följ. Under december pågick i ett par utställningsrum en retrospektiv spetsutställning, anordnad av Föreningen för svensk hemslöjd och Vadstena knyppelskola med anledning av den senares 40-årsjubileum.

I Skansens utställningshall öppnades den 25 maj utställningen "Flyg 43", anordnad av en samarbetsorganisation inom flygvap-

net, trafikflyget och flygplansindustrien och avsedd att ge en föreställning om bomb- och jaktflygets betydelse i krigstid och om trafikflygets insatser inom de fredliga kommunikationerna. Då utställningen stängdes, den 19 september, hade den besökts av något mer än 200.000 personer. I trapphallen pågick under våren en före jul öppnad utställning av gammal svensk allmogekeramik. Den avlöstes till valborgsmässan av nutida keramik, Gustavsbergs fajanser, i förening med K. F:s möbler. Några veckor före Hantverkets dag den 9 augusti anordnades i samma lokal utställningen "Hantverket", som pågick säsongen ut. Till julmarknaden öppnades en liten utställning av gammalt svenskt järnsmede.

F ä l t a r b e t e n.

Nordiska museets fältarbeten ha varit fördelade på två avdelningar, Etnologiska undersökningen samt högreståndsavdelningens undersökningar, vartill komma de av Institutet för folklivsforskning bedrivna undersökningarna, se ovan sid. 218.

Genom E t n o l o g i s k a u n d e r s ö k n i n g e n ha under året bedrivits fältforskningar i flera socknar i Småland, nämligen i Ålem, Lenhovda, Algutsboda, Ljuder och Hovmantorp. Dessa arbeten, vilka utfördes av amanuensen Rehnberg, skedde delvis i samarbete med Kalmar läns museum och respektive ords hembygdsföreningar. Under resan besöktes och instruerades även flera ordsmeddelare. I Nora bergslag bedrevs undersökningar av docenten Granlund, varvid särskilt hyttbyarnas arbetsorganisation och hyttarbetarnas levnadsomständigheter uppmärksammades, närmast med utgångspunkt från Greksåsars hyttby, varifrån en av loftbodarna i Bergsmansgården på Skansen är hämtad.

I södra Dalsland, speciellt i Frändefors socken, fortsatte intendenten Berg sina forskningar rörande byggnadskultur, samfundsväsen och näringsliv. En undersökning av fiskarkulturen på Väddö utanför Norrtälje organiserades av andre intendenten Nilsson med ekonomiskt bidrag från Roslagens fornmin-

nes- och hembygdsförening. Teckningsarbetet utfördes här av konstnären Erik Jemhte. Intendenten Nilsson arbetade även en kortare tid på Utö samt verkställde uppmätningar av en större gård i Hörnefors socken i Västerbotten. Inventering av allmogekulturen i Lidens socken, Medelpad, med ledning av samtliga Nordiska museets frågelistor företogs av fil. stud. C.-H. Tillhagen. Kandidat Tillhagen utförde också till större delen de undersökningar av Stockholms stads folkminnen, som Etnologiska undersökningen sedan flera år bedrivit i samarbete med Stockholms stadsmuseum. I Julita socken ha under året traditionsuppteckningar och uppmättningsarbeten utförts av flera av museets tjänstemän och dessutom av fil. stud. Brita Åkerblad. Konstnären Homman, som biträdde vid intendenten Bergs undersökningar i Dalsland med uppmättnings- och fotograferingsarbeten, utförde även under kortare tid liknande arbeten i Tydje socken i samma landskap. Under större delen av sommaren genomförde andre intendenten Manker jämte flera medarbetare inventeringsarbeten i de olika svenska lappmarkerna. Bland medarbetarna må nämnas fil. kand. Bo Wickman, fil. stud. Sten Sture Pater-son och folkskolläraren Levi Johansson i Frostviken samt dessutom som ritare herr Homman, ingenjören B. Norsander samt konstnären Runo Johansson. Som färgfotograf har ingenjören Sven Dahlström medverkat i Jokkmokk. Andra personer som medverkat vid de lapska undersökningarna äro tandläkaren Sture Björnström, konstnären Arvid Hammarström och gruvarbetaren Uno Olsson i Kiruna. Undersökningarna ha bekostats av särskilt anslag.

Av Etnologiska undersökningens ortsmiddelare utgör den fasta ortsmiddelarestaben 251 personer. Därav ha 164 med ledning av Nordiska museets frågelistor insänt bidrag under året. Utarbetning av det under resorna och det genom ortsmiddelare insamlade materialet har pågått i den mån det varit möjligt. Under året ha inkommit 2.562 accessioner, omfattande 14.109 sidor text, 521 teckningar samt 2.801 fotografier. Följande nya frågelistor ha utarbetats: Gesällvandringar; Körkäppar; Seitar och heliga ställen; Stamsoldat och beväring; Nödår; Kalendern

och dess märkesdagar; Skinnberedning; Kolning i grop; Vårdträdet och gårdsträdet; Kringbyggd fägård; Luskung; Skedars förvaring; Att klubba gamla; Gratulationer och sorgminnen; Frimåndag; Metallhantverkare; Svarvade eller täljda kärl; Bondepraktikan; Särk och skjorta som arbetsplagg; Spinning av okardad ull; Bönder som skeppare och redare; Svenska flaggans bruk; Lysningsträd; Vass och säv; Kaffepumpan; Dackesägner; Föreningsrörelsens framväxt; Skörden av vårsäd; Järnspisen; Fotogenlampan; Räfsor; Milstolpar och gränstenar; Ställningar för lyse; "Rumlepotten"; Stampor. Av institutionens stencilerade tidskrift "Meddelanden från Etnologiska undersökningen" ha utkommit 8 nummer, som utdelats i första hand bland ortsmiddelarna. I samband med Jordbrukarungdomens förbund och tidningen JUF-bladet har utgivits frågelistan Föreningsrörelsens framväxt samt i samarbete med Svenska lantarbetarförbundet och tidningen Lantarbetaren frågelistan Bordsbön i folkmun. Vidare har i samarbete med Svenska skogsindustriarbetarförbundet och tidningen Skogsindustriarbetaren utgivits frågelistan Arbetssånger.

Under ledarskap av intendenten Berg ha vid Etnologiska undersökningen under året arbetat andre intendenten Granlund, amanuensen Rehnberg, ritaren Homman och kanslibiträdet Hullström.

Högre ståndsa vdelningens undersökningar. Undersökningen av städer har även detta år intagit främsta rummet i avdelningens fältarbeten. De i samarbete med landsantikvariern Gunnar Ullenius företagna undersökningarna i västgötastäderna ha slutförts i Mariestad och fortsatt i Lidköping. I Eskilstuna ha de i samarbete med Eskilstuna stads museum planerade arbetena avslutats. I Marstrand ha undersökningar påbörjats med bidrag från Kungl. och Hvitfeldtska stipendierättningen, i Växjö har staden lämnat medel till påbörjande av studiet av de äldre gårdarna och i Norrtälje ha enskilda gårdsägare bekostat undersökningar av sina gårdar.

Humanistiska fondens nämnd har anslagit 7.000 kr. till fortsatt snabbinventering av svenska städer. Sedan årets material färdigställts, äro 68 städer snabbinventerade med medel från Humanistiska fonden, 14 städer äro tidigare ingående undersökta, 8 städer förut snabbinventerade genom Nordiska museet, 8 städer tidigare inventerade av resp. lokala institutioner eller föreningar, medan 22 städer äro så nya, att de icke ansetts böra bli föremål för detta slag av undersökning. Av samtliga svenska städer återstå endast 14 som ännu icke undersökts.

Olovsfors bruk i Västerbotten, Liljeholmens gård i Östergötland, Edesnäs på Utö och Mølna kvarn på Lidingö ha undersökts och med medel från Hälsingborgs museum har gården Raus nr. 1 vid staden uppmätts synnerligen ingående.

Dessa arbeten ha utförts av andre intendent Hellner, fil. kand. S. Lundwall, ingenjörerna Rosén och B. Norsander.

Upppteckning av traditioner från den äldsta bebyggelsen i Kiruna och rörande den äldre borgarkulturen i Västerås har utförts av fröken Astrid Odstedt resp. fil. kand. Ruth Liedgren.

Hantverksundersökningarna ha huvudsakligen inriktats på studiet av äldre kopparmanufaktur i Småland, Blekinge och Hälsingland. Dessa arbeten ha bekostats av Stora Kopparbergs bergslags AB och utförts av amanuensen Bengtsson, fil. mag. Irma Schlasberg, fröken Gudrun Ekstrand och herr S. Hammarlund. Undersökningar av äldre åkdon ha utförts av civilingenjör A. Cronquist.

Undersökningarna ha under året föreståtts av andre intendenten Hellner och under hans frånvaro på grund av beredskapstjänst tre månader av amanuensen Bengtsson. Fast anställd ritare har varit ingenjör Rosén.

Förvaltning m. m.

Under året har amanuensen Anna Rudbeck avgått med pension efter att ha varit i museets tjänst sedan år 1909 med arbetet hela tiden förlagt till Skansen. Fröken Rudbecks personliga egenskaper ha under den långa Skansentjänstgöringen

förvärvat henne varma sympatier från ett oöverskådligt antal människor, vilka haft glädje av hennes raska hjälpsamhet och stora arbetsförmåga. På snart sagt alla Skansens områden har hennes ovanliga duglighet kommit till användning. Vid sin avgång lämnar därför fröken Rudbeck efter sig ett tomrum, som är osedvanligt svårt att fylla, men hon följes också av institutionens tacksamhet i en sällsamt hög grad.

Fröken Rudbeck efterträdes i fråga om verksamheten i Seglora kyrka, klädkammaren, julmarknaden m. m. av amanuensen Margareta Tullander.

Fru Carmen Nordemar, f. Orrequia, har under året lämnat sin anställning på räkenskapskontoret, där hon började tjänstgöra 1935.

Anslag och donationer. Museet har under året åtnjutit följande anslag, gåvor och donationer.

Statens anslag har utgått med 208.000 kronor, varav 178.000 kronor till avlöningar och 30.000 kronor till museets undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktradition.

Stockholms stads anslag till Skansen har utgjort dels 55.000 kronor i grundanslag och 20.000 kronor som bidrag till kostnaderna för utförande av stråkorkestermusik på Skansen under sommarmånaderna, dels 20.000 kronor ur B. A. Danelii donationsfond till verksamheten vid Nordiska museets institut för folklivsforskning i samarbete med Stockholms högskola. Dessutom har staden anslagit 3.000 kronor för den 1942 ordnade utställningen Folkskolan 100 år.

Tack vare värdefullt bistånd i form av donationer från sex enskilda personer och företag har ett synnerligen betydelsefullt fastighetsförvärv kunnat ske, nämligen av fastigheten Novilla å Djurgården, varom ovan sid. 105 lämnas närmare redogörelse. Följande belopp till nämnda ändamål ha redan inbetalats, nämligen: Apotekarnes Mineralvattens Aktiebolag;¹ Mjölcentralen, Lantmännens Mjölförsäljningsförening u. p. a. och Konsum-

¹ I de fall där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn är densamma Stockholm.

tionsföreningen Stockholm med omnejd, vardera 10.000 kronor; Försäkrings Aktiebolaget Skandia och Freja² 2.000 kronor samt direktör Axel Sifvert² och Stockholms Kolimport Aktiebolag, vardera 1.000 kronor.

Till bestridande av kostnaderna för utställningen Läkaren våren 1943 har Stilles Försäljnings Aktiebolag bidragit med 10.561:08 kronor.

För flyttning av linberedningsverket på Skansen till lämpligare plats, varom närmare ovan sid. 203, har av Almedahl-Dalsjöfors Aktiebolag, Göteborg, skänkts 6.215 kronor.

Till den under sommaren 1941 påbörjade insamlingen för komplettering av Bergsmansgården på Skansen med en loftbod från Greksåsar ha följande gåvor inbetalats, nämligen: Aktiebolaget Motala Verkstad, Motala, 1.000 kronor (beloppet inbetalades i januari 1942); Bergverks Aktiebolaget Vulcanus,² Blötberget, direktör Adolf Fagerlund,² ingenjör Selim Karlebo,² Sandvikens Jernverks Aktiebolag,² Sandviken, Aktiebolaget Svenska Kullagerfabriken,² Göteborg, Wedevågs Bruks Aktiebolag,² Vedevåg, och Wirsbo Aktiebolag,² Virsbo, vardera 200 kronor.

Den år 1934 igångsatta insamlingen, avseende förvärv till Skansen av Aktiebolaget Nya Tivolis område, avslutades i och med inbetalning av 500 kronor från direktör Axel Sifvert.

Som bidrag till flygelbyggnader till Skogaholms herrgård har envoyén Axel Wallenberg² skänkt 200 kronor.

Följande medlemmar av Hälsinge gille ha under året till Delsbogården överlämnat följande gåvor: arkitekten J. Albin S:son Stark 150 kronor; advokat Knut Hedlund² 100 kronor; disponent Jonas Engkvist 20 kronor och fru Gurly Höft 10 kronor.

Professor Eskil Sundahl har med 100 kronor bidragit till täckande av kostnaderna för utställningen Svenskt bygge.

Till undersökningar i Tydje socken i Dalsland har överläkaren E. Bergman, Eskilstuna, skänkt 100 kronor.

² Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

Slutligen har till styresmannens disposition en givare som önskar vara okänd överlämnat en gåva av 1.000 kronor och Aktiebolaget Nya Cementrörsfabriken 500 kronor.

Kollekten i Seglora kyrka inbringade under året kronor 3.041:66. Den användes till kyrkans underhåll och gudstjänstfirandet där.

Samfundet Nordiska museets vänner har även under detta verksamhetsår genom kontantanslag bidragit till förvärv av värdefulla föremål till museets samlingar, för vilka redogörelse lämnas i översikten av nyförvärv.

Samfundets styrelse har utgjorts av följande personer: ordförande H. K. H. Prins Carl; vice ordförande envoyén Axel Wallenberg; skattemästare disponenten Nils Westerdahl; sekreterare Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom; övriga ledamöter ha varit grevinnan Siri Oxenstierna, f. Wallenberg, samt riksantikvarien Sigurd Curman och direktör Gösta Holmquist, de båda sistnämnda såsom suppleanter. Samfundets medlemsantal utgjorde den 31 december 1943 119 ständiga och 68 årligen betalande ledamöter.

Medaljer. Artur Hazelius-medaljen i silver har under året tilldelats: Stockholms stadsfullmäktiges ordförande direktör Carl Albert Anderson, herr David Carlsson, professor Henrik Cornell, direktör Albin Johansson, direktör Axel Leman, Sörforsa, direktör Gustaf Lundegårdh, boktryckare Simon Söderstam, direktör Martin Waldenström och fröken Lie Wistrand. I brons har den tilldelats: skriftställare Johan Johansson, Lidnäs, snickaremästare Alfred Jönsson, Lindome, järnvägstjänsteman Herman Nilsson, Hässleholm, fröken Astrid Odstedt, Kiruna, f. d. järnvägstjänsteman Algot S. Suneson, Bankeryd, folkskollärare Emil J. Söderman, Hof, och folkskollärarinnan Agnes Westerberg, Arholma.

Besök m. m. För Skansen var besökssiffran under året 1.953.341 mot 1.756.435 under år 1942. Motsvarande siffra för Nordiska museet var 76.524 mot 68.026 under 1942.

Skansenföreningens (Samfundet för Nordiska museets främjande) medlemsantal utgjorde 11.626. Till hedersledamot i Samfundet och innehavare av dess plakett i silver har utsetts amanuensen fröken Anna Rudbeck.

Museiföremålens antal ökade t. o. m. den 1 december med ca 1.300 inventarieförda föremål.

Publikationer. Från museet ha utgivits *Fataburen*, Nordiska museets och Skansens årsbok; Nordiska museets handlingar 17: *Slagan och andra tröskredskap*, en etnologisk undersökning med utgångspunkt från svenskt material, av Dag Trotzig; Nordiska museets handlingar 18: *Säckpipan i Sverige*, av Mats Rehnberg; Nordiska museets handlingar 19: *Skedasken av biskopsform*, av John Granlund och Carl R. af Ugglas; Nordiska museets och Skansens bilderböcker 10: *Folkdans i Sverige*; *Svensk soldat*, en samling skildringar från medeltiden till våra dagar jämte samtida bilder, utgiven i samarbete med Försvarsstabens bildningsdetalj; *Vägledning genom Nordiska museets samtliga avdelningar under beredskapstid*, ny upplaga; *Skansenboken*; *Skansen, kulturhistoriska avdelningen*, kort vägledning, ny upplaga; *Vägledning för besökande i Stora huset på Julita gård*; *Kistebrev och gratulationstavlor*, vägledning för utställning i Nordiska museet vintern 1942—43; *Silver från Vä och Kristianstad*, utställning i Nordiska museet 1942—43, katalog; *Skansen, program (17 nr)*; *Meddelanden från Etnologiska undersökningen 36—43* (stencilerad).

Museets tjänstemän ha under 1943 publicerat följande böcker och uppsatser:

Professor Lindblom: *Recensioner i Biblioteksbladet och Nordisk tidskrift.*

Intendenten Wallin: *Julitadonationens karaktär, ändamål och möjligheter*, i *Fataburen*; redigerat (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) *Fataburen.*

Intendenten Berg: *De båda stavarna och våra skidtyper* är en gång, i *På skidor*; *Islägggar och skridskor*, i *Fataburen*; Nils Edvard Hammarstedt, i *Kungl. Gustav Adolfs akademiens*

minnesbok; recensioner och artiklar i Bonniers litterära magasin, Dalsländsk jul, Ymer, Nordisk familjeboks sportlexikon och Bonniers konversationslexikon; redigerat (tillsammans med t. f. styresmannen och S. Svensson) Fataburen.

Intendenten Svensson: Ras och dräkt, i Folkkultur; Peregrinusfirandets uppkomst, i Från bergslag och bondebygd; Bondepraktikan och den folkliga traditionen, i Folk-Liv; recensioner i Rig, Folkminnen och folktankar samt Folk-Liv; redigerat Register för Rig 1918—1942 samt (tillsammans med t. f. styresmannen och G. Berg) Fataburen; medlem av redaktionsutskottet för Rig.

Intendenten Fries: Julitabygden, ett stycke Sörmland mellan Öljaran och Hjälmaran, i Fataburen; Iter dalekarlicum, i Svenska turistföreningens årsskrift; Biberland (tysk uppl.).

Professor Erixon: Något om det etnologiska materialets vittnesbörd om sambandet mellan Sverige och Estland, i Svio-Estonica 1940—43; De historiska faktorerna: människorna, landskapet, bebyggelsen, i Bygg bättre samhällen, redigerad av C. F. Ahlberg, Sigurd Erixon m. fl.; Folklig bebyggelse i Småland, i En bok om Småland; Åkerherrar och jordintressenter: Arboga och Köpings åkerorganisation samt Kupolvalv i överkragningsteknik, i Folk-Liv; Mässing, svenska manufakturer och konstantverksprodukter under 400 år; Vår kulturart, i Ymer; Adolf Lindgren, K. G. Didrikson, H. Zangenberg, i Kungl. Gustav Adolfs akademins minnesbok; Studieplan för nordisk etnologi, i Filosofiska fakultetens studiehandbok vid Uppsala universitet; redigerat tidskriften Folk-Liv och fungerat som verkställande redaktör för samlingsverket Nordisk kultur; medlem i redaktionsutskotten för Rig och Folkminnen och folktankar.

Arkivarien Bäckström: Utställningen av Kristianstadssilver — och något om vägen dit, i Konstvärlden; Skansens första vårfest — ett 50-årsminne, i Svenska Dagbladet (30 maj).

Andre intendenten Nilsson: Den sentida bebyggelsen på Islands landsbygd, i Forntida gårdar i Island; Primitiva båtar i Småland, i Fataburen.

Andre intendenten Manker: Ett lapskt centralmuseum, i Rig; Förningskorgar från Tjörn, i Fataburen; En njalla från Arjeplog, i Norrbotten; Walter Kaudern, i Svenska museer; Nils Nilsson Skum, i Konst-Revy; artiklar i Samefolkets Egen Tidning.

Andre intendenten Hellner: Borås äldre bebyggelse, i Från Borås och De sju häraderna; Småstaden och dess framtid, i Fataburen.

Andre intendenten Granlund: Tröjemåla söndag och andra ungdomshelger, i Fataburen; Kardmakeriet i norra Kind, i Från Borås och De sju häraderna, omtryckt som M 7 i Statens hantverksinstituts skriftserie; Skedasken av biskopsform 1, i Nordiska museets handlingar 19; Lindbast och träbast, i Folk-Liv; recensioner i Biblioteksbladet och Folk-Liv; redaktionssekreterare för Folk-Liv.

Bibliotekarien Jansson: Bibliografi över svensk folkminneslitteratur utgiven under åren 1937—39, i Folkminnen och folk-tankar; redigerat (tillsammans med M. Rehnberg och O. Bannbers) Meddelanden från Etnologiska undersökningen; medlem av redaktionsutskotten för Rig och Svenska museer.

Förste amanuensen Andrén: Övedskloster, i Svenska turistföreningens årsskrift; Rademachersmedjorna, ett kungligt initiativ och en kunglig arkitekt, i Sörmlandsbygden; Seglora kyrka på Skansen, i Stockholms julbok; Två trädgårdsfigurer från Skogaholm (tillsammans med A.-M. Nylén), i Fataburen; artiklar i Svensk hantverkstidning och Bonniers konversationslexikon; redigerat Skansenboken.

Amanuensen Bannbers: medarbetat i Övre Dalarnas bondekultur I, utgiven av Lars Levander; redigerat (tillsammans med S. O. Jansson och M. Rehnberg) Meddelanden från Etnologiska undersökningen.

Amanuensen Lagerquist: Pinnstolar, ett bidrag till Nässjö stolfabriks historia; Hem och människor, i Fataburen; Vägledning för besökande i Stora huset på Julita gård; recension i Tidskrift för affärs ekonomi.

Amanuensen Bengtsson: Äldre typografisk teknik, utgiven som Skolans för bokhantverk årsbok; recensioner i Nordisk boktryckarkonst.

Amanuensen Hazelius-Berg: Artiklar i Bonniers konversationslexikon.

Amanuensen Strömberg: Småländska vävnader och textilhantverk, i En bok om Småland.

Amanuensen Nylén: Två trädgårdsfigurer från Skogaholm (tillsammans med E. Andrén), i Fataburen; recension i Rig.

Amanuensen Rehnberg: En dalasockens danser. Anteckningar från Sollerön, i Dalarnas hembygdsbok; Den 6 juni — ett femtioårsminne, i Ord och bild; Folkdans i Sverige, Nordiska museets och Skansens bilderböcker nr 10; Folkdiktning om vällingklockan, i Sörmlandsbygden; Historisk utveckling och bygdeprägel i svensk folklig dans, i Svenska folkdansens vänner 50 år; Säckpipan i Sverige, Nordiska museets handlingar 19; artiklar i Nordisk familjeboks sportlexikon; artiklar och recensioner i Studiekamraten, Lantarbetaren, Skogsindustriarbetaren, Vi, SLU-bladet, JUF-bladet, Idrottsbladet, Frisksport och Röster i radio; recension i Folk-Liv; redigerat Svensk soldat och (tillsammans med S. O. Jansson och O. Bannbers) Meddelanden från Etnologiska undersökningen; författat eller bearbetat under året utgivna frågelistor.

K a n s l i. Under året har kansliet föreståtts av intendenten Berg i egenskap av sekreterare; kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit amanuensen Stjernswärd, fru Huss och fru Gauffin.

Registreringsavdelningen har omhänderhafts av amanuensen Bannbers. Räkenskapskontoret har föreståtts av kamrer Hegnell. Vid detsamma ha arbetat, förutom kamrer Hegnell, kamrer Gunnar Malmberg, herr Alvar Nyblin, fru Holmberg och fröken Inga-Lisa Hultqvist. Årskortsexpeditionen har föreståtts av amanuensen von Krusenstjerna samt fr. o. m. den 1 november av fru Wersén med biträde av fröken Carin Runeborg. Reklamavdelningen har föreståtts av kamrer Sundberg med biträde av amanuensen Tullander.

Museets nämnd har under året utgjorts av riksantikvariern Sigurd Curman, ordförande, 1926;¹ professor Sven Tunberg, andre ordförande, 1930; skriftställaren Einar Rosenborg, 1931; justitierådet Arthur Lindhagen, 1934; häradshövding Knut Dahlberg, delegerad för finansförvaltningen, 1935; förste folkskolinspektör Bror Jonzon, 1935; samt i egenkap av t. f. styresman intendenten Sigurd Wallin. På egen anhållan entledigades herr Rosenborg genom kungligt brev den 26 november från sitt uppdrag som ledamot av nämnden och förordnades i hans ställe hovrättsrådet Johan Nordenfalk.

Einar Rosenborgs tolvåriga medlemskap av nämnden såsom K. Maj:ts representant har tillfört densamma en fond av mångsidig sakkunskap, ett högt kultiverat omdöme och ett alltid beredvilligt aktivt intresse för museets höga ändamål.

Museets tjänstemän med helårsanställning utgjordes den 31 december 1943 av följande personer:

Styresman: professorn fil. dr Andreas Lindblom, 1929² tjänstledig; t. f. styresman: intendenten Sigurd Wallin, se nedan. — Intendenter: fil. dr Sigurd Wallin, (1916) 1925, föreståndare för museets högreståndsavdelning; fil. dr Gösta Berg, (1924) 1935, föreståndare för Etnologiska undersökningen; fil. dr Sigfrid Svensson, (1924) 1935, föreståndare för museets allmogearvdelning; fil. mag. Carl Fries, 1937, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning. — Ekonomintendent: Thor Holm, (1930) 1931. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1934. — Sekreterare: intendenten Gösta Berg, se ovan. — Arkivarie: andre intendenten Arvid Bäckström, se nedan. — Bibliotekarie: förste amanuensen Sam Owen Jansson, se nedan. — Museilektor: docenten fil. dr Gunnar Granberg, (1937) 1938, tjänstledig. — Andre intendenter: fil. dr Arvid Bäckström, (1914) 1937; fil. kand. Gotthard Gustafsson, (1928) 1937; fil. lic. Albert Nils-

¹ Årtalet betecknar året för inträde som ledamot av nämnden.

² Årtalet betecknar det år befatningen tillträdde. Inom parentes sättes året för inträde i tjänst vid museet.

son, 1937; fil. kand. Ernst Manker, 1939; fil. lic. Brynolf Hellner, (1932) 1941; docenten fil. dr John Granlund, (1930) 1942. — Kamrer: fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Förste amanuenser: fil. mag. Sam Owen Jansson, (1929) 1937; fil. lic. Erik André, 1937. — Amanuenser: Ola Bannbers, (1927) 1938; fil. lic. Marshall Lagerquist, (1936) 1942; fil. kand. Bengt Bengtsson, (1938) 1943; Laura Stridsberg, 1904; Linnéa Andemar, 1930; Gunnel Hazelius-Berg, (1924) 1926; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Signe von Krusenstjerna, f. Mildén, (1930) 1936; Elisabeth Strömberg, (1934) 1936; Margareta Tullander, (1937) 1939. — E. o. amanuenser: fil. lic. Anna-Maja Nylén; fil. kand. Anna-Stina Bergman; fil. lic. Mats Rehnberg. — Kontorsbiträden: Gunvor Holmberg, f. Landberg, (1939) 1940; Märta Wersén, f. Borg, (1939) 1942. — Restaurangföreståndare: Edvin Johnsson. — Reklamchef: kamrer Sven Sundberg. — Biblioteksbiträde: Elsa Forss, f. Boquist. — Kanslibiträden: fil. kand. Ann Marie Huss, f. Hedenius; Dagmar Hullström; Monica Gauffin, f. af Petersens. — Fotografer: Olof Ekberg; Märta Claréus, f. Claréus. — Ritare: Olle Homman; Sander Rosén. — Konserveringsbiträde: Ingegärd Falkeström.

Årskorten

till Nordiska museet och Skansen kosta

10 kr. ordinarie pris (med rätt att lösa tilläggskort à 5 kr. för man eller hustru)

5 kr. för bl. a. personer under 21 år och militärt manskap samt personer bosatta utanför Stockholms lokalportoområde

8 kr. vid gruppköp av minst 20 kort på Skansens årskortsexpedition

Årsboken

erhålla de som lösa 10 kr.-kort samt personer bosatta utanför Stockholms lokalportoområde som lösa 5 kr.-kort

Herrkläder = Herreklipping
och skodon

Bernh. Bäcklund Kungsbroplan 2

**NORRKÖPINGS TIDNINGARS
AKTIEBOLAG**

Vårt verksamhetsområde ompänner

BOKTRYCK - LITOGRAFI - OFFSET - TIDNINGSTRYCK

**KLICHÉER
I KVALITETSUTFÖRANDE**

A/B KLICHÉTEKNIK

20 55 31 Herkulesgatan 28, Stockholm 20 55 63

Parajett

Biljetter -

Kassablock -

Formulär i Löpande bana

Fraktsedlar - Följesedlar

A.B. SYDSVENSKA BILJETTRYCKERIET

LANDSKRONA

Tel. 216 - 316 - 1295

Avdelningskontor: Stockholm Tel. 20 86 87 · Göteborg Tel. 16 66 79

Malmö Tel. 77 040

Hugin

kassaregister

underlättar arbete och kontroll

HUGIN KASSAREGISTER A.-B.

Stockholm 15

Tel. 440505

A.-B. H. BUKOWSKIS

KONSTHANDEL

ARSENALSGATAN 2. FIRMAN GRUNDAD 1870.

KÖPER OCH FÖRSÄLJER UNDER HAND

OCH PÅ AUKTION SVENSKA MÅL-

NINGAR, MÖBLER, SILVER M. M.

TEL. 10 43 28 OCH 20 7118

THORS EXPRESS

Artillerigatan 25,
STOCKHOLM

Tel. 61 14 12

FLYTTNINGAR

Tel. 62 26 82

Havets silver

STRÖMMINGEN

är människans hälsa

Ät därför mer strömming, som
är en hälsosam, närande och
billig föda.

Stockh. Läns Fiskförsäljnings-
förening u. p. a. Ring 23 12 50

Ivan Gustafsson

Grönsaker och rotfrukter
i parti

Klaratorget, Stockholm
Lager och kontor: Scheelegatan 13
Tel. 51 81 40

Firma PAPPER & KUVERT

(Innehavare: E. LÄNGQUIST & E. LINDBERG)

DROTTNINGGATAN 4 ★ TELEFON 20 91 83

SPORRES

RADIO

Kungsgat. 12

Stockholms stora specialaffär i
radio och radiogrammofoner

tel. 118530, 208435

Aromatic

Garanterade bakmedel
av freds kvalitet
i det goda brödets tjänst

INDUSTRI A-B AROMATIC
Stockholm · Namnanrop Aromatic

Brödet kan standardiseras — men icke

Den goda smaken

STOCKHOLMS BAGERI A.-B.

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1942

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande museets ekonomiska förvaltning 1942.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1942, tryckt i Fataburen för 1943.

Angående räkenskaperna för 1942 får nämnden anföra följande:

På grund av ökade inkomster och vidtagna åtgärder i besparingssyfte har driftresultatet för året förbättrats i förhållande till föregående år. Efter verkställda avskrivningar med kronor 65.936:28 å från tidigare år balanserade kostnader för anläggningar å Skansen kvarstår för 1942 ett överskott å kronor 7.012:37, som överförts till 1943 års vinst- och förlustkonto. Med hänsyn till ett från föregående år balanserat underskott å kronor 43.934:04 har till 1943 balanserats ett kvarstående underskott av kronor 36.921:67.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt den ekonomiska ställningen vid årets slut hänvisas till nedanstående vinst- och förlust- samt balansräkningar, varvid anmärkes att den avsevärda ökningen av vinst- och förlusträkningens omslutning i jämförelse med år 1941 är för-
anledd av ändring av redovisningsmetoden.

Balansräkning den 31 december 1942.

Tillgångar.

<i>Kassa, postgiro och banker</i>	102.910:29
<i>Diverse fordringar enl. reskontra</i>	84.964:64

Förskotterat för vissa ändamål

Arkivarbeten	2.147:83	
Etnologiska undersökningen	3.419:22	
Högreståndsavdelningens undersökningar	14.212:67	
Julita	4.396:40	24.176:12

<i>Restaurangernas varulager och inventarier</i>	247.130:20
<i>Materialgårdens varulager</i>	17.155:19
<i>Guldsmedshusets materiallager</i>	2.245:54

FRITZ HÆGGSTRÖM A.-B.

Malmgårdsvägen 63
STOCKHOLM

Spec.: *KONSERVER*

Tel. 440500

RUTGER HEIJL A.B.

Farmaceutisk-Kemisk Fabrik

Box 20055, Sthlm 20, Ordertel. 425452

Tillverkare av:

**Moderna disk- & rengörings-
medel** i pulver och tabletter.

Kloraminpreparaten "Cleora"
i substans och solubletter.

SKANSENS RESTAURANTER

BEGAGNA ALLTID

TÅRT- OCH FATPAPPER

FRÅN

**SVENSK PAPPERS
MANUFAKTUR A.-B.**

SUNDBYBERG

TEL. 281783

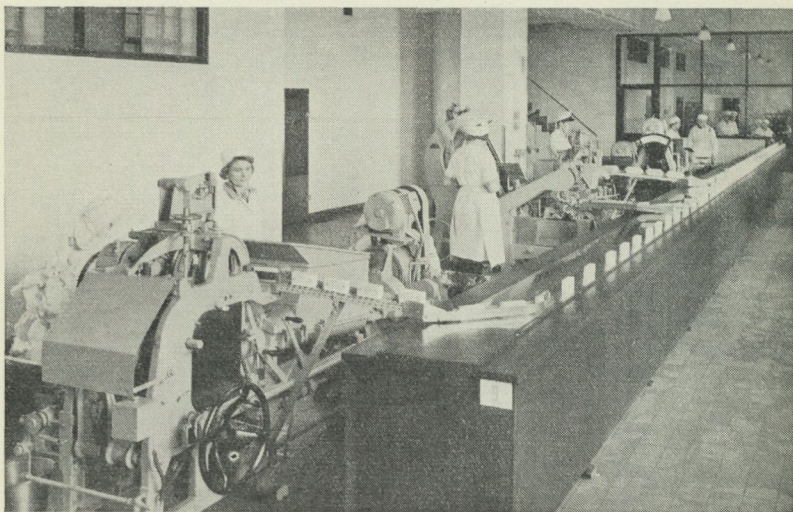
Prima potatis. Rotfrukter av alla slag. Billigast hos

A.-B. K. Bengtssons partiaffär

Nytorget 8

STOCKHOLM

Tel. 427170

MC

Paketering av Mjölcentralens
Kronsmör, Stockholm

Balanserade anläggnings- och reparationskostnader

Nya området	25.748: 35	
Hälsingegården	13.872: 83	
Högspänningsanläggning	17.454: 13	
Jakobsberg	33.695: —	
Greksåsar	5.197: 25	
Nya Sollidsrestaurangen	39.947: 59	
Luftskyddsanläggningar	28.877: 03	
Omändring i Högloftet	23.218: 76	
Nyplanering å Nedre Solliden	21.800: 70	
Ombyggnad av fogdebostaden	7.636: 82	
Lusthusporten	8.484: 55	225.933: 01

Kapitaltillgångar

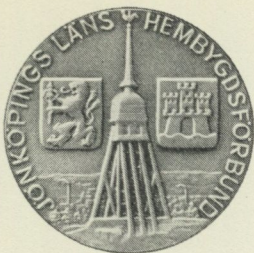
Museibygnaden	3.000.000: —	
Tyresö slott	175.000: —	
Östermalmsgatan 23	805.000: —	
Wittstocksgatan 12	570.000: —	
Samlingar och inventarier	4: —	4.550.004: —

Fondförvaltningens tillgångar

Värdepapper etc. enl. bil. I	1.946.852: 45	
Investerat i byggnader på Skansen:		
Hög- och Nyloften samt Solliden	325.000: —	
Investerat i institutionens övriga fastigheter:		
Östermalmsgatan 23	195.000: —	
Wittstocksgatan 12	155.000: —	350.000: —
Fordran hos Nordiska museets kassaförvaltning	83.966: 10	
Stockholms stads kammarkontor	34.050: 27	
Stockholms Enskilda Bank, kapitalräkning	1.506: 23	
Stockholms Enskilda Bank, uppsägningsräkning	31.396: 80	
Upplupna fondräntor enl. reskontra	12.132: 94	2.784.904: 79

Vinst- och förlustkonto

Balanserad förlust	43.934: 04	
<i>Avgår</i>		
Årets vinst	7.012: 37	36.921: 67
		<u>Kronor 8.076.345: 45</u>

MEDALJER och PLAKETTER

SKISSER OCH KOSTNADSFÖR-
SLAG FRITT PÅ BEGÄRAN!

SPORRONG & Co.

KUNGSGATAN 17 · STOCKHOLM

TELEFON: NAMNANROP "SPORRONG & Co."

SKANDIA-FREJAS

KUND - TJÄNST

**står alltid kostnadsfritt öppen
för envar med råd och upp-
lysning i försäkringsfrågor.**

RYMANS BOKHANDEL

BANÉRGATAN 7

TEL. 627420

Skulder.

I förskott uppburna inkomster

Årskort för 1943	7.771:—	
Medlemsavgifter i Skansenföreningen för 1943..	5.175:—	
Av beviljade statsanslag	104.000:—	116.946:—

Diverse skulder

Varuskulder etc. enl. reskontra	197.605:75	
Skuld till fondförvaltningen	83.966:10	281.571:85

Reserverat för vissa ändamål

Resor m. m. (av Hallwylska fondens avkastning)	8.390:44	
Lappforskning	9.615:89	
Museibyggnadens underhåll	3.820:43	
Guldsmidshuset	1.642:26	
Stockholmskvarteret	3.723:69	
Skogaholmsparkens omdaning	7.851:70	
Lusthusporten (tomtarrende och inredningsarb.)	51.145:38	
Tyresö slotts reparation	3.988:57	
Diverse övriga ändamål	12.189:39	102.367:75

<i>Lån av fondförvaltningen för investering i fastigheter</i>	350.000:—
---	-----------

Reverslån

Stockholms stad (kreditiv)	100.000:—	
Stockholms stad (amorteringslån)	2.996:73	
Stockholms Högskola	150.000:—	
Apotekarnes Mineralvattens A.-B.	15.000:—	267.996:73

Inteckningslån

Östermalmsgatan 23	610.000:—	
Wittstocksgatan 12	415.000:—	
Julita	208.628:22	1.233.628:22

Fondförvaltningens skulder

Fonder enl. bil. 2	2.779.364:79	
Stockholms Enskilda Bank, notariatkonto	590:—	
Reserverade fondräntor enl. reskontra	4.950:—	2.784.904:79

<i>Eget kapital</i>	2.938.930:11
---------------------------	--------------

Kronor 8.076.345:45

Detta märke

på Edra försäkringsbrev garanterar
ett effektivt försäkringskydd.

Vid försäkringsbehov anlita därför

HANSA
STOCKHOLM

**ÖHMANS
PAPPER**

ALT i PAPP, PAPPER & PÅSAR

V TRADGÅRDSG 11 B STOCKHOLM

BERGSTRÖM & CO
KLICHÉANSTALT AB
MALMSKILLNADSG. 54
STOCKHOLM

AKTIEBOLAGET SVENSK NATTVAKT

BRUNKEBERGSTORG 15 — STOCKHOLM

ombesörjer vakthållningen på Skansen

E. W. LÖFVANDER
MÖBLERINGSAFFÄR

Tapetserare & Dekorator

Utför alla tapetserare-, dekorations-
och reparationsarbeten. Hela mö-
blemang och enstaka möbler.
Fätöljer. Soffor.

Smålandsgatan 42 • Stockholm

Tel. 20 51 29

K. Carlqvist

Glasmästeri

Förgylleri

Ramaffär

Styrmansgatan 22 Tel. 62 80 86

Allt i förbandsmateriel

HÖGBERGS

Kemisk-Tekniska Industri

Fleminggatan 15

Stockholm

Tel. 510962, 533E 00

Vinst- och förlusträkning för år 1942.

Inkomster.

Inträdesavgifter	739.946: 12
Årskort och medlemsavgifter i Skansenföreningen	235.284: —
Statliga och kommunala anslag	307.900: —
Fondräntor	97.186: 22
Hysesinkomster	191.055: 59
Fältforskningar och övrig vetenskaplig verksamhet	23.675: 77
Förlags- och undervisningsverksamhet	47.710: 44
Skansens inkomstbringande företag	508.655: 69
Utnyttjade donationer och reserverade medel	86.356: 83
Övriga inkomster	17.025: 71
	<hr/>
	Kronor 2.254.796: 37

Utgifter.

Löner, pensioner och sjukomkostnader	978.345: 01
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	26.918: 09
Fältforskningar och övrig vetenskaplig verksamhet	104.294: 13
Förlags- och undervisningsverksamhet	38.699: 34
Annonser och reklam	65.542: 32
Attraktioner och utställningar	143.210: 36
Underhåll av byggnader samt inredningsarbeten	71.891: 33
Djurföda	90.362: 48
Expeditions- och kontorskostnader	36.186: 62
Arrenden och utgiftshyror	22.315: —
Ränteutgifter	62.425: 37
Försäkringspremier	15.781: 83
Ombyggnad av institutet för folklivsforskning jämte reserv för inredning därav	20.000: —
Lagfartskostnader	13.750: —
Gas, elektricitet, vatten och värme	103.036: 63
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning ..	93.221: 62
Avskrivning å byggnader och anläggningar å Skansen	74.674: 90
Övriga driftkostnader	268.848: 68
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	14.291: 72
Reserverat för Tyresö slott	3.988: 57
Årets överskott	7.012: 37
	<hr/>
	Kronor 2.254.796: 37

RÄKNA MED OFFSET

de stora möjligheternas tryck

Tala med

AKTIEBOLAGET

KOPIA

David Bagaresgata 7
Tel. växel: 232240
Stockholm

CARL ANDERSONS FÄRGHANDEL

Rekommenderas

Oxtorgsg. 7, Stockholm.

Tel. 10 48 54
20 48 54

GÄRDETS

FÖNSTERPUTSNING

Utför allt inom branschen. Affärs-,
kontors- och privatfönster m. m.

607691

Katalog nr 360

SVENSK TOPOGRAFI

*Sveriges geografi och topografi,
land och folk samt landskaps-,
stads- och ortshistoria.*

Omfattar 6872 nummer fördelade på 30
avdelningar (en för varje landskap och någ-
ra därtill). Pris en krona.

BJORCK & BÖRJESSON
62 Drottninggat. 62, Stockholm

A.B. ERHARD CARLSSON & Co.

Brännkyrkagatan 11
Stockholm

Kolonialvaror - Ost

En-gros

Telefon: Namnanrop "Carl Söderbergs" eller 43 7800

Institutionen har i testaments- och gåvomedel under året emottagit kronor 319.604:99. Dessa ha disponerats enligt nedanstående:

<i>Ändamål:</i>	<i>Belopp:</i>	<i>Utnyttjat 1942:</i>	<i>Överf. t. 1943:</i>
Div. fonder	293.469:99	—	293.469:99
Anläggningar	8.000:—	8.000:—	—
Forskningar	10.500:—	884:11	9.615:89
Div. ändamål	7.635:—	5.635:—	2.000:—
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Kronor	319.604:99	14.519:11	305.085:88
	<hr/>	<hr/>	<hr/>

Stockholm den 7 april 1943.

SIGURD CURMAN

EINAR ROSENBORG

SVEN TUNBERG

BROR JONZON

K. DAHLBERG

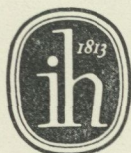
ARTHUR LINDHAGEN

SIGURD WALLIN

Godsaket från
Choklad-Thule

THULE - CHOKLAD • THULE - KOLA • THULE - KARAMELLER

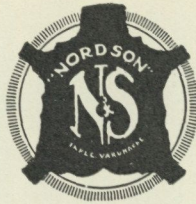
Konstnärlig typografi — kvalitetstryck

förutsätter två ting: goda typer och skickliga typografiska fackmän. Vårt tryckeri intager en ledande ställning i båda dessa avseenden. Vårt rikhaltiga typförråd förnyas undan för undan med de yppersta typsnitt, som stå att erhålla. Varje manuskript undergår hos oss en sorgfällig typografisk bearbetning. Är Ni mån om en hög typografi k standard hos Edra trycksaker kan Ni tryggt lita på den service, som vi bjuda.

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A. B.
STOCKHOLM • BOKTRYCK • OFFSET • STÅLTRYCK
Gamla Brogatan 26 • Namnanrop: Ivar Hæggströms

Fondförvaltningens värdepapper etc. den 31 december 1942.

Obligationer.	Nom.	Bokf.	Nom.	Bokf.
3 %	80.000:—	80.000:—		
3,25 %	131.000:—	131.000:—		
3,5 %	526.000:—	522.059:90		
3,6 %	5.000:—	5.000:—		
3,75 %	4.000:—	4.000:—		
4 %	238.950:—	236.873:50		
4,5 %	43.000:—	43.300:—		
5 %	36.000:—	36.000:—		
6,5 %	5.000:—	5.000:—		
Premieobl.	1.420:—	1.689:50	1.070.370:—	1.064.922:90
<i>Inteckningar.</i>				
4 %	260.000:—	260.000:—		
4,25 %	30.000:—	30.000:—		
4,5 %	75.000:—	75.000:—		
5 %	85.000:—	85.000:—		
5,5 %	55.000:—	55.000:—	505.000:—	505.000:—
<i>Förlagsbevis.</i>				
4 %	10.000:—	10.000:—		
4,5 %	10.000:—	10.300:—	20.000:—	20.300:—
<i>Aktier</i>			42.803:—	94.523:—
<i>Reverslån</i>			45.000:—	45.000:—
<i>Bankdepositioner</i>			217.106:55	217.106:55
		<u>Kronor</u>	<u>1.900.279:55</u>	<u>1.946.852:45</u>

Firman grundad 1874

C. F. NORDSTRÖM & SON

Kontor & lagerexp.:

Brahegatan 4

Tel. 67 06 35 (växel)

Butik:

Sibyllegatan 16

Direkt linje: 62 67 60

Stor sortering av:

**Skinn & Lädervaror - Pjäxor Tofflor Galoscher
Portföljer Plånböcker Portmonnäer
Handskar Livremmar**

**FÖRSÄKRINGS-
AKTIEBOLAGEN**

S V E A

och

N O R N A N

Brand-, Avbrotts-, Liv-, Livränte-, Inbrotts-, Resgods-, Glas-,
Trafik-, Automobil-, Motorcykel-, Garanti-, Värdepost-, Ma-
skin-, Ansvarighets-, Vattenledningsskade-, Sjuk- o. Olycks-
falls- samt Barnolycksfalls-

FÖRSÄKRING

Huvudkontor och Avdelningskontor

GÖTEBORG - STOCKHOLM

Nordiska museets fonder den 30 december 1942.

Allmänna fonden	100.522: 47
Pensionsfond för tjänstemännen	184.358: 95
Herman Frithiof Antells fond	100.000: —
H. Lichtensteins fond	3.556: 60
Carl och Sophie Lundströms fond	10.000: —
Artur Hazelius monumentsfond	24.836: 07
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	4.305: 55
Johan August Hazelius fond	80.400: 44
Gunnar Hazelius fond	7.653: 51
Sundbornsprostens donation	19.855: 51
Henrik Krooks fond	21.401: 30
Bobergska fonden	81.097: 33
Peter och Malin Beijers fond	25.800: —
Greven och grevinnan W. von Hallwyls donationsfond	665.304: 05
Greven och grevinnan W. von Hallwyls pensionsfond	182.433: 49
Hilmer Åbergs fond	40.640: 90
Oscar Hirschs fond	25.000: —
Fritz Ottergrens fond	24.628: 51
Artur Hazelius-fonden	47.932: 01
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30.000: —
August och Thérèse Hazelius fond	50.000: —
Ebba Lindaus fond	20.000: —
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	368.040: —
Museibyggnadens underhållsfond	200.000: —
Nordiska museets nya byggnadsfond	38.802: 94
Grönsö-fonden	2.992: 48
Östgötagårdens fond	5.817: 13
Grillska förnyelsefonden	2.431: 71
Hilda Kumlins fond	21.001: 37
Makarna Konrad och Maria Elméus minnesfond	38.298: 03
Professorskan Thérèse Kjellbergs minnesfond	60.000: —
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	197.043: 19
Fonden "Kyrka och kultur"	31.396: 80
Grevinnan Ebba Lewenhaupts donationsmedel	4.824: 88
O. Gröndahls donationsmedel	7.240: —
Makarna Werséns donationsmedel	7.450: 45
J. A. Petterssons donationsmedel	10.000: —
J. C:son Kjellbergs donationsmedel	5.000: —
Fondförvaltningens regleringskonto	29.299: 12

 Kronor 2.779.364: 79

För OFFSETTRYCK

Bengtsons Litografiska Aktiebolag

Sveavägen 90 · Stockholm · Tel. 232220

WÅRBY

bordsvatten · vichyvatten · tonic water · läskedrycker tillverkas av vatten – naturell – från Wårby friska källa

Serveras på restauranterna

Säg inte vatten – säg Wårby

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1942

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1942, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1942 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Greven och Grevinnan von Hallwyls donationsfond.

De i nämndens berättelse av den 7 april i år lämnade uppgifterna om tillgångar och skulder, slutande å Kronor 8.076.345:45, samt inkomster och utgifter, slutande å Kronor 2.254.796:37, överensstämman med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 26 maj 1943.

SVEN HAGSTRÖM

B. KARLGREN

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets
Akademien.

BERTIL NYQUIST

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige.

Målarmästare O. H. Larvén

Leverantör till Skansen

DISPONENTGATAN 2, L:A ESSINGEN. TELEFON 51 34 70

Allt inom yeket

Införda kostnadsförslag

SKANSENBOKEN

En samling bilder
från gårdarna, djurparken och festplatsen

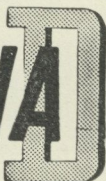
SÄLJES PÅ SKANSEN

PRIS KR. 4:50

**Gedigenhet
Precision
Teknisk
fulländning**

är representerat i

SKANDIA LAMPAN

MED INNERMATTERING

*Ett bokverk för alla privata
och offentliga bibliotek*

SVENSKA SAGOR OCH SÄGNER

utgivna av Gustav Adolfs Akademien under redaktion
av JÖRAN SAHLGREN och SVEN LILJEBLAD.
Hela verket beräknas omfatta ca 20 band.

HITTILLS UTKOMNA

G. O. HYLTEŅ-CAVALLIUS, Svenska Folksagor, 4 band

I häft.	8:50	bibl.-band	11:—
II „	6:—	„	8:50
III „	10:—	„	13:—
IV „	10:—	„	14:—
V „	10:—	„	14:—
VIII „	12:—	„	16:—

+ omsättningsskatt

YTTERLIGARE DELAR UTKOMMA EFTER HAND

Vid abonnemang å hela verket lämnas 10 % rabatt.

I bokhandeln eller direkt från
TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE
S:t Eriksgatan 33, Stockholm K

Lewins Åkeri

Utför transporter med lastbilar 2 – 7,5 ton.

Levererar **singel, grus, sand** och jord.

Tel. 404322, 433151

*Vid behov av trävaror
vänd Eder med
förtroende till*

Filialer:

Lästmakaregatan 24

Tel. 10 90 04

Primusområdet, L:a Essingen

Tel. 50 16 16

**STOCKHOLMS
BRÄDGÅRDSBOLAG**

HAGALUND

Telefoner: 27 43 00, 27 43 01, 27 43 02

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

Telefoner:
62 36 52, 62 47 85

FRIHAMNSVÄGEN (vid frihamnsentrén)

STOCKHOLM Postadress: VÄRTAN

Plåt, Smide, Svetsning

och Metallarbeten

FÖRTECKNING ÖVER PERSONER OCH INSTITUTIONER SOM 1942—1943 ÖVERLÄMNAT GÅVOR TILL NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN*

Nordiska museets samlingar:

Abrahamsson, O., Singö; Ahlqvist, D.; Ambrosiani, S.; Andersson, Hilda, Smedjebacken; Andersson, O., Singö; Andersson, Y.; Ankarcrona, Helene, Saltsjö-Brevik; Bannbers, Britta; Beijer, Malin; Bengtsson, B.; Berg, G.; Bergensträhles dödsbo, G.; Berglund, Hanna; Billström, J.; Bjelkner, B.; Borg, Adèle, Eksjö; Borg, A., Linköping; Bourdette, K., Kristianstad; Brinck, Maj; Brunius, Nanna; Brunstedt, Elsa; Cappelin, Lisa, Hälsingborg; Carlsson, D.; Carlsson, Helga; Cavallin, Gunhild, Stocksund; Clarholm, Elin, Alster; Creutz, Eva; Edelstam, Ruth; Edlund, Sally, Djursholm; Ekberg, Olga; Ekstam, Wanda; Eldström, A., Smedjebacken; Engström, Sigrid, Äppelviken; Eriksson, A., Singö; Fagerberg, Ellen; Falk, Ingrid; Fleetwood, Gwendolen; Forsbergs dödsbo, G.; Friberg, Elin, Jönköping; Fridorff, Sarah; Fries, Ingrid; Fräs E. Andersson, Kärvsåsen; Fält, C.; Fältpost 61663; von Gerber, Anna; Gillbergs Etui- och Portföljfabrik; Haglund, A. G., Öregrund; Hallberg, Margit; Hansson, Elisabeth, Höviksnäs; Hansson, Hj., Öregrund; Haupt, Olga, Nockeby; Hazelius-Berg, Gunnel; gm Hedlund, Märta; Hellström, Märta; Herzing, Alva; Heurlin, Hélène; Hillgren, B.; Holge, C. F. S:son; Holm, Astrid; Holmberg, A., Singö; Huldt, H. H:son; Hylin, Marget; Håkansson, A.; Jansson, G. A., Hötting; Jansson, M., Öregrund; Johansson, Anna; Johansson, E. L., Salstad; Jonsson, Margareta, Hudiksvall; gm Jäfvert, E.; Jönsson, Odina, Viken; Kant, Gertrud och Signe, Trosa; Karlskrona Kustartilleriregemente; Karlskrona Örlogsvarv; Karlsson, E., Adelsö; Kjellberg, Zelma; H.K.H. Kronprinsen; Kugelberg, Eva, Mantorp; Lamm, Dora; Landin, Hekla; Larsson, E., Totebo; Laurell, Maja, Sigtuna; Leijonhufvud, Marta; Lenk, T.; Leuhusen, Louise; Lewin, A., Öregrund; Lewin, Visen, Äppelviken; Lignell, F. E.; Lindberg, K. G., St. Mellösa; Lindgren, G.; Lindgren, Therese, Emerence och Sally; Lindholm, S., Löfvånger; Lindström, A.; Ljungqvist, Ebba, Uppsala; Lundell, N.; Lundén, Thérèse; Lundequist, Maria;

* Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges. Förteckningen omfattar tiden 1 november 1942—31 oktober 1943.

allt tryck

speciellt för handel, industri och restauranger

CARL A. FRANZÉNS TRYCKERI A.-B.

JÄRNTORSGATAN 42 · STOCKHOLM · TELEFON 21 44 16

BRANSCH

Innehavare: O. OLAUSSON

GÅSGRÄND 3 · TEL. 102573

Införda offert

Silvver & Lössilvveringsfabrik

BESTÄLLNINGAR samt
REPARATIONER till fabrikspris.

AB. M. FÆRDEN

STOCKHOLM

UMEÅ · ARBOGA

Utfört rör- o. kylanläggningar för bl. a. Skansen

STOCKHOLMS FODERAFFÄR

N. STATIONSGATAN 25

TELEFON 33 62 48 · 33 68 47

Haldins Åkeri & Renhållningsverk

utför transporter & gårdsrenhållning,

samt levererar grus och sand m. m.

Införda offert. Tel. 46 05 33

Lundgren, C. H.; Lundström, E., Lövänger; Malm, Victory; Marcks von Württemberg, Ingrid; Markusson, P., Rissna; Marmorstein, Z.; Matsson, E. M., Öregrund; Modighs dödsbo, Valborg; Montgomery, Märta; Mörner, C. R.; Nilsson, H., Laxarby; Nilsson, K. G., Västerlanda; Nilsson, K. J., Mariannelund; Nilsson, N. O.; Nordiska Museets vänner, Samfundet; Nygren, N.; Nyström, E., Gävle; Olausson, G., Höviksnäs; Persson, E., Öregrund; Pettersson, B. E., Djursholms Ösby; Pettersson, E., Singö; Pettersson, K., Lövänger; Pettersson, Karin; Pettersson, Kristina, Singö; Petres dödsbo, Fanny; Rasmussen, N. L.; Rehnberg, M.; Rehnman, Maria; Rissel, J.; Rosvall, Hildur och Ebba; Rudén, Karin, Huvudsta; Rålamb, Ulla; Salmonsson, O.; Silverstolpe, Annie, Åkers-Runö; Sjöberg, Lucie, Råsunda; "Skrockfull svärmöder"; Smedberg, Martha, Södertälje; Smerling, Eva; Sparre, L.; Sporre, G.; Spitzers dödsbo, Emma, Lidingö; Stenberg, S.; Stockholms Intecknings-Garanti A.-B.; Stockholms Örlogsvarv; Strand, D., Söderhamn; Stridsberg, Laura; Ström, Anna; Sundén, Thérèse; Svenska Boktryckareföreningen; Sveriges Geologiska undersökning; Sätnergård, C., Högsby; Traugott, I.; af Trolle-Afzelius, Elsa; Törnblom, A.; Törnbohm, Greta; Törnqvist, J. E., Öregrund; Waldenström, Ruth, Heby; Westerlund, A., Singö; Westerlund, Britta-Karin, Singö; von Weyhe, Midd; Wiking, C., Kråksmåla; Wikström, Norma; gm Wolff, Gladys; Wærn, Karin, Saltsjöbaden; Zethelius, Olga; Österberg, C. V., Eskilstuna.

Nordiska museets arkiv:

Adelborg, Louise; Adelborg, Gertrud och Maria, Gagnef; Andersson, A.; Anrep-Nordin, B., Göteborg; Bäckström, A.; Bekkevold, B.; Berg, Helena; Berg, K.; Bielke, Anna, Sturefors; Billberg, Frida; Björnström, S.; Borg, A., Linköping; Byström, Ellen, Lidingö; Clarholm, Elin, Alster; Cronsioe, Greta, Lund; v. Ehrenheim, Alice, Grönsö; Ekman, R.; Eldh, C.; Erlandsson, S.; Falkman, H.; Forss, Elsa; Forsslund, Fejan, Sörvik; Fridorff, Sarah; Fries, Ingrid; Fält, C.; Hammarberg, Bertha; Haupt, Olga; Herrström, U.; Hillgren, B.; Hobroh, G.; Hylténs dödsbo, Frederique; Ingens, I., Lund; Johanson, R.; Kalmar museum; Karlén, B.; Kaudern, A.; Kunstindustrimuseet, Oslo; Källén, K. H.; Leijonhufvud, G. C:son; Leijonhufvud, K. K:son, Strängnäs; Lembke, Siv; Lenk, T.; Lettström, H.; Lewin, A., Öregrund; Lindgren, Emerence och Sally; Lundberg, E.; Lundblads antikvariat, Halmstad; Lönnberg, Eva; Manker, E.; Middagsfjäll, P., Fjällnäs; Mörner, C. R.; Nilsson, K. J., Dalshult; Odencrants, R., Luleå; von Rosen, E., Rockelstad; Ryde, Elsa; Schück, A.; Selling, G.; Skånes hembygdsförbund; A.-B. Spectator; Statens historiska museum; Svensson, S.; Tekniska museet; Waldén, B., Örebro; Wallenberg, Berit; Wallmark, L., Sorsele; Winge, G.; Wollin, N. G.; Wästfelt, L., Jokkmokk; Åkerlind, O.

Boktryck

I EN ELLER FLERA FÄRGER

för kataloger, broschyrer, bokillustrationer — det är en av våra specialiteter. Erfarenheten, de stora tekniska resurserna och den ambitiösa kundtjänsten borgar för förstklassigt resultat. Beställ alltså Edra trycksaker hos

ESSELTE AKTIEBOLAG

Vasagatan 16, Stockholm

ANNONSER · BROSCHYRER
KATALOGER · FIRMATIDNINGAR
FÖRPACKNINGAR · AFFISCHER
SKYLTA · FILMREKLAM
MARKNADSUNDERSÖKNINGAR

AKTIEBOLAGET

TÖRNBLOMS

ANNONSBYRÅ

Auktoriserad av Svenska
Tidningsutgivareföreningen

Drottninggat. 48
Telefon 23 09 95

Nordiska museets bibliotek:

Ahlström, O.; K. Akademien för de fria konsterna; Allmänna barnhuset; Anderbjörk, J. E., Växjö; Andrén, E.; A.-B. Arbetarnes tryckeri; Kungl. Automobilklubben; Bäckström, A.; Bengtsson, B.; Berg, G.; Berg, K.; K. Biblioteket; Björkquist, L., Östersund; Blékinge musei- och hembygdsförbund, Karlskrona; Bothén, A., Göteborg; The British council; Bröderna Lagerström; A.-B. Bukowskis konsthandel; Campbell, Å., Uppsala; Carlsson, C. E., Gytting; Celandér, H., Göteborg; Clarholm, Elin, Alster; Dahlman, P. R., Örebro; Danver, Karin, Lund; Det kongelige Bibliotek, Köpenhamn; Det særlige Bygningssyn, Köpenhamn; Drags Aktiebolag, Norrköping; K. Ecklesiastikdepartementet; Emsheimer, E.; Ericsson, E.; Erixon, S.; Fevrell, V.; Fries, C.; Fritzes k. hovbokhandel; Förlagsaktiebolaget A. Sohlman & Co.; Fält, C.; Förlaget Bro, Åbo; Geijer, Agnes; Generalstabens litografiska anstalt; Gesellschaft für chemische Industrie, Basel; Gjessing, G., Oslo; Granlund, J.; Grycksbo Pappersbruk A.-B., Grycksbo; Göth, J. A., Braås; A.-B. Hakon Swenson, Västerås; Hammarlund, K. O.; Harplinge hembygdsförening, Harplinge; Harva, U., Åbo; Hasslöf, O., Göteborg; Haugard, J., Askersund; Hazélius-Berg, Gunnel; Hedbäck, E., Luleå; Hellner, B.; Hildebrand, B.; Huldt, H. H. son; Jeppsson, E.; Jirlow, R., Västerås; Johansson, Anna; Johansson, J.; Johnsson, P., Broby; Jäfvert, E.; Jönsson, Odina, Viken; Kangas, E., Luleå; Karlson, W., Lund; Key, K. V., Forsnäs; Kjellberg, R., Oslo; Kjellberg, S. T., Lund; Kjellin, H., Karlstad; Kommitterade för Nora stads 300-årsjubileum; Källström, O.; Köla hembygdsförening, Adolfsfors; Lantbruksförbundets tidskriftsaktiebolag; Larsson, J.; A.-B. de Laval's ångturbin; Lenk, T.; Lettström, H.; Levander, L., Knivsta; Lidman, H., Edsbyn; Lindgren-Fridell, Marita, Uppsala; Litografiska föreningen; Lundin, J., Jönköping; Lundvall, S.; Löfgren, N. H., Nora; Lönnberg, E., Jönköping; Malmsten, K., Råsunda; Malmström, E., Luleå; Manker, E.; Medéns förlagsaktiebolag; Metallfabriks aktiebolaget C. C. Sporrang & Co.; Meyerson, Å.; Mühlhausen, L., Berlin; A.-B. Möbellås, Eskilstuna; Nilsson, A.; Nilsson, N., Djurröd; Nilsson, O.; Nordisk Rotogravyr; A.-B. P. A. Norstedt & Söner; Notsjö glasbruk, Urjala; Odencrants, R., Luleå; von Palotay, Gertrud, Budapest; von Pandý, C.; Pleijel, H., Lund; Rask, H., Köpenhamn; Red. av Fauna och flora; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av ICA, Västerås; Red. av Jordan runt; Red. av Metallarbetaren; Red. av Nora stads och bergslags tidning, Nora; Red. av Nordisk kultur; Red. av Svensk typografitidning; Redaktionskommittén för Svenska barn i bild; Rehnberg, M.; Riksantikvariatet, Oslo; Riksförbundet Lin och hampa; Romell, L. G., Djursholm; Rönnholm, B., Sorsele; A.-B. Sandbergs bokhandel; Scheffer, C. G. U.; Schmidt, A. F., Brabrand; von Schoultz, G.; Seitz, H.; K. Skolöverstyrelsen; Smith, Anna; Statens sjukhuspersonals förbund; Stockholms elektricitetsverk;

NAUMANN **Erika**

*Blick och penna
får ge vika.*

skriv i stället på ERIKA.

A.-B. LONELL & RINGQUIST

NYBROKAJEN 7 STOCKHOLM TEL. 206544, 206545

Över hela Sverige

kan Weibulls fröer erhållas och över hela
landet blir odlingsresultaten goda.

Utän större kostnad större skörd med
Weibulls frö.

Weibulls

A. RUNDQUIST & Co. A.-B.

Grundat 1874

RÖRLEDNINGSENTREPRENÖRER

Jacobsbergsgatan 23 · Stockholm

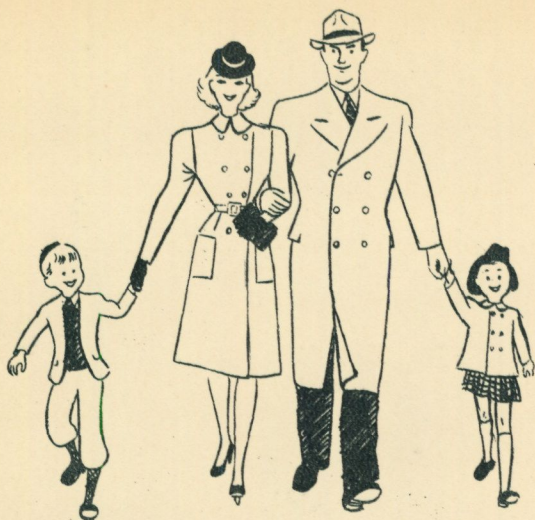
Stockholms högskola; Stockholms stads brandstodsbolag till försäkring av löseegendom; Stockholms stadskollegiums handboks-kommitté; Stora Kopparbergs Bergslags A.-B., Falun; Stridsberg, Laura; Svenska boktryckareföreningen; Svenska bryggeriindustriarbetareförbundet; Svenska folkdansens vänner; Svenska frisörarbetareförbundet, avd. 1; Svenska lantbrukstjänstemannaföreningen; Svenska metallindustriarbetareförbundet; Svenska murareförbundet; Svenska skorstensfejeriarbetareförbundet; Svenska turbinfabriks aktiebolaget Ljungström, Finspång; Svenska typografförbundet; Svensson, S.; von Sydow, C. W., Lund; Sydösterbottenska studentnationen, Helsingfors; Tham, W.; Tranås hembygdsgille, Tranås; Typografiska föreningen; Uldall, K., Köpenhamn; Ungerska institutet; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Uppsala; Wallin, S.; Wibom, O.; Wickström, L.; Wikman, K. R. V., Åbo; Winge, K., Leksand; Wirsbo bruksförvaltning, Virsbo; Wissler, Bess, Stocksund; K. Vitterhetsakademien; Wollin, N. G.; Västerbottens läns hushållningssällskap, Umeå; Örebro läns brandstodsbolag, Örebro.

S k a n s e n :

Edelstam, Ruth; Eklund, Elin; Fiskeby Fabriks A.-B., Norrköping; Granlund, N.; Lundberg, G., Lidingö; Petré, S., Sya; Seeman, S., Hälsingborg; Schmidt, Ada, Saltsjöbaden; Uppsala läns jaktvårdsförening, Uppsala.

NORDISKA MUSEETS HANDLINGAR

1. OSCAR JONSSON och BRYNOLF HELLNER, Smidda järnkors på Ekshärads kyrkogård. Mit einer deutschen Zusammenfassung. 1932. Pris 5 kr.
2. ERIK ANDRÉN, Västerviks bebyggelsehistoria. En undersökning av bevarade äldre hus och gårdar. 1933. Pris 6 kr.
3. SIGFRID SVENSSON, Skånes folkdräkter. En dräkthistorisk undersökning 1500—1900. Mit einer deutschen Zusammenfassung. 1935. Pris 12 kr.
4. GÖSTA BERG, Sledges and wheeled vehicles. Ethnological studies from the view-point of Sweden. 1935. Pris 10 kr.
5. HERIBERT SEITZ, Äldre svenska glas med graverad dekor. En undersökning av det bevarade 1700-talsbeståndet. With an English Summary. 1935. Pris 12 kr.
6. MANNE HOFRÉN, Herrgårdar och boställen. En översikt över byggnadskultur och heminredning å Kalmar läns herrgårdar 1650—1850. 1937. Pris 32: 50.
7. GÖSTA SELLING, Svenska herrgårdshem under 1700-talet. Arkitektur och inredning 1700—1780. 1937. Pris 35 kr.
8. EVA BERGMAN, Nationella dräkten. En studie kring Gustaf III:s dräktreform 1778. With an English Summary. 1937. Pris 20 kr.
9. Gruddbo på Sollerön. En byundersökning. Tillägnad Sigurd Erixon 26/3 1938. Redaktion: GÖSTA BERG och SIGFRID SVENSSON. 1938. Pris 28 kr.
10. ERNFRID JÄFVERT, Skomod och skotillverkning från medeltiden till våra dagar. 1938. Pris 5 kr.
11. EMELIE von WALTERSTORFF, Svenska vävnadstekniker och mönstertyper. Kulturgeografisk undersökning. 1940. Pris 18 kr.
12. JOHN GRANLUND, Träkärl i svepteknik. Mit einer deutschen Zusammenfassung. 1940. Pris 15 kr.
13. PER SÖDERBÄCK, Rågöborna. Mit einer deutschen Zusammenfassung. 1940. Pris 12 kr.
14. INGEGERD HENSCHEN, Tygtryck i Sverige. I. Före 1700. 1942. Pris 12 kr.
15. SIGFRID SVENSSON, Bygd och yttervärld. Studier över förhållandet mellan nyheter och tradition. 1942. Pris 8 kr.
16. ERIK ANDRÉN, Simrishamn. Bebyggelsens och stadsplanens historia. 1942. Pris 7: 50 kr.
17. DAG TROTZIG, Slagan och andra tröskredskap. En etnologisk undersökning med utgångspunkt från svenskt material. 1943. Pris 12 kr.
18. MATS REHNBERG, Säckpipan i Sverige. With an English Summary. 1943. Pris 6 kr.
19. JOHN GRANLUND och CARL R. AF UGGLAS, Skedasken av biskopsform. 1943. Pris 5 kr.

Så här nöjd blir man, då man ätit
på någon av *Sara*s restauranger

Tag familjen med på en Sara-restaurang
och ät en god lunch eller middag — det
kommer att uppskattas.

Några trevliga restauranger att välja på:

D A M B E R G • G Ö T A K Ä L L A R E
H O T E L L R E I S E N • K R O N O B E R G S K Ä L L A R E N
P O R T A R T H U R • S . H . T . • S T Ä D S H U S K Ä L L A R E N
S Ö D E R G Å R D • W 6 • Ö S T E R M A L M S K Ä L L A R E N

Sara

Glas efter förebilder i Nordiska museet

från

GLASHYTTAN

i Skansens Stockholmskvarter

Förevisning och försäljning alla dagar